

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

**Stephani Balvzii Miscellaneorum Liber ... Hoc est,
Collectio Veterum monumentorum, quæ hactenus
latuerant in varijs codicibus ac bibliothecis**

Baluze, Etienne

Parisiis, 1679

Stephani Baluzij Notae ad Lactantium.

urn:nbn:de:hbz:466:1-14735

STEPHANI BALVZII
TVTELENSIS
NOTÆ
AD
LACTANTIUM.

FRANCIS BALEYII
IN OTAE
AD
MULIATUM

S T

A

Europa
contra
miani
securo
quod p
opus in
diligen
ut glo
vellent
possit.
quàm
tellexi
codice
habere
retur,
in edit
tum pr
dedit f
hic La
Dam
bertina
detur,
adeoqu

STEPHANI BALVZII

TVTELENSIS

NOTÆ

AD LACTANTIVM.

Nter multos ac varios codices manuscriptos quos vir literarum ac literatorum amantissimus & in omni genere laudis excellentissimus IOANNES BAPTISTA COLBERTVS in publicam studiorum utilitatem ex omni

Europa, Asia, Africa comparavit, repertus est unus auro contra æstimandus, in quo continetur Lucij Cæcilij Firmiani Lactantij liber de persecutione sive de mortibus persecutorum, quo hactenus caruerat Ecclesia. Non facit ille quod plerique solent; qui si veteris cujuscumque scriptoris opus ineditum, quantumvis leve sit ac tenue, nacti fuerint, diligenter occultant, tamquam in tenebris magis cluceat, ut gloriari possint se solos possidere quod omnes habere vellent, caventque summopere ne in manus aliorum venire possit. Liberalior excelsiorque est animus illustrissimi viri quam ut falsa illa gloria teneri possit. Itaque quum intellexisset hunc Lactantij librum extare inter antiquos codices manuscriptos bibliothecæ suæ, satisque compertum haberet quantum hinc utilitatis accederet Ecclesiæ si vulgaretur, quamquam antea frequenter mandaverat ut si quid in editum reperiretur in eisdem antiquis codicibus, id totum prælo committeretur, tamen ea occasione mandatum dedit speciale, & solita magnitudine animi statim iussit ut hic Lactantij liber in clarissimam lucem ederetur.

Damus igitur illum ex codice 1297. bibliothecæ Colbertinæ, qui octingentorum aut circiter annorum esse videtur, integrum quidem, sed ab imperita manu scriptum, adeoque pluribus mendis infectum. Atque ea quidem quo-

Z ij

rum emendatio facilis & obvia erat, liberè nos emendavimus; sed ea intacta reliquimus in quibus audacia corrigenda non vacabat periculo. Fortassis alij feliciores erunt. Compositus & absolutus est liber eo anno quo post extinctos persecutores dulcissimum & pulcherrimum pacis nomen auctoritas ac loquendi scribendique libertas restituta. Quis enim historiam istiusmodi scriberet in medio atrocissimæ persecutionis? Sanè Lactantius libros divinarum institutionum scripsit furente persecutione, in ipsis ejus initiis, ut ex capite secundo & quarto libri quinti colligitur; sed non emisit, impeditus videlicet rei & temporis necessitate, ut ipse loquitur in principio libri de officio Dei. At quum data esset pax, & omnisque metus à pectoribus Christianorum depulsus beneficio Constantini M. Imperatoris, tum verò ecclesiastici scriptores indulgentia benignissimi Principis usi, animum converterunt ad scribendum, quod antea non erant ausi. Itaque tum Lactantius divinarum institutionum libros, in quibus etiam quædam sparsim reperiuntur quæ manifestò constat scripta esse post bellum sedatum atque extinctum, recensuit pleraque addidit, in primis verò ea quæ in initiis librorum & in epilogo dicuntur ad Constantinum, quæ perpetuo nonnulli judicant notha esse ac suppositicia, adeo ut eorum præjudicio fretus Iosephus Iæsus, qui postremam Lactantii editionem Romanam emisit, universa deleverit quæ in aliis editionibus ad Constantinum scripta leguntur. Et tamen puto non posse verè dubitari quin ea sint Lactantij, cum & ejusdem sint styli cum ceteris ejusdem operibus, & phrasæ quædam quæ illic habentur, eadem sint in variis locis istius historiæ & reliquarum Lactantij lucubrationum. Sed hæc dubiè duæ antiquitus fuerè divinarum institutionum editiones, una ferme statim post datam Ecclesiæ pacem emissæ, quum adhuc Lactantius esset in Bithynia, altera post bellum Cibalense & Mardiese, quum venisset in Gallias propter Crispum Constantini filium. Qui ergo prior editione usi sunt, ea profectò non habuerunt quæ postea ad Constantinum addita sunt, atque adeo mirum non est ea desiderari in quibusdam exemplaribus. Sed ut redeamus ad librum de moribus persecutorum, à quo nos abduxit occasio disserendi de tempore quo scripti sunt libri divinarum institutionum, certum est eum ab auctore scriptum Nicomediæ in Bithynia, ubi is habitavit per totum illud tempus quo persecutio in oriente grassata est, & absolutum fuisse post confectum bellum apud Campum serenum in Thracia.

post quod integra fuit Ecclesiæ pax, profligato ac paulo post extincto Maximino, homine nostræ religionis inimicissimo. Colligitur illud ex pluribus ejusdem historiæ locis, sed præcipuè ex epilogo, in quo auctor verbis apertissimis innuit hæc scripta à se esse post datam pacem plebi Dei, quæ per annos decem partim vastata, partim dispersa fuerat. Adde quòd librum suum nuncupavit illustri regionum illarum confessori Donato, quem etiam compellat in medio operis & in fine. Hæc enim indicant eos tum simul fuisse aut certè non magno locorum intervallo disjunctos. Illud etiam diligenter observandum est, eum illa tantùm edicta, quæ pro Christianis data sunt, in hoc opere descripsisse quæ proposita Nicomediæ sunt, aliorum mentionem non facere: quia nimirum ea tantùm refert quæ ipse proponi vidit, & quorum propterea copiam facillè habere potuit.

De patria Lactantij video varias esse sententias; quarum ea infirmior videtur quæ Firmo Piceni oppido eum ortum contendit, quia Firmianus vocatur. Eam ego præfero quæ Afrum fuisse censet. Nam & in Africa præceptore usus est Arnobio; & Nicomediam accitus à Diocletiano, ut illic literas oratorias doceret, ut ipse scribit, non aliunde venisse videtur quàm ex Africa, cum apud Hieronymum in libro de viris illustribus legatur *ὀδὸν ἀφ' αὐτῆς* suum ab Africa Nicomediam usque versibus hexametris descripsisse. Erat autem Nicomediæ tempore persecutionis quæ sub Diocletiano universam commovit Ecclesiam, etiam quum data pax est. Nam quæ in libro de mortibus persecutorum dicuntur de proposita Nicomediæ constitutione Constantini & Licinij, deque adventu Licinij in eam urbem, ea profectò ab alio scribi non potuerunt quàm ab eo qui quæ scriberet, oculis usurparet. Quum verò postea Constantinus post bellum Cibalense, quod confecit anno Christi cccxlv. Idus Octobris, in Thraciam ac Macedoniam profectus esset, tum haud dubiè Lactantius, ei fortean olim cognitus, è Nicomedia ad eum venit, & postea jussu ejus Gallias petiit, ubi Crispum Constantini filium Latinis literis erudivit. Putavit vir doctissimus Petrus Franciscus Chiffletius Crispum à Lactantio institutum fuisse anno Christi cccxli. eodem nimirum tempore quo primùm Constantinus, ut ille ait, mox mater ejus Helena Christum agnovere, fidei nostræ sacramenta edocti ab Eusebio Episcopo Vefontionensi, & Crispum cum Helena & Lactantio relictum Vefontione à Constantino quum is in Italiam profectus est adversus Maxentium. Verùm narratio ex qua Chiffletius

hanc historiam contexuit, posterioris ac sequioris seculi scriptum est, & nullam fidem meretur. Præterea certum est Lactantium adhuc in Bithynia fuisse quum bellum parabatur adversus Maxentium & aliquanto post. Venit ergo Lactantius in Galliam (quod etiam placuisse video clarissimo viro Iacobo Gothofredo) anno tantum cccxv. quum pace post pugnam Cibalem atque Mardientem constituta inter Constantinum & Licinium Magnus Gallias repetit. Rediisse enim illum ad uxorem suam facile colligitur ex Zosimo & Epitome Victoris, ubi scriptum est Constantinum Magni filium, *in Arelatensi oppido ante non multos dies editum*, factum fuisse Cæsarem cum Crispo & Liciniano Licinij filio. quod contigisse anno Christi cccxvii. Kalendis Martiis docent Fasti Idatiani. Nam cum pugnatum in Pannonia sit anno cc cxiv. exeunte, & ineunte anno cccxvii. natus in Gallia sit Constantinus Constantini filius, necesse est patrem medio temporis in Gallia fuisse, adeoque illum rediisse post pacem factam cum Licinio. Qua occasione verisimile est Lactantium, virum omnium suo tempore eruditissimum, ut Eusebius ait, à Constantino adductum fuisse in Gallias, ut Crispum imbueret cognitione historiae & ceterarum bonarum literarum. Et quidem facile assensio doctissimis viris Christophoro Brovvero & Aegidio Bucherio, qui tamquam rem certam tradunt Lactantium Treviris senectutem extremam egisse quum erudiendo Crispo daret operam, & hic verisimiliter libros divinarum institutionum ad Constantinum Imperatorem contexuisse. At Chiffletius, honesto & decoro patriæ amore ductus, hunc honorem æqua lance partitur inter Treviros & Vesontionenses, sic Bucherio concedens Crispum Treviris eruditum à Lactantio fuisse ut id tamen factum velit etiam Vesontione. Sed conjectura illa nullum omnino fundamentum habet præter bonam clarissimi & optimi viri voluntatem & inclinationem in suos Vesontionenses. Ceterum Lactantium alibi quàm in imperio Licinij fuisse quum is religioni Christi manifestò contrarius apparuit, adeoque tum in Gallia fuisse, docet ipse ad Constantinum scribens in initio libri primi divinarum institutionum. *Nam malis, inquit, qui adhuc adversus justos in aliis terrarum partibus sævunt, quanto ferius, tanto vehementius idem omnipotens mercedem sceleris exsolvet.* Cœpit autem Licinius apertè sævire in Christianos anno cccxx. ut certis argumentis ostenderunt viri doctissimi. Vnde colligi potest Lactantium adhuc eo tempore in humanis fuisse. Immo ultra hunc annum

eum produxisse ætatem docere ipse videtur in fine libri quarti divinarum institutionum, ubi inter varias hæreticorum sectas numerat etiam Arrianos. Nam cum illi plenè orbi universo innotuerint post habitam synodum Nicænam, apparet Lactantium superstitem huic synodo fuisse, si vera est lectio. Scio virum clarissimum & eruditissimum Michaelem Thomasius sustulisse ab eo loco nomen Arrianorum in ea quam curavit Lactantianorum operum editione, & habuisse sententiæ suæ suffragatorem Iosephum Isæum. Sed cum illi destituantur auctoritate veterum exemplarium, & de novem Vaticanis duobusque Vallicellanæ bibliothecæ codicibus, quod hanc clausulam habeant, fidem faciat illustrissimus Cardinalis Baronius, cum sciam unum ex Bononiensibus, quem & Thomasius & Latinus Latinius viderunt, tum etiam tres Colbertinos, & veteres editiones, eas nimirum quæ Thomasius anteceperunt, cum sciam inquam tot veteres codices & editiones mentionem heic facere Arrianorum, & vix unum aut alterum vetus exemplar proferri in quo eorum nomen non extet, non invitus assentior eidem Baronio Thomasius reprehendenti quod contra omnium veterum exemplarium & editionum fidem textum Lactantij corruperit, nulla vel levi ratione allata cur id fecisset. Vtunque res habeat, cum constet eum in extrema senectute præceptorem Crispi fuisse, necesse est illum circa ea tempora mortuum quibus Constantinus vicennalia sui imperij celebravit. Accideritne illius mors Augustæ Trevirorum, an alibi, exploratum non est. Ego huic valde inclino ut cum Bucherio sentiam eum in civitate illa & extinctum & sepultum esse, cum id extrema illius senectus, quam illum egisse in Gallia docet Hieronymus, facile persuadeat.

[LVCII CÆCILII] In veteri codice ita simpliciter conceptus est titulus istius operis. *Lucij Ceciliij. Incipit liber ad Donatum confessorum de mortibus persecutorum.* Quod autem is sit Lactantius, cujus extant libri septem divinarum institutionum & alia quædam opuscula, tanta ac tam manifesta sunt argumenta ut res extra omnem controversiam posita esse videatur. Nam & stylus omnino Lactantianus est, ut facile periti rerum istarum æstimatores agnoscent; & versus interdum Virgilianos huic operi interserit auctor, ut solet Lactantius; denique pleraque quæ isthic leguntur, eadem ferè ad verbum in aliis ejusdem libris leguntur, ut suis infra locis adnotabimus. Adde auctoritatem sancti Hieronymi, qui in catalogo virorum illustrum recensens opera Lactantij, inter ea commemorat li-

brum de persecutione, nimirum hunc nostrum. Neque movere quemquam debet quòd in Lactantij editionibus quæ manibus eruditorum teruntur, non Cæcilius, sed Cælius appellatur, tamquam hinc colligi posse videatur Lucium Cæcilium libri istius auctorem diversum esse à Lactantio. Nam licet verum sit eum semper vocari Cælium in editionibus quæ prænomen ejus habent, ut sunt omnes posteriores, in Romana tamen anni MCCCCLXX. quam curavit Ioannes Andreas Episcopus Aleriensis, vocatur simpliciter Lactantius Firmianus absque ullo prænomine, & in codice 507. bibliothecæ Colbertinæ, in quo continentur vulgatae Lactantij lucubrationes, disertè in titulo vocatur Lucius Cæcilius Firmianus Lactantius. Immo cum videam eum appellari tantum Firmianum Lactantium in codicibus 1099. & 1495. ejusdem bibliothecæ Colbertinæ & in optimo & vetustissimo exemplari MS. academiae Oxoniensis, facile adducor ut credam pleraque vetera lucubrationum ejus exemplaria neque Cælij prænomen habere neque Cæcili, ac nihilo minus verum ejus prænomen esse Cæcilium, cum ita constanter vocetur in titulo istius historiae & in codice 507. bibliothecæ Colbertinæ, ut monuimus. Cur autem in titulo hujus libri prætermisum sit in veteri codice verum nomen Lactantij, quod est ultimum ex quatuor quæ tribuuntur, id (ut in simili causa Sirmondus adnotavit ad Sidonium) librarij oscitantia evenisse credendum est: qui cum omnia scriptoris istius nomina brevitatis studio adscribere nolleret, pro ultimo, quod proprium erat, id potius imperitè delegit quod primo loco occurrebat.

AD DONATVM] illustrem horum temporum confessorem, qui novies tormenta pertulit pro nomine Christi, sex annorum spatio tentus in carcere, unde emissus est extremis Galerij Maximiani temporibus, ut legitur infra cap. XVI. & XXXV. istius operis. Eidem librum de ira Dei nuncupavit Lactantius, scriptum post datam divinitus pacem.

DE MORTIB. PERSEC.] Apud Hieronymum legitur simpliciter Lactantium scripsisse *de persecutione librum unum*. Sed nos retinimus lectionem veteris exemplaris, quoniam manifestum est consilium institutumque auctoris fuisse ut miserabiles exitus eorum describeret qui persecutionem adversus Christianos excitaverant. Mortes autem dixit quomodo Cicero libro secundo de finibus: *Præclara mortes sunt imperatoria*. Item in fine libri primi Tusculanarum quaestionum: *Clara verò mortes pro patria oppetita, non solum gloriosa rhetoribus, sed etiam beata videri solent*. Tacit

tus lib. x i. annalium : *multasque mortes jussu Messalinæ patratas.* Et lib. x i v. *Sequuntur virorum illustrium mortes.* Idem lib. i i i. *histor. varia pereuntium forma & omni imagine mortium.* Item lib. i. *laudatis antiquorum mortibus pares exitus.* Et Starius in libro nono *Thebaidos : Desertasque tulit sine funere mortes.* Et paulò post : *Nil opus arma ultrà tentare & perdere mortes.* Sanctus Augustinus epist. l x v i i i. *Insuper etiam si quas mortes sibi ultrò ingerunt, nobis volunt esse invidiosas.* Idem lib. i. contra Gaudentium cap. vi. *Hæc est innocentia partis Donati, ut hoc faciatis adjunctis mortibus vestris, quod etiam apud Carthaginem in invidiam nostram de basilicis qua vestra fuerunt, sicut potuistis, & cum quibus tot istis, fecisse asseveramini sine mortibus vestris.*

C A P. I.

EXCITAVIT DEVS PRINCIPES] Constantinum & Licinium, qui tum quum hæc scribebat Lactantius pacem Ecclesiæ dederant, nondum commota à Licinio persecutione adversum nostros.

QVI ADVERSATI] In veteri libro legitur *illustrati.* quod nos mutavimus, quia emendatio certa erat

TEMPLVM SA. EVERTERANT] Ex his quæ infra cap. x i i i. dicit Lactantius & ex libro quinto divinarum institutionum cap. x i. patet hæc agi de templo Nicomediæ, quod à Diocletiano & Maximiano eversum fuit.

NOCENTES ANIMAS PROFVDERVNT] Diocletianus nimirum, Maximianus Herculeus, Galerius Maximianus, & Maximinus Daza, quorum horrendæ mortes describuntur in hoc libro.

VIRTVTEM AC MAIEST.] Lactantius lib. i v. institut. cap. x x v i. *virtutem majestatemque Dei singularis interpretari.* Et lib. v i. cap. i x. *virtutem ac majestatem Dei singularis enarrat.*

C A P. II.

POST DIEM DECIMVM] Hic in primis locus confirmat librum istum verè esse Lactantij. Nam idem ipse libro quarto divinarum institut. cap. x. loquens de Iudæis ait : *Exinde Tetrarchas habuerunt ad Herodem, qui fuit sub imperio Tiberij Caesaris, cujus anno quinto decimo, id est, duobus Geminis Consulibus, ante diem decimum Kalendarum Aprilium Iudæi Christum cruci affixerunt.* Sic enim legitur in antiquis Lactantij exemplaribus manuscriptis, in editione Romana anni m c c c c l x x. in Veneta anni m d x x i. & apud Paulum de Middelburgo in Paulina. Xystus tamen Beuleius contendit in melioribus Lactantij editionibus legi *ante diem septimum Kalendarum*, Romanamque illam fuggillat quæ ante decimum habet. Sed tandem anno m d c l.

Iosephus Isæus veterem lectionem huic loco restituit auctoritate plurimorum veterum exemplarium, quæ nunc confirmatur ex ista quoque Lactantij lucubratione. Vide porro doctissimi viri Michaëlis Thomasi Notas ad locum illum ex divinarum institutionum libro quarto.

POST DIEM DECIMUM] In libro quarto institutionum legitur *ante diem decimum*. Verùm hæc discrepantia nullam importat repugnantiam. Idem enim valet *post diem* ac *ante diem*, ut monet Paulus in l. *Anniculus*. 132. Dig. de verbor. significat. *Anniculus amittitur qui extremo anni dimoritur. Et consuetudo loquendi id ita esse declarat, Ante diem decimum Kalendarum, Post diem decimum Kalendarum*. Sed hic locus Pauli non caret difficultate. Nam Marcellus Francolinus in tractatu de tempore horarum canonicarum cap. LXXIII. contendit heic per verba *post diem* non posse intelligi aliquem dierum qui sunt ante Kalendas, sed decimum post Kalendas, id est, nonum mensis diem; idque confirmare nititur pluribus exemplis. Frustra. Nam cum Lactantius eandem rem duobus in locis referens, in uno quidem dixerit *ante diem decimum*, in alio verò *post diem decimum*, manifestum est horum verborum eundem debere sensum esse. Præterea Romani nunquam à Kalendis denominaverunt dies qui sequuntur post Kalendas, sed eos tantum qui antecedunt, ut nemini paulò erudito est obscurum.

CONGREGAVIT DISCIPULOS] Lactantius lib. IV. institut. cap. XX. *Discipulis iterum congregatis, scriptura sancta litteras id est Prophetarum arcana patefecit, qua antè quàm pateretur perspicere nullo modo poterant. Et cap. XV. Sicut etiam voces Prophetarum, quæ cum per annos mille quingentos & eo amplius lectæ fuissent à populo Iudæorum, nec tamen intellectæ sunt nisi postquam illas Christus & verbo & operibus interpretatus est.*

ORDINAVIT] Lactantius ibid. cap. XXI. *Ordinata verò discipulis suis evangelica ac nominis sui predicatione, circumfudit se repente nubes, eumque in cælum sustulit.*

PER ANNOS XXV.] Ait Lactantius Apostolos, & in his Matthiam & Paulum, qui post mortem Christi Domini reliquis adjuncti fuerant, evangelium per omnem terram prædicavisse per annos XXV. usque ad principium Neronianæ imperij, & Petrum Romam profectum quum Nero illic imperaret. Et hanc quidem fuisse tum communem de Petri ad urbem Romam profectione opinionem, tamen etsi aliter post nonnullos veteres senserit Eusebius, valde probabile est, cum Lactantius nullam de ea re controver-

fiam moveat. Fortassis ergo ex his viginti quinque annis, qui ad prædicationem omnium Apostolorum ex æquo pertinent, orta est opinio de viginti quinque annis quos quidam veteres & innumerabile recentiorum agmen sancto Petro Apostolo tribuunt in sede Romana. Sanè licèt frustra ac supervacaneè à nonnullis negari putem adventum ejus ad urbem Romam, qui clarissimis veterum testimoniis comprobatus est, de tempore tamen multùm ambigo, cùm videam tot tantaque difficultates habere eorum sententiam qui illum Romam venisse volunt Claudio imperante ut coacti sint duplicare profectionem ejus in urbem & duplex item ejus cum Simone mago certamen comminisci, primò quidem temporibus Claudij, dein principatu Neronis. Quæ res quàm absurda sit, cùm id à nullo veterum proditum sit memoriæ literarum, pervident istarum rerum periti. Nam quod à recentiore auctore sine alicujus vetustioris auctoritate profertur, contemnitur, ut monuit illustrissimus Cardinalis Baronius. Itaque si fas esset recedere à vulgari & in animis hominum insita opinione, ei Lactantianam lubenter præferrem; id est, Petrum quidem Romæ prædicasse evangelium facilè concederem, non sub Tiberio Claudio, ut vulgò putant, sed sub Nerone Claudio. Quippe stabilita semel hac verissima, ut puto, sententia, conquiescit statim omnis disputatio absque ullo incommodo auctoritatis Romani Pontificis. Neque enim longa annorum series, quibus Petrus fuerit Episcopus Romæ, primatum illius Ecclesiæ stabilivit, sed persona Petri, qui cathedram suam ibi collocavit, & eam suo sanguine solidavit ac confirmavit.

FUNDAMENTA MISERVNT] id est, posuerunt, ut ipse Lactantius scripsit in loco paulò antè laudato: *Discipuli verò per provincias dispersi, fundamenta Ecclesiæ ubique posuerunt, facientes & ipsi in nomine magistri Dei magna & pene incredibilia miracula.* Agrariæ rei scriptores mittere dicunt pro ponere, ut pluribus ostendit vir clarissimus Nicolaus Rigaltius in glossis.

CONVERTIT MVL. AD IVSTITIAM] id est, ad cultum veri Dei, ut loquitur Lactantius lib. vii. institut. cap. xvii. Idem lib. v. cap. vii. *Reddita quidem terra, sed paucis assignata justitia est, quæ nihil aliud est quàm Dei unici pia & religiosa cultura.* Qua voce passim ad significandam religionem Christi utitur Lactantius in hoc libro & in reliquis lucubrationibus suis. Sulpitius Severus lib. i. i. sacræ hist. loquens de Romanis ad audiendum Paulum convenientibus: *qui veritate intellecta, virtutibusque Apostolo-*

rum, quas tum crebro ediderant, permoti, ad cultum Dei sese conferebant.

TEMPLVM FIDELE AC STABILE] Ecclesiam nimirum, qua est verum templum Dei, quod non in parietibus est, sed in corde ac fide hominum qui credunt in eum ac vocantur fideles, ut ait Lactantius in libro quarto institutionum cap. xiv. Et in capite sequenti Ecclesiam vocat æternum & immortale Dei templum. quod etiam repetit in capite secundo libri de ira Dei. Hinc infra de Nerone in hoc ipso libro: *Profluvit ad excidendum cœleste templum.* Et cap. xv. *Nam Constantius, ne dissentire à majorum præceptis videretur, conventicula, id est, parietes, qui restitui poterant, dirui passus est, verum autem Dei templum, quod est in hominibus, incolome servavit.* Hinc libro quarto institut. cap. x. ait necesse fuisse Dei filium descendere in terram ut constitueret Deo templum doceretque justitiam.

PRIMVS OMNIUM PERSECVTVS] Tertullianus in apologetico cap. v. *Consulite commentarios vestros. Illic reperietis primum Neronem in hanc sectam tum maximè Romæ orientem Casariano gladio ferocisse. Sed tali dedicate damnationis nostræ etiam gloriamur.* Petilianus Episcopus Constantiniensis, sive Cirtensis, partis Donatistarum apud Augustinum lib. ii. contra literas Petiliani cap. xcii. *Relinquam Neronem, qui primus persecutus est Christianos.* Sulpitius Severus lib. ii. de Nerone loquens: *qui, non dicam Regum, sed omnium hominum, & vel immanium bestiarum sordidissimus, dignus extitit qui persecutionem in Christianos primus inciperet.*

NE SEPVLTI. Q. LOCVS] Contra Suetonius docet eum funeratum esse impensa ducentorum millium, & reliquias ejus Domitiorum monumento conditas, quod prospiciebatur è campo Martio impositum colle hortorum, & fuisse qui per longum tempus vernis æstivisque floribus tumulum ejus ornarent.

VIVVM RESERVATVM] Ea fuit quorundam veterum persuasio, Neronem non esse mortuum, sed adhuc vivere, & venturum ante sæculi finem, & vel ipsum fore Antichristum, vel temporibus iisdem per occidentem sæviturum quibus ille per orientem, ut observavit Casaubonus ad Suetonium. Quæ de re vide etiam annales ecclesiasticos illustriissimi Cardinalis Baronij. Sed alia mens Lactantio fuit, qui eos qui ita sentiunt, delirare pronuntiat. Quare fallæ prorsus est conjectura Iosephi Isæi, qui in Notis ad librum septimum divinarum institutionum cap. xvi. suspicatur

Lactantio eam sedisse sententiam ut crediderit Regem illum potentissimum, qui in fine mundi princeps omnium constitueretur, futurum Neronem, eoque nomine Lactantium arguit erroris.

SIBYLLA DICENTE] Sic libros Sibyllinos laudare solet Lactantius, tamenetsi illos sciret non unius esse Sibyllæ, sed plurium. Ita ipse libro primo divinæ institut. cap. vi. *Et sunt singularum singuli libri: qui quia Sibylla nomine inscribuntur, unius esse creduntur. Sed & nos confuse Sibyllam dicemus, scubi testimoniis earum fuerit abutendum.* Duo autem sunt loca in vulgatis Sibyllarum oraculis ad quæ respexisse hoc loco reor Lactantium. Primus habetur in libro quinto.

Ἡξεί δ' ἐκ ἀφράτων γαίης μητροκτόνος ἀγῆς
Φεύγων ἠδὲ γόνυ, ὄξυ στόμα μερμηρίζων,
Ὅς πᾶσαν γαίαν καθελεῖ, καὶ πάντα καταθήσει.

Quæ sic Latinè versa sunt à Sebastiano Castalione.

*Matris & occisor quidam de finibus orbis
Vir fugiens veniet, spirans immane, fremensque,
Omnes qui terras vastabit, & omnia vincet.*

Secundus locus ita habet in libro octavo Sibyllinorum oraculorum.

----- Ἴν' ὅταν γ' ἐπανέλθῃ
Ἐκ ἀφράτων γαίης ὁ Φυγὸς μητροκτόνος ἐλθὼν,
Ταῦτ' ἀπασι διδούς πλουτέον μέγαυ Αἰσίδι θύσει.
---- ut quando redibit

*Extremo casor matris fugitivus ab orbe
Omnibus has donans, Asiam locupletet abunde.*

ALTER NON MINOR] id est, Domitianus, CALP. III.
yus Nero dictus à Iuvenale, quem Tertullianus in apologetico cap. v. vocat portionem Neronis de crudelitate, & Eusebius lib. III. hist. eccles. cap. xvii. Neronianæ impietatis & odij adversus Deum successorem. Tertullianus: *Tentaverat & Domitianus, portio Neronis de crudelitate: sed quia & homo, facile ceptum repressit, restituitis etiam quos relegaverat.* Ita veteres editiones & vetus codex Colbertinus. Posteriores editores maluerunt *qua*; quàm bene, viderint alij. Ceterùm quod heic à Tertulliano dicitur de restituitis Christianis quos Domitianus relegaverat, non ita intelligendum est ut putavit Franciscus Zephyrus, nimirum Domitianum, quia non omnem exuerat humanitatem, neque dignos exilio aut alia multa Christianos videret, repressisse impetum, & quos jam in insulas aliaque passim loca relegarat, eundem ipsum restituisse. Falsum enim istud;

neque Christiani revocati sunt ex insulis ante imperium Nervæ, ut constat ex his quæ paulò post referemus ex Dionè & Clemente Alexandrino, tum etiam ex Lactantio.

ERASA EST] Macrobius lib. I. Saturnal. cap. XII. *Octobrem verò suo nomine Domitianus invaserat, sed uti infustum vocabulum ex omni are vel saxo placuit eradi.*

MVL. MIR. OP. FABRICASSET] Suetonius in Domitiano: *Plurima & amplissima opera incendio absumta restituit, in quæ & Capitolium, quod rursus arserat, sed omnia sub titulo tantum suo, ac sine ulla pristini auctoris memoria.*

NEQ. IMAG. N. TITVLOR.] Idipsum scribit Eusebius lib. III. cap. XX. *historiæ ecclesiasticæ. Suetonius: Contrà Senatus adeo latatus est ut repleta certatim suria non temperaret quin mortuum contumeliosissimo atque acerbissimo acclamationum genere laceraret, scalas etiam inferri, clypeosque & imagines ejus coram detrahi & ibidem solo affligi juberet, novissime eradendos ubique titulos abolendamque omnem memoriam decerneret. Vide etiam Xiphilinum in Nervæ, & Procopij Cæsariensis historiæ arcanam pag. 37. editionis Lugdunensis.*

ECCLESIA RESTITVTA] Narrat Dio apud Xiphilinum, Nervam omnes qui impietatis in deos rei fuerant absolvisse, exules in patriam reduxisse, edicto insuper vetuisse ne cui liceret aut impietatis sive Judaicæ sectæ (sic tum vocabant religionem Christi) quempiam dehinc insulari. Ea porrò occasione Ioannes Apostolus, qui in Patmon insulam à Domitiano fuerat relegatus, exilio solutus, Ephesum reversus est, ut ex Clemente Alexandrino recitat Eusebius lib. III. cap. XXIII.

BONI PRINCIPE S] quamvis pagani. Lactantius in fine libri septimi divinarum institutionum ad Constantinum: *Quoniam unus ex omnibus extitisti qui præcipua virtutis & sanctitatis exempla præberes, quibus antiquorum principum gloriam, quos tamen fama inter bonos numerat, non modò æquares, sed etiam, quod est maximum, præterires. Illi quidem natura fortasse tantum similes justis fuerunt. Qui enim moderatorem universitatis Deum ignorat, similitudinem justitiæ assequi potest, ipsam verò non potest. De bonis principibus, qui & libertatem credendi nostris hominibus permiserunt, & eorum ministerio in palatio & in provinciis usi sunt, eosque ad maximas dignitates evexerunt, videndus Eusebius in initio libri octavi hist. eccles.*

NVLLYS TERR. ANGYLV S] Lactantius lib. I V.

instituit. cap. xxvi. Nam quoniam is qui patibulo suspenditur, & conspicuus est omnibus & ceteris altior, crux potius electa est, quæ significaret illam tam conspicuum tamque sublimem futurum ut ad eum cognoscendum pariter & colendum cuncta nationes ex omni orbe concurrerent. Denique nulla gens tam inhumana est, nulla regio tam remota, cui aut passio ejus aut sublimitas majestatis ignota sit.

NULLA DENIQUE NATIO] In veteri codice legitur, nulla denique Dei natio. Sed nos vocem Dei, quæ heic omnino superflua erat, abjecimus. Et nostram emendationem confirmat Lactantij locus mox relatus.

PRINCIPALE FASTIGIUM] Lactantius in epistologo libri septimi ad Constantinum: *Te providentia summa divinitatis ad fastigium principale provexit.* CAP. IV.

ADVERSVM CARPOS] Constantinus in oratione ad sanctorum cœtum cap. xxiv. Getas five Gothos vocat, auctor Chronici Alexandrini Francos, Zosimus libro primo historiarum Scythas. de quibus etiam interpretatur Cuspinianus. Ac sanè Constantinus in eadem oratione scribit Decium perijisse in campis Scythicis. Res ista sic conciliari potest ut quia Carporum Gothorumque eadem origo erat, & quia utrique propter Istrum fluvium sedes habebant, ut Zosimus docet, facillè eorum nomina permutarentur, & alius ad Gothos referret quæ alibi de Carpis & Scythis leguntur. Quod de Francis quoque hominibus, qui ejusdem cum Carpis Gothisque originis erant, intelligi velim.

NEC SEPULTURA] Epitome Victoris: *In solo barbarico inter confusas turbas gurgite paludis submersus est, ita ut nec cadaver ejus potuerit inveniri.* Rem multò aliter narrat auctor Chronici Alexandrini, qui scribit Decium ab uno aliquo principum mactatum unà cum filio fuisse in Abyrto. Eusebius in Chronico: *Decius cum filio in Abritto occiditur.* ubi vide Notas Iosephi Scaligeri.

VALERIANVS] Mira sunt quæ de modestia ac mansuetudine reliquisque summis Valeriani virtutibus tradit Trebellius Pollio: quæ confirmantur etiam ab Eusebio, qui lib. vii. hist. eccles. cap. x. illum vel ex eo maximè commendat quòd mansuetissimus ac benignissimus fuerit erga Christianos; additque nullum superiorum principum, ne illos quidem ipsos qui palam Christiani fuisse dicuntur, tanta humanitate ac benevolentia nostros complexum esse quantam Valerianus præ se ferebat initio principatus sui, totamque ejus familiam Christianis hominibus abundasse, ita ut Dei Ecclesia esse videretur. Sed postea immensum CAP. V.

mutatus ab illo, crudelissimè sæviit in Christianos; ac mox secuta Dei manus, quæ illum graviter afflixit.

INCLINARE SIBI ROMANVM] Acta sancti Pontij martyris cap. xxiv. *Valerianus scilicet Imperator in captivitate ductus à Sapore Rege Persarum, non gladio sed laceratio omnibus diebus vita sua merita pro factis percepit, ita quotienscunque Rex Sapor equum conscendere vellet, non manibus ejus, sed incurvato dorso, & in cervice ejus pede posito, equo membra locaret.* Non stratoris igitur officium exhibebat Sapor Valerianus, sed planè vicem stapedis aut scabellæ illi in equum ascensuro præstabat, ut rectè ex hoc actorum sancti Pontij loco, quorum auctorem facit Eutropium, observavit Salmastius ad Trebellium Pollionem pag. 276.

FILIVM IMPERATOREM] nimirum Gallienum, de quo narrat idem Pollio quòd *comperta patris captivitate gauderet, tantum abfuit ab ea vindicanda.* Addit paulò post Trebellius: *Et cum plerique patris ejus captivitate mœrent, ille specie decoris, quòd pater ejus virtutis studio deceptus videretur, supra modum letatus est.*

DIREPTA EST EI CVTIS] id est, Valeriano. Confirmat hanc historiam Constantinus Imperator in oratione ad sanctorum cœtum cap. xxxi v. *Tu quoque Valerianus cum eandem crudelitatem in famulos Dei declarasses, justum Dei judicium omnium oculis subjecisti, captus ab hostibus, & in vinculis circumductus cum eblamyde purpurea & reliquis imperiali cultu, tandem verò à Sapore Persarum Rege, detracta tibi cute, condiri jussus, sempiternum calamitatis tui tropæum spectandum præbuisisti.* Qui locus lucem accipit ex Lactantio. Vide porrò quæ illic adnotat vir clarissimus Henricus Valefius.

CAP. VI.

VÆSANVS ET PRÆCEPS] Flavius Vopiscus Aurelianus, quod negari non potest, *severus, truculentus, sanguinarius fuit princeps.* Eutropius lib. ix. de eodem: *Vir in bello potens, animi tamen immodici & ad crudelitatem propensioris.*

EXTINCTVS EST] Eleganter idem Constantinus in eodem capite xxiv. *Tu item Aureliane, fax omnium circumstantium, quàm præsentem & perspicuam divini numinis vindictam, dum furore percitus Thraciam percurreres, in medio viae publicæ cæcus, sulcos aggeris publici impio sanguine complexisti.*

COENOFVRIO] inter Heracleam & Byzantium. Flavius Vopiscus in D. Aureliano: *Sed quum iter faceret, apud Cœnophurium mansionem, quæ est inter Heracleam & Byzantium,*

Byzantium, malitia Notarij sui & manu Mucaporis interemp-
tus est. Vide Eutropium lib. IX.

FALSA SUSPICIONE] Eam historiam multis char-
rat idem Vopiscus, quem consule.

AVARITIA] Idem Vopiscus in Numeriano: *Quum* CAP. VII.
*Diocletianus apud Tungros in Gallia quadam in caupena mo-
raretur, in minoribus adhuc locis militans, & cum Druzde
quadam muliere rationem convictus sui quotidiani faceret,
ac illa diceret, Diocletiane, nimium avarus, nimium parvus
es, joco non serio Diocletianus respondisse fertur: Tunc ero
largus quum Imperator fuero.*

TRES PARTICIPES REGNI] Maximianum
cognomento Herculium anno Christi cclxxxv. Con-
stantium cognomento Chlorum & Galerium Maximianum
cognomento Armentarium anno cexciii. *Quatuor sanè
principes mundi, inquit Vopiscus in Carino, fortes, sapien-
tes, benigni, & admodum liberales, unum in republica sen-
tientes. Sed hæc scribebantur de vivis principibus, & adu-
latio suberat, ut patet ex libro Iuliani Imperatoris de Cæ-
saribus. In Chronico Alexandrino scriptum est Diocletia-
num communicasse imperium cum Maximiano Herculio
anno tertio imperij sui, & Maximianum Iovium & Con-
stantium in consortium imperij adscitos Nicomediæ xii.
Kal. Jun. anno nono imperij Diocletiani, id est, anno
Christi cxcxi. ut interpretatur Baronius, seu veriùs
anno cxcxiii. Sed postea dicturi sumus de initiis Ma-
ximiani Herculij & aliorum. Nunc satis erit admonere gra-
viter errare auctorem Chronici Alexandrini quum tradit
Maximianum Iovium & Constantium factos fuisse Cæsares
xii. Kalendas Junias, quos ad principale fastigium eve-
ctos esse Kalendis Martiis extra omnem est controversiam.*

ENORMITATE INDITIONVM] id est, tribu-
torum. Salvianus libro quinto pag. 105. secunda editionis
nostræ: *Quibus enim aliis rebus Bacaudæ facti sunt nisi ini-
quitatibus nostris, nisi improbitatibus judicum, nisi corum
proscriptionibus & rapinis qui exactionis publica nomen in qua-
stus proprij emolumenta verterunt, & indictiones tributarias
prædas suas esse fecerunt? Et pag. 107. Decernuntur his nova
munera, decernuntur nova indictiones. Item pag. 108. ex-
trema: Nam sicut in onere novarum indictionum pauperes
gravant, ita in novorum remediorum opitulatione susten-
tant: sicut tributis novis minores maxime deprimuntur, sic
remediis novis maxime sublevantur.*

DESEREBENTVR AGRJ] Idem Salvianus pag.

103. *Iam verò illud quale quàm familiare Romanis, quòd se invicem exactione proscribunt. Item pag. 104. Inter las vastantur pauperes, vidua gemunt, orphani proculcantur, tantum ut multi eorum & non obscuris natalibus editi, liberaliter instituti, ad hostes fugiant, ne persecutionis publica afflictione moriantur. & reliqua.*

RATIONALES] id est, procuratores Principum, quorum cura erat ut in provinciis bona caduca & vacantia fisco vindicarent, quemadmodum ad Ammianum Marcellinum & ad Eusebium observavit vir doctissimus Henricus Valefius. Rectè autem hoc tempore mittebantur rationales, quia multa bona vacabant ob desertionem agrorum.

AD EXHIBENDOS MILITES] id est, ad præstanda stipendia militibus. Nam in iure civili exhibere significat suppeditare alimenta & cetera ad vitam necessaria, ut in l. i. Dig. De off. Praef. urbi, & l. 34. Dig. De negotiis gestis. Sic etiam in iure canonico. Extat enim in libro tertio Extravagantium communium, in titulo De censibus, constitutio Benedicti XII. in qua verbum exhibere sumitur pro procurare, ut heic notat glossa, id est, alimenta ministrare. Immo in capite octavo Actorum legitur eodem sensu: *In locis autem illis erant prædia principis insula, nomine Publij; qui nos suscipiens, triduo benignè exhibuit.*

LEGEM PRET. RER. VENAL.] Appositè prorsus ad hunc locum Ammianus Marcellinus lib. XXI. pag. 226. editionis Henrici Valefij, de Iuliano Imperatore agens: *Inter præcipua tamen & seria illud agere superfluum videbatur, quòd nulla probabili ratione suscepta popularitatis amore vitati studebat venalium rerum, quæ nonnunquam secus quam convenit ordinata inopiam gignere solet & famem. Vilitatem vocabant antiqui quum res parvo pretio constabant, ut pluribus ostendit idem Valefius ad hunc Ammiani locum. At nobis in libro primo adversus gentes: Sæpenumero maximè annona fuisse proventus, vilitates, atque abundantias verum tantas ut commercia stuperent universa, pretiorum auctoritate prostrata.*

LEX NECESSITATE IPSA] Quoniam leges ad intentione lata sunt ut proficiant, non ut noceant, ut ad Avictum Viennensem Episcopum scribit Papa Symmachus. L. Valerius apud T. Livium lib. XXXIV. loquens de abrogatione legis Oppiæ: *Cui non apparet ob inopiam & miseriam civitatis, quia omnium privatorum pecunia in usum publicum vertenda erant, istam legem scriptam, tandiu mansuram quandiu causa scribenda legis mansisset?*

MAGNA PARS CIVITATIS] Nicomediæ, ubi habitabat Diocletianus, quam verò studebat urbi Romæ æquare, ut statim dicit Lactantius. Sic Constantinus M. Constantinopolim Romæ desideravit æquare. Fragmentum de Constantio Chloro & Constantino M. editum ab Henrico Valesio post Ammianum Marcellinum pag. 475. *Constantinus autem ex Byzantio Constantinopolim nuncupavit ob insigni victoria; quam velut patriam cultu decoravit ingenti, & Romæ desideravit æquari.* Eutropius lib. x. loquens de Constantino: *Primus urbem nominis sui ad tantum fastigium vehere molitus est ut Romæ æmulam faceret.*

LICITUM CONSVETVDINE] Comædia Queroli: *Non facile intelligo perjurium jocularè quid putas. Tamen transsumus quòd, ut video, consuetudo jam fecit leve.* S. Ambrosius epist. LXVI. *Numquid ideo licet quia non est prohibitum.*

FRATER EIVS] *Ista non sic accipienda sunt quasi Maximianus Herculus fuerit natura frater Diocletiani, sed frater imperij, ut eleganter loquitur Severus Imperator ad Albinum scribens apud Iulium Capitolinum, ex more videlicet Regum, qui se fratres solent vocare, uti pluribus ad Annam Comnenam pag. 274. ostendit vir eruditissimus Carolus Dufresnius. Nam planum est ex panegyrico quem Mamertinus Herculo dixit, non natura illum Diocletiani fratrem fuisse, sed electione, ut verbis utamur sancti Ambrosij ex epistola XLIII. *Diversum sanguinem, inquit Mamertinus, affectibus miscuistis. Non fortuita in vobis est germanitas, sed electa.* Illud ipsum confirmat etiam Eumenius in panegyrico primo ad Constantinum M. ubi post laudatam Diocletiani constantiam in retinendo vitæ privatæ usu, addit: *Hunc ergo illum qui ab illo fuerat frater adscitus putavit imitari.* Denique Diocletianus erat Dalmata, iste Pannonius. Adde quòd nullus historicus tradit eos natura fratres fuisse. Eodem porrò more Galerius Maximianus, quia Cæsar cum Constantio factus fuerat, ejus frater vocatur à Trebellio Pollione in D. Claudio: *Quæ idcirco posui ut sit omnibus clarum Constantium, divini generis virum, sanctissimum Cæsarem, & Augusta ipsum familia esse, & Augustos multos de se datum, salvo Diocletiano & Maximiano Augustis & ejus fratre Galerio.* Immo qui eodem aut pari magistratu fangebantur in republica, fratres vocabantur, ut patet ex epistola CLX. sancti Augustini. Ceterum in constituendis Maximiani Herculi initiis variæ ac multum inter se discrepantes sunt eruditorum virorum sententiæ, quas in libro XI. de doctrina temporum cap. XXXI. enumerat Diony-*

CAP. VIII.

sius Petavius. Iple ea ponit in anno Christi cclxxxv. quod
 tribunitiæ potestatis perinde ut imperij secundum annum
 Diocletianus iniiit. Id autem colligit vir doctissimus ex eo
 quod incertus auctor panegyrici Maximiano & Constantino
 dicti affirmet Maximianum vigilias & curas imperatorias
 viginti annis expertum esse, & vicesimo anno Imperatorem,
 octavo Consullem fuisse, tum etiam quia Aurelius Victor
 tradit ei anno minùs potentiam fuisse quàm Diocletiano.
 Sanè anni imperij Maximiani hanc certam, ut mihi vide-
 tur, regulam habent quod vigesimus annus imperij debet
 concurrere cum octavo ejusdem consulatu. Cùm ergo cer-
 tum sit octavum consulatum ejus incidisse in annum
 c c c i v. & ex Fastis Idatianis sciamus initium imperij ejus
 fuisse Kalendas Apriles, consequens est illum à Diocletiano
 factum fuisse Cæsarem Kalendis Aprilibus anni c c l xxxv.
 cùm Diocletianus jam imperaret à mense Novembri proxi-
 mè præterito. Nam & Eusebius in Chronico Maximianum
 dicit in consortium imperij adscitum anno secundo Diocle-
 tiani, non quidem in editione Scaligeri, sed in tribus anti-
 quis exemplaribus manuscriptis bibliothecæ Colbertinæ,
 quorum unum est antiquissimum & optimum, tum etiam in
 veteri illa editione Veneta, & in ea quam Arnaldus Ponta-
 cus Episcopus Vasatensis emisit ad veterum exemplarium
 fidem castigatam. Quod tamen non ita intelligendum est ut
 Maximianus dicatur adscitus in consortium imperij quum
 jam Diocletianus imperasset per annum integrum, sed anno
 secundo ex quo Diocletianus levatus fuerat, incipiendo à
 Kalendis Ianuariis, ut tum auspiciari solebant annum. Ad-
 quam etiam regulam revocanda sunt verba Aurelij Victoris
 dicentis Maximiano anno minùs potentiam fuisse quàm Dio-
 cletiano, inchoato videlicet, non completo. Nam, ut dixi,
 certa illa est regula, vigesimum annum imperij Maximiani
 non posse disjungi ab octavo ejus consulatu. Referenda sunt
 autem verba panegyrici. *Te rursus vicesimo anno Imperato-
 rem, octavo Consullem, ita amplexu quodam suo Roma ser-
 luit detinere ut videretur augurari jam & timere quod factum
 est.* Quæ verba sic interpretari oportet ut dicamus Maximia-
 num Romæ remansisse post discessum Diocletiani, & illic
 Consullem processisse Kalendis Ianuariis anni c c c i v. im-
 perij sui xix. exeunte, vigesimum inchoasse Kalendis Apr-
 ilibus quæ in consulatum ejus octavum inciderunt, deinde
 Roma digressum eo anno quo Consul octavum erat, excitate
 querelas & suspiciones civium Romanorum, quasi jam au-
 gurarentur & timerent quod factum est, id est, depositionem

imperij, quæ anno sequenti post consulatum ejus octavum evenit, quum ipse inisset vigesimum primum imperij sui annum. Itaque Diocletianus imperium habuit mensibus tantum quatuor & duodecim diebus plus quam Maximianus. Imperavit autem per annos viginti, menses quinque, dies duodecim; Maximianus verò per annos viginti & mensem unum integrum.

IN V T R O Q U E M E N S V N A] id est, Diocletiano & Maximiano, quos notant antiqui pari in societate potentiae fuisse concordēs, & Maximianum Diocletiano in omnibus semper obsecundasse. Mamertinus in panegyrico quem dixit Maximiano: *Vestra hæc concordia facit, invictissimi principes, ut vobis in tanta æqualitate successuum etiam fortuna respondeat. Rempublicam enim una mente regitis, neque vobis tanta locorum diversitas est quò minus etiam veluti junctis dexteris gubernetis.* Idem in genethliaco: *Intelligimus enim, sacratissimi principes, geminum vobis, quamvis dispares sitis aetatibus, inesse consensum; neque tibi ille cunctatior, sed invicem vosmet imitamini, invicem vestros affectatis annos. Sic vos estis juniores, ambo seniores. Neuter plus suis moribus favet. Uterque se vult esse quod frater est.* Flavius Vopiscus in Carino, loquens de Diocletiano & Maximiano, Galerio Maximiano & Constantio: *Quatuor sanè principes mundi, fortes, sapientes, benigni, & admodum liberales, unum in republica sentientes.* Aliter tamen sensisse video Iulianum Imperatorem, qui in libro de Cæsaribus ait Deos quidem admiratos esse illorum concordiam, sed unum eorum acerbè & intemperanter se gerentem, rerum novarum cupidum, & perfidiæ plenum, neque in omnibus tetrachordo concordem, à Sileno admissum non fuisse in convivium Imperatorum. Quo loco designari Maximianum Herculum satis apparet.

A V A R I T I A M I N O R I A L T E R O] Hæc sanè corrupta ac depravata sunt. Quippe heic dicere videtur Lactantius Herculum avariorum Diocletiano fuisse, quem tamen paulò pòst scribit non admodum diligentem fuisse in conservandis opibus quas ei Africa & Hispania opulentissimæ provinciæ subministrabant. Et infrà cap. xxix. de eodem loquens ait: *Thesauros invadit, donat ut solet largè.* Unde colligi potest quanta fides habenda sit actis sancti Mauritiij & sociorum ejus ab Eucherio conscriptis, ubi Hercules describitur *ferus animo, avaritia crudelis.*

L O C U P L E T E S S E N A T O R E S] exemplo videlicet D. Aureliani, de quo hæc scribit Vopiscus in vita ejus. *Dicitur præterea hujus fuisse crudelitatis ut plerisque senatori-*

bus simulatam ingereret factionem conjurationis ac tyrannidis, quo facilius eos posset occidere.

EFFODERENTVR LVMINA] Lactantius lib. VII. institut. cap. XXVI. de Roma: *Precandusque nobis & adorandus est Deus celi, si tamen statuta ejus & placita differri possunt, ne citius quam putemus tyrannus ille abominandus veniat qui tantum facinus molitur ac lumen illud effodiat cujus interitu mundus ipse lapsurus est.* De eodem senatu Romano agens Mamertinus in genethliaco Maximiani sic scribit: *Ipsa etiam gentium domina Roma, immo propinquitatis vestra elata gaudio, lumina senatus sui misit.*

CONSTANTIVM] cognomento Chlorum, Constantini M. patrem, principem optimum & benignissimum, uti jure meritoque vocatur in veteri inscriptione Nicomediensi nondum edita, quam in ea urbe ante hos annos ex veteri lapide in area Moscheæ novæ reperto descripsit vir clarissimus Ioannes Vaillant Antiquarius regius, & mecum humanissimè communicavit. Sic autem habet:

OPTIMO. BENIGNISSIMO Q.
PRINCIPI. FLAVIO. VALERIO
CONSTANTIO. NOB. CÆSARI
GERMANICO. MAX. CONS. COLONIA
NICOMEDIENSIVM. D. N. M. Q. EIVS.

Posita est hæc inscriptio post victoriam quam Constantius reportavit de Germanis sive Alamannis, post quam vocatus est Germanicus, anno Christi cxciv. quum ipse & Galerius Maximianus essent Consules. De hac victoria sic loquitur Eutropius lib. ix. *Per idem tempus Constantio Casare in Gallia pugnatum est circa Lingones. Diu una adversam & secundam fortunam expertus est. Nam cum repente barbaris ingruentibus intra civitatem esset coactus tam precipiti necessitate ut clausis portis in murum funibus tolleretur, vix quinque horis medijs adventante exercitu, sexaginta fere milia Alamannorum cecidit. Quod si quis titulum Germanici additum Constantio velit post devictos Francos, potest & ea quoque sententia bona esse.*

CAP. IX.

MAXIMIANVS] cui prænomen Galerio fuit, cognomen Armentario. Gener fuit Diocletiani, quia Valeriam filiam ejus habuit uxorem, mulierem castissimam & infelicissimam. Sed de ea postea pluribus agemus.

HVIC BESTIÆ] Sic persecutores Christianorum nominare solet Lactantius. Cujus appellationis hanc reddit rationem in libro quinto divinarum institutionum cap. XI. *Nam quis Caucasus, qua India, qua Hyrcania tam immanes,*

tam sanguinarias unquam bestias aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usque ad ventris satietatem furit, fameque sedata, protinus conquiescit. Illa est vera bestia cujus una iussione funditur ater ubique cruor, crudelis ubique luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago. Nemo hujus tanta belua immanitatem potest pro merito describere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis sævit, & non tantum artus hominum dissipat, sed & ossa ipsa comminuit, & in cineres furit, ne quis extet sepultura locus. Non absurda autem conjectura fuerit si quis hæc quoque dicta suspicetur adversus Galerium Maximianum, hominem crudelissimum, quem & Lactantius & ceteri vocant auctorem persecutionis adversum Christianos excitatæ, ut observabimus infra. Eadem ratione Sulpitius Severus in libro secundo sacre historiarum Neronem vocat immanium bestiarum sordidissimum, & Victor lib. v. de persecutione Vandalica Hunericum Regem bestiam quoque vocat.

MATER EIVS) Romula. de qua paulò pòst.

DACIAM NOVAM) id est, Daciam Aureliani, nimirum eam Mœsiæ partem in quam Aurelianus populos transtulerat quos ex Dacia Trajani abduxerat. Ea amissa fuerat sub Gallieno, sed ab Aureliano revocata ad Romanam ditionem, ac postea rursus ab eo intermissa, quia desperabat posse retineri, abductique ex ea Romani in media Mœsia collocati sunt, ut in libro nono tradit Eutropius. Flavius Vopiscus in D. Aureliano: *Quum vastatum Illyricum ac Mœsiam deperditam videret, provinciam trans Danubium Daciam à Trajano constitutam sublato exercitu & provinciabilibus reliquit, desperans eam posse retineri; abductosque ex ea populos in Mœsiam collocavit, appellavitque suam Daciam, quæ nunc duas Mœsias dividit.* Tum ergo haud dubiè Romula mater Galerij, quæ erat Transdanubiana, confugerat in Daciam novam.

TRAJECTO AMNE) id est, Danubio, ubi constitutus erat limes duarum Daciarum illius temporis.

CARO INGENS] Consentanea Lactantio narrat Eusebius lib. VIII. hist. eccles. cap. XVI. & libro primo de vita Constantini cap. LVII. nimirum Galerio Maximiano totam corporis molem ob nimiam alimenti copiam in immensam quandam pinguedinem excrevisse, etiam ante morbum quo periit.

PER ARMENIAM] majorem, ut docet Sextus Rufus. Duæ itaque fuere Armeniæ, Euphrate fluvio invicem determinatæ. Minor Cappadociæ juncta erat, major Per-

farum regno contigua. Itaque quum bellum in Armenia
 majore parabatur, procul erant exercitus à Nicomedia,
 adeoque Diocletianus tutus erat adversus timorem de Persis.
 Narrat ergo Sextus Rufus Maximianum Cæsarem, quum
 prima congressione pulsus fuisset à Persis, à Diocletiano vitæ
impetrasse ut reparato de limitaneis Dacia exercitu eventum
Martis repeteret. In Armenia majore ipse Imperator cum duo-
bus equitibus exploravit hostes, & cum viginti quinque mili-
bus superveniens castris hostilibus, subito innumera Persarum
agmina adgressus ad internicionem cecidit. Rex Persarum
Narseus effugit. Vxor ejus & filia captae sunt, & cum maxi-
ma pudicitia custodia reservata. Pro qua admiratione Persæ
non modo armis sed etiam moribus Romanos superiores esse con-
fessi sunt, Mesopotamiam cum Transjordanis quinque region-
ibus reddiderunt. Insignis est hic locus, & qui merebatur à
 nobis describi.

EVGATO NARSEO] Ista contigisse anno Christi
 c c x c v i i . pluribus probat Henricus Valesius in Notis
 ad Eusebium pag. 170. quem consule. Quamquam, faten-
 dum enim est, victoriam Galerij de Persis contigisse anno
 x v i i . imperij Diocletiani disertè scriptum est in optimo
 illo & antiquissimo Chronico Eusebiano bibliothecæ Col-
 bertinae: in veteri verò editione Veneta revocatur ad an-
 num x i v . Triumphus autem de Narseo victo actus est
 Romæ tempore vicennialium anno c c c i i i . ut ostendimus
 infra ad caput x v i i .

DETRECTARET CÆSARIS NOMEN] Non fuit
 ille solus qui imperium habere quàm expectare mallet. Iu-
 lianus Cæsar cum secutus est, qui Cæsaris nomine non con-
 tentus, Augustum se appellari & voluit & passus est. Quod
 ubi ad Constantium Imperatorem perlatum est, ille Leonam
 Quæstorem suum, ut in libro x x . tradit Ammianus Mar-
 cellinus, in Gallias cum litteris datis ad Iulianum perge-
 re celeri statuit gradu, eum, si salutis suæ proximorumque
 consuleret, tumentis statu deposito, intra Cæsaris se potesta-
 tem continere præcipiens. Sed Iulianus restitit, sub nomine
 celsi se imperij multò officiosius pariturum asseverans, ut
 legitur in Epitome Victoris.

DIOCLES ANTE IMPERIUM] Infra cap. x i x .
 Huic purpuram Diocletianus injecit suam, qua se exiit, &
 Diocles iterum factus est. Epitome Victoris: Diocletianus
 Dalmata, Anulini senatoris libertinus, matre pariter atque
 oppido nomine Dioclea, quorum vocabulis, donec imperium su-
 meret, Diocles appellatus, ubi orbis Romani potentiam cepit

Græcum nomen in Romanum morem convertit. Vide Valefium in Notis ad Eusebium pag. 165. Emendandus ergo Flavius Vopifcus in loco à nobis suprâ relato ex vita Numeriani: ubi legendum, Diocles, nimium avarus, pro eo quod ibi legitur, Diocletiane.

S Y M M A F E L I C I T A T E R E G N A V I T] Vide quæ adnotamus infrâ ad caput XVII.

S C R V T A T O R R E R . F V T V R .] Aurelius Victor: **C A P . X I**
Namque imminentium scrutator, ubi fato intestinas clades &c.

Q U I D A M M I N I S T R O R V M] Et hic quoque locus aperte ostendit librum istum esse Lactantij. Similia enim omnino ipse habet in libro quatto institutionum cap. XXVII. *Nam cum dijs suis immolant, si assistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant, nec responsa potest consultus reddere vates. Et hæc sæpe causa præcipua justitiam persequendi malis Regibus fuit. Cum enim quidam ministrorum nostrorum sacrificantibus Dominis assisterent, imposito frontibus signo deos illorum fugaverunt, ne possent in visceribus hostiarum futura depingere. Quod cum intelligerent aruspices, instigantibus iisdem demonibus quibus profecrant, conquerentes profanos homines sacris interesse, egerunt principes suos in furorem ut expugnarent Dei templum. Quo loco, ut illud obiter admoneam, lapsus graviter est Iosephus Isæus putans heic agi de templo Iovis, Apollinis, vel cujusvis alterius demonis expurgato, cum tamen hic locus intelligendus sit de templo Christianorum apud Nicomediam, quod idem Lactantius lib. v. cap. XI. ait eodem tempore eversum esse quo ipse in Bithynia oratorias litteras accitus docebat, id est, in initio persecutionis quam Diocletianus & Maximianus commoverunt adversus Ecclesiam. Neque certè furore, sed pietate potiùs opus est ad expurgandum templum; ad expugnandum verò templum, quòd Deus, qui in templo Christianorum colebatur, sacra turbasset quibus Imperatores operam dabant, furor animum addidit. Meliùs Thomæus, qui vocem expugnarent heic retinuit, aliam rejicit; quoniam si legeremus expurgarent, per Dei templum esset intelligendum Apollinis vel alterius hujusmodi, quod Lactantius non templum Dei sed demonis profanum domicilium nominasset. Sed idem tamen hujus loci sensum assecutus non est. Existimat enim heic per templum intelligi viros illos Christianos qui sacrificiis intererant, qui martyrio affecti sunt ob querelas demonum & eorum sacerdotum, cum certum sit heic agi de templo Christi Nicomediensi expugnato & everfo. Errandi itaque occasio fuit vox expurgarent,*

quam quædam editiones habent pro *expugnarent*. Porro legendum esse *expugnarent*, docent tres vetusti codices bibliothecæ Colbertinæ, item alij duo vetusti codices Bononienses quos & Thomafius & Isæus viderunt, ut testatur fecit Latinus Latinius in ora sui Lactantij, quem mecum pro amicitia nostra communicavit clarissimus & eruditissimus conterraneus meus Antonius Faure Doctor Theologus Parisiensis & Præpositus Ecclesiæ Remensis. Quæ etiam modo Petrus Ciaconius legendum esse monuit in margine Lactantij sui, quem mihi utendum dedit idem vir clarissimus. Atque ita sanè habent vetus illa editio Romana, Venera anni M D X X I. & Basileensis Xysti Betuleij.

IMMORTALE SIGNVM] Lactantius lib. IV. institut. cap. XXVII. quos *signum immortale munerit tamquam inexpugnabilis murus*. Alibi dixit *caeste signum*.

TAGIS] Puto hæc oratorio more dicta esse, quia Tagetes Thuscus fuit olim magnus aruspex & magister aruspicum. Arnobius libro secundo adversus gentes: *Antequam Thages Thuscus oras contingeret luminis, quisquam hominum sciebat aut esse noscendum condiscendumque curabat an fulminum casus aut extorum aliquid significaretur in venis?* ubi vide observationes Gebharti Elmenhorstij. Hinc illud Ammianus Marcellini ex libro XVII. pag. 101. *In Tageticis libris legitur Vejovis fulmine mox tangendos adeo hebetari ut nec tonitrum nec majores aliquos possint audire fragores*. Sic hunc locum emendavit Henricus Valesius, cum antea legeretur *Tagetis Thusci*. In veteri codice MS. bibliothecæ Colbertinæ scriptum est *Tageticis*.

PRÆPOSITI] Nomen id dignitatis militaris, & quidem post Tribunos, qui tamen præerant cohorti perinde ac Tribuni, ut observat Henricus Valesius ad Ammianum Marcellinum. Lactantius cap. XLVI. *istius historiarum scribuntur hæc in libellis pluribus, & per Præpositos Tribunosque mittuntur*. Ex eorum numero fuit Dorotheus ille cuius encomium enarrat Eusebius lib. VIII. hist. eccles. cap. I. ut ex actis martyrum Indis & Domnæ collegit idem Valesius.

MILITES COGI] Rectè itaque adnotat Eusebius in eodem capite primo libri octavi orfam primùm persecutionem fuisse ab iis qui militabant. Neque tum illa processit ulterius.

BITHYNIAM] In veteri codice legitur *Bethaniam*, manifesto errore. Certum quippe est ea quæ deinceps narrantur, peracta esse apud Nicomediam Bithyniæ metropolim.

MATER EIVS] Galerij Maximiani , quam Romu- CAP. XI.
lam suprâ vocavit.

DEOR. MONTIVM CVLTRIX] Commodianus
lib. I. cap. XXI. *Monteses deos dicitis*. Sic enim legitur in
vetustissimo codice MS. sancti Albini Andegavensis ex
quo instructiones Commodiani descripsit Iacobus Sirmon-
dus, cum in utraque editione Rigaltij scriptum sit : *Mon-
tes & deos dicitis*. Malè. Nam vel ipse titulus, qui *Montesia-
vis* inscriptus est , admonebat retinendam esse lectionem ve-
teris exemplaris. Difficile est autem interpretari qui fue-
rint dij montenses. Nam vetus inscriptio Romana , in qua
istorum deorum mentio extat , eorum explicationem red-
dit difficiliorem. Habetur apud Gruterum pag. xxi.

ARAM IOVI FVLGERATORIS. EX. PRECEPTO.
DEORVM. MONTENSIVM. VAL. CRESCENTIO.
PATER. DEORV. OMNIVM. ET. AVR. EXV-
PERANTIVS. SACERDOS. SILVANI. CVN-
FRATRIBVS. ET SORORIBV. DEDICAVERVNT.

Porrò alij fuere Monteses qui commemorantur à Præde-
stinato lib. I. cap. LXIX. & in constitutione Honorij Aug.
edita in Appendice Codicis Theodosiani titulo XII. quos
sanctus Augustinus in epistola ad Quodvultdeum vocat
Montenses , ut & multi alij quos recenset vir clarissimus
Carolus Dufresnîus in verbo *Montenses*. Hi fuere Donati-
stæ , ut satis notum est vel ex libro secundo Opatrî Mile-
vitani.

JEIUNIIS INSISTEBANT] Sic Maria ancilla
Tertulli principalis , ut in actis ejus legitur. *Natale itaque
filij celebrante Tertullo, cum impuris idolis vanisque simula-
cris hostias immolaret, Maria incumbebat jejuniis.*

INTER SE] id est, inter Diocletianum Aug. & Ma-
ximianum Cæsarem. quod sequentia docent.

ILLOS LIBENTER MORI] Sulpitius Severus in
libro secundo hist. eccles. de hac ipsa persecutione loquens :
Quippe certatim rum gloriosa in certamina ruebatur. Nihil
vulgatius in actis martyrum quàm voces illæ ultroneæ :
Christianus sum, Mori volo, & cetera hujusmodi. Hinc san-
cta illa Christianorum invidia erga defunctos, quòd digni
non fuissent eorum mortis esse participes , ut Valerij in
actis sancti Pontij martyris. Hinc etiam quorundam cali-
dus zelus ac pius , ut ita dixerim , furor sese ultro morti
ac tormentis offerentium ; adversus quos exarsit Mensurius
Episcopus Carthaginensis , ut testatur sanctus Augustinus
in Breviculo Collationum cum Donatistis lib. III. cap.

XIII. ubi docet scriptam à Menitorio fuisse epistolam ad Secundum Episcopum Tigistanum, in qua legebatur eos qui se offerrent persecutionibus non comprehens, & ultro dicerent se habere scripturas quas non traderent, à quibus hoc nemo quaeserat, displicuisse Menitorio, & ab eis honorandis eum prohibuisse Christianos. Quò etiam spectat canon LX. Eliberitanus. Elegans autem est & cum primis memorabilis locus Pontij Diaconi in vita sancti Cypriani, ubi loquens de fuga ejus quum ad martyrium quaereretur, ait: *Fuit verò formido illa, sed justa, formido qua Dominum timeret offendere, formido qua preceptis Dei mallet obsequi quàm sic coronari. Dedit enim in omnibus Deo mens, & fides divinis admonitionibus mancipata, credidit se, nisi Domino latebram tunc parvissent, etiam ipsa passione peccare.* Hinc denique quorundam preces ad martyres orantium ut martyrij confortes esse mererentur; ut Eulampix in Menologio Græcorum ad diem decimam Octobris in tomo secundo antiquæ lectionis Henrici Canisij. Sufficiunt enim hæc exempla ex multis ac propè innumeris quæ recitari facilè possent.

ALIOR. CULPÆ ASSCRIBERET] Eutropius lib. IX. *Diocletianus moratus callide fuit, sagax præterea, & admodum subtilis ingenio, & qui severitatem suam aliena invidia vellet explere.* Eadem de illo narrat Suidas, ingenio fuisse dicens vario & callido, sed singulari prudentia & acumine vitia naturæ sæpe celavisse, res omnes asperiores in alios conferendo.

PROPRIO ADV. CHRISTIANOS ODI] Lactantius lib. V. institut. cap. XI. de hac ipsa persecutione loquens: *Alij suo proprio adversus justos odio.*

TOLLENDOS ESSE] Acta passionis sancti Savini Episcopi & martyris: *Pars major populi clamabant dicentes: Christiani tollantur, & voluptas constat.*

TIMENTES] Lactantius ibidem: *Alij præ nimia timiditate plus ausi sunt quàm jubebatur.*

GRATIFICARI VOLENTES] Idem ibidem: *Nonnulli ut placerent, & hoc officio viam sibi ad altiora munirent.*

APOLLINEM MILESIUM] Hanc historiam narrat Eusebius in libro secundo de vita Constantini cap. L. sed non explicat ad cujus Apollinis templum pertineat. Tradit Pausanias in Arcadicis Xerxem Darij filium Milesiis admisisse æneum Apollinem qui in Branchidis fuerat, quem multis post annis Seleucus iisdem remisit. Branchidæ porro locus erat in agro Milesio supra Panormum portum, celebris Apollinis oraculo quem Iones & Æoles olim consulere

solebant, ut ex libro primo Herodoti observat Henricus Valesius ad Ammianum Marcellinum pag. 382. Lactantius lib. vii. institut. cap. xiii. *Polytes quidam consuluit Apollinem Milesium.* Macrobius lib. i. Saturnal. cap. xvii. *Meandrius scribit Milesios ἀπολων ὄυλια pro salute sua immolare.*

VT DIV. RELIG. INIMICVS] nimirum justos viros in terris degentes, id est, Christianos, obstare sibi quò minus vera prædiceret, atque idcirco falsa ex tripode oracula reddi, ut docet Eusebius in libro secundo de vita Constantini. Quæ verba transcripsit & sua fecit auctor actuum sancti Georgij martyris apud Surium.

AD SEPT. KAL MART.] Rectè. Hoc enim die CAP. XII. signantur Terminalia in veteri Calendario Romano quod editum est tempore Constantini, & ab Hervvarto & Bucherio factum publici juris. Sanctus Augustinus lib. vii. de civitate Dei cap. vii. *Terminalia mense Februario celebrari dicunt cum fit sacrum purgatorium quod vocant februum.* Dies igitur primus istius persecutionis, quod notandum est, fuit vii. Kalendas Martias, ipso Terminalium die, quod probatur etiam ex capite xlviii. ut illic observabitur.

AGENTIB. CONS SEN B. AMB.] id est, Diocletiano & Maximiano Herculio, quos anno Christi ccciii. Consules viii. & vii. fuisse constat. Hæc porro verba certò indicant tempus istius persecutionis, de quo tanta contentione inter se digladiantur viri docti. Nam Onuphrius, Baronius, Petavius, ne singulos commemorem, contendunt eam cœpisse anno Christi trecentesimo secundo, Scaliger, Valesius, & alij multi, anno sequenti. quorum opinionem esse veram probat hic locus Lactantij. Nam præterea apparet ex capite xlviii. ista contigisse paulò antè quàm Diocletianus Romam pergeret. Atqui certum est eum Romam profectum esse anno decimo nono imperij sui exeunte, ibique triumphasse de Narseo Rege Persarum, ut rectè notat Iosephus Scaliger ad Chronicon Eusebij. Præterea Lactantius infrà cap. xlviii. historiam istius persecutionis colligens, cum dixisset edictum Constantini & Licinij pro Christianis, quo pax data est Ecclesiæ, propositum fuisse Nicomediæ die Iduum Iuniarum Constantino & Licinio ter Consulibus, ait ab eversa Ecclesia Nicomediensi usque ad restitutam fuisse annos decem, menses plus minus quatuor. Atqui si à die septimo Kalendas Martias anni ccciii. (quo diruta est Ecclesia Nicomediensis) usque ad diem Iduum Iuniarum anni cccxiii. colligas, invenies ab eversa Ecclesia illa usque ad restitutam fluxisse

annos decem, menses tres, dies novendecim. Denique persecutionem cœpisse anno ccciiii. hinc etiam probari potest quòd Eusebius lib. viii. cap. xvi. ait eam post octavum annum aliquantisper remittere cœpisse. Nam si tempora numeres à festis paschalibus anni ccciii. usque ad mensem Aprilem anni cccxi. quo Galerius Maximianus in extremis agens persecutionem quiescere iussit, facile reperies annos octo integros effluxisse ab initio persecutionis & initium noni fuisse. Itaque remittere cœpit post annum octavum, ut observavit Eusebius. Quare argumenta quæ Petavius in libro xi. de doctrina temporum cap. xxxii. adducit ex Sulpitio Severo ut probet persecutionem cœpisse anno cccii. infirma esse constat, cum eo fundamento nitantur quòd ea desierit anno cccxii. quam certum est nonnisi anno demum sequenti conquievisse.

SIMVLACRVM DEI QVÆRITVR] Nimirum ut inter paganos, qui non putabant templa esse posse sine simulacris. Et tamen Plinius lib. ii. cap. vii. dixerat: *Effigiem Dei formamque quarere, imbecillitatis humana reor.* Simulacris itaque carebant Ecclesiæ Christianorum, ut pluribus observat Desiderius Heraldus ad librum sextum Arnobij. Vide etiam Casaubonum in Notis ad Alexandrum Severum Ælij Lampridij.

SCRIPTVÆ INCENDVNTVR] Narrat ista Eusebius lib. viii. hist. eccles. cap. ii. ac plures alij quos supervacaneum esset commemorare. Res enim est notissima. Hinc natum contumeliosum traditoris vocabulum adversus eos qui metu pœnarum libros divinos tradiderant iudicibus imperialibus. Qua de re consulendi in primis Africani scriptores, præcipuè verò Donatista ille qui descripsit acta factorum martyrum Saturnini, Davivi, & sociorum. Neque interim omittenda gesta purgationis Cæciliani Episcopi Carthaginensis & Felicis Episcopi Aprungitani.

CAP. XIII. POSTRIDIE] id est, sexto Kalendas Martias. Hoc igitur die propositum est Nicomediæ edictum Diocleciani & Maximiani adversum nostros, cœpta jam persecutione. Verùm Eusebius lib. viii. cap. ii. scribit propositum fuisse mense Martio, appetente die festo dominicæ passionis & auctor Chronici Alexandrini propositum ait die xxvi. Martij, ipso die Paschæ. Ista verò sic conciliari posse mihi videntur ut primò quidem edictum illud propositum fuerit Nicomediæ, velut in civitate regia, vi. Kalendas Martias, deinde missum ad ceteras imperij civitates, mense quidem Martio propositum in eo loco ubi tum Eusebius habitabat,

in Palæstina mense Aprili, Alexandria vel alibi ipso die Paschæ.

CARERENT OMNI HONORE] Ista sic expressit Ruffinus apud Eusebium lib. VIII. cap. II. *Si quis inter nostros alicujus honoris prerogativa muniretur, sublata hac maneret infamis.*

LIBERTATEM NON HABERENT] Hæc apertius explicantur ab Eusebio lib. VIII. cap. II. secundum interpretationem Ruffini. Reliqui enim interpretes sensum legis non satis feliciter assecuti sunt. Sic ergo habet Ruffinus. *Si quis servorum permansisset Christianus, libertatem consequi non posset.* Primum enim pœnæ constitutæ sunt adversus honoratos, tum adversus plebem, postremò adversus servos; quibus adempta omnis spes libertatis, si permansissent in professione religionis Christianæ. Ut constet falli virum alioqui eruditissimum Henricum Valesium, qui in Notis ad Eusebium pag. 164. ait hanc Ruffini interpretationem ferri non posse. Longius etiam aberravit Nicephorus Callistus, qui lib. VII. cap. III. ita intellexit hunc locum edicti ut putaverit servis libertatem datam esse qui Christianismum abjurarent.

QUOD EDICTUM QUIDAM] Ex silentio Lactantij, qui cum Nicomediæ erat, satis datur intelligi ignotum fuisse nomen istius hominis, quia haud dubiè de plebe erat. Nam si fuisset vir illustris & secularium honorum prerogativa conspicuus, ut eum describit Eusebius, qui ita vel fando audiverat vel ex traditione majorum acceperat, ejus nomen neque ignorasset Lactantius neque tacuisset, & ad Eusebium quoque pervenisset. Intererat quippe rei publicæ Christianæ ut nomen illius viri cunctis Ecclesiis innotesceret qui magnum illud facinus fuerat ausus. Quare suspecta mihi valde sunt quæ in vetustis quibusdam martyrologiis leguntur ad diem septimam mensis Septembris; ubi descriptis Ruffini verbis Eusebium interpretantis, hæc facta dicuntur à quodam beato Ioanne. Nam cum ex Lactantio & Eusebio certo colligatur virum hunc statim productum, statim morti traditum fuisse, adeoque expirasse exeunte Febuario, quomodo fieri potest ut natalis ejus dies incidat in mensem Septembrem, tam procul ab initio persecutionis? Ac sanè licet illorum martyrologiorum auctoritas apud me vacillet, assentiri tamen non possum clarissimo viro Godefrido Henchenio, qui tomo tertio Februarij pag. 107. contendit hanc historiam intelligi debere de sancto Georgio martyre, quem passum ait Nicomediæ anno Christi CCCIII. die XXII.

mensis Aprilis, instante dominicæ & salutiferæ passionis solennitate. Præterquàm quòd enim certum est persecutionem cœpisse exeunte Februario, & eum qui edictum diripuit ac conscidit, eodem mense extinctum fuisse, duobus videlicet mensibus ante diem vigesimam tertiam mensis Aprilis, acta illa sancti Georgij, quæ Henschenius edidit, non id dicunt, & tot fabulis ac portentosis narrationibus plena sunt ut planè constet nihil boni sanique ex illis posse colligi. Vna Alexandræ Imperatricis historia, quæ cum Christiana esset, capite damnata dicitur à Diocletiano, ipso proferente sententiam, historia est quæ omnia poetarum figmenta superat, cum certum sit, ut dicemus paulò post, nullam aliam Diocletianum toto principatus sui tempore conjugem habuisse quàm Priscam. Præterea cum ipse Henschenius scribat Pascha incidisse anno ccccliii. in diem xviii. Aprilis, & dominicam passionem in diem decimam sextam, planum est hanc historiam non posse intelligi de sancto Georgio: qui si passus fuit anno quo Pascha incidit in diem xviii. Aprilis, ut vult Henschenius, certe passus non est imminente solennitate Paschali, sed post transactos dies festos. Atqui hoc erat validius Henschenij argumentum sumptum ex præfatione libri Eusebiani de martyribus Palæstinæ, ubi scriptum est edicta de destruendis Ecclesiis & comburendis sacris codicibus proposita fuisse in Palæstina mense Aprili, cum salutaris passionis dies immineret. Quod ut verum esse potest ratione Palæstinæ, falsum est ratione Nicomedix, ubi certum est edictum fuisse propositum vi. Kalendas Martias, postridie Terminalium.

ETSINON RECTE] Rufinus apud Eusebium lib. viii. cap. v. *calore nimio fidei ignitus*, tamquam reprehenderet imprudentem & intempestivum illius ardorem pro fide Christi.

VICTORIAS GOTHOR. ET SARMAT.] Quia Imperatores se in titulo edicti vocabant Gothicos & Sarmaticos, ut in veteri inscriptione quam refert Cuspinianus in libro de Cæsaribus pag. 135. In titulo autem edicti posita fuerunt non solùm nomina Diocletiani & Maximiani Imperatorum, sed etiam Constantij & Galerij Maximiani Cæsarum; ut facilè colligi potest ex historia passionis sanctorum martyrum Saturnini, Dativi, Felicis, & sociorum, & ex martyrio sanctarum Agapes, Chionix, & Irenes.

LEGITIME COCTVS] Modus coquendi Christianos vivos explicatur infra cap. xxi. Legitimè autem coctum dixit, quia coctus erat secundùm leges quas Augusti tulerant;

tulerant; sicut lib. v. institut. cap. xi. legitima sacra vocat ea quæ secundum veterem morem fiebant, quia mos vim legis obinet. Eadem ratione dixit lib. vi. cap. ix. injurias hostibus legitime inferri, scilicet postquam, servato belli jure, bellum per legatos denuntiatum & indictum est. Fallitur enim heic vehementer Iosephus Iseus, qui vocem legitime ironice positam putat hoc loco esse, quia videlicet non intellexit veram ejus significationem.

CUM ADMIRABILI PATIENTIA] Verba sunt Rufini interpretantis & explicantis Eusebium. *Continuò omni in eum crudelitatis genere desavientes, ne hoc quidem solum efficere quiverunt ut eum mœstum aliquis videret in pœnis, sed lato atque hilari vultu, cum jam viscera in supplicis defecissent, spiritus tamen latabatur in vultu. Ex quo tormentos sui gravius cruciabantur, quod omnia suppliciorum genera consumebant in eum quem ne tristem quidem ex his redere poterant.*

SVBIECIT INCENDIVM] Eusebius lib. viii. cap. vi. agens de hoc incendio, nescire se fatetur quo casu excitarum fuerit. Alij palatium fulmine ictum conflagrasse scribunt, ut Constantinus in oratione ad sanctorum cœtum cap. xv.

OMNES SVOS PROT. PRÆC.] In veteri codice legitur, *omnes suos protinus cepit.* Nos emendavimus.

DATA POTESTATE] Lactantius lib. v. institut. cap. xi. de hac ipsa persecutione agens: *Accepta enim potestate pro suis moribus quisque sevit. Alij tra nimia timiditate plus ausi sunt quàm jubebatur. Alij proprio adversus justos odio, quidam naturali mentis feritate, nonnulli ut placerent & hoc officio viam sibi ad altiora munirent. Aliqui ad occidendum precipites extiterunt, sicut unus in Phrygia, qui universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit.*

TORQUEBANT] Sic scriptum est in veteri libro; sed supra ultimam lineam, ut ferè fit, appositum est signum quod ostenderet legendum esse *torquebantur*, manifesto sanè errore. Atque hunc esse fontem plurimorum errorum quæ in vetustis auctoribus occurrunt nos sæpe deprehendimus in codicibus manuscriptis. Librarij enim primò describebant libros, qui deinde tradebantur emendatoribus. Isti verò frequenter bonam lectionem vertebant in malam per speciem emendationis.

ERANT CERTANTES] Lactantius in loco paulò antè laudato: *Itaque in excogitandis pœnarum generibus nihil aliud quàm victoriam excogitant.*

FAMILIAM CÆSARIS] id est, Galerij. Hanc itaque placuit excipere, tamquam abominabile esset ullum scelus adversus Diocletianum suspicari de familia Cæsaris, & ne auctores incendij, qui ex domo ejus prodierant, detegerentur, si locus inquisitioni datus fuisset.

PROFECTIONE PARATA] Bellum ea tempestate nullum, quod sciam. Sed ita contumaciter & superbe egit homo vāsani ac ferocis animi ut hoc agendi modo Diocletianum vehementius impelleret ad excidium Christianæ religionis, quem videbat molliter hactenus tanto operi incumbere.

CAP. XV.

FILIAM VALERIAM] nuptam Galerio Maximiano Cæsari, quæ miseram vitam traduxit post mortem mariti, & miserabili morte cum matre periit sub imperio Licinij, ut docet Lactantius in fine hujus operis. Ex qua narratione pessumdatur omnino conjectura illustrissimi Cardinalis Baronij, qui ad annum c c x c i v. scribit filiam Diocletiani, quæ conjugio juncta fuit Galerio Maximiano, haud diu post nuptias fuisse superstitem, cum nulla ejus memoria extet in antiquioribus monumentis, sed nec ex ea proles aliqua legatur esse suscepta. Addit deinde patrem, ut filia defunctæ memoriam consecraret æternitati, Pannoniæ partem ejus nomine institui atque cognominari voluisse; citatque in eam rem librum x i x. Ammiani Marcellini. Verum id non dicit Marcellinus, sed tantum eam Pannoniæ partem ad honorem Valeriæ Diocletiani filia & institutam & ita cognominatam. Referam autem ipsa ejus verba. *Valeriam venit partem quondam Pannoniæ, sed ad honorem Valeriæ Diocletiani filia & institutam & ita cognominatam.* Porro nec institutam à Diocletiano nec cognominatam, sed à Galerio Maximiano, docet Aurelius Victor in libro de Cæsaribus: *Provinciam uxoris nomine Valeriam appellavit.* His ita constitutis, tamquam certa essent, addit Baronius Diocletianum, cum Valeriæ morte resoluta esset affinitas quæ inter eum & Galerium contracta erat, quam in sua cognatione haberet gradu propinquiorem virginem, eam illi fœdere nuptiarum conjungere festinasse, Susannam nimirum filiam Gabinij germani Caij Papæ; qui ambo Diocletiano sanguine conjuncti erant, utpote nati ex fratre ejusdem Diocletiani, ut patet ex actis ejusdem sanctæ Susannæ. Verum tota hæc historia ruit ruente fundamento super quo posita fuerat, id est, morte Valeriæ, quam diu supervixisse Galerio constat. Adeo autem periculosi sunt magnorum virorum errores ut hic Baronij lapsus plerosque viros doctos

secum traxerit, Odoricum Raynaldum, Ioannem Bollandum, alios.

CONIVGEM PRISCAM] quæ postea, vivo adhuc marito, in exilium cum filia Valeria projecta est à Maximino, & demum iussu Licinij capite plexa, ut docebit Lactantius in fine hujus operis. Sed heic se offert ingens difficultas. Nam in vetustis actis sanctæ Susannæ virginis, quæ martyrium Romæ consummassè scribitur sub imperio Diocletiani, mentio est Serenæ Augustæ uxoris ejusdem Principis, quæ occultè Christiana erat, & sancta dicitur in vetustis martyrologiis, ubi dies natalis ejus consignatus est ad diem xvii. Kalendas Septembres. Gravis sanè difficultas, si de actorum illorum veritate & auctoritate constaret. Sed cum illa multa eaque magna suppositionis indicia habeant, tum ex hoc sanè capite falsa esse probantur quòd Serenam uxorem Diocletiani fuisse volunt. Quippe ostensurus sum Diocletiano nullam aliam toto principatus sui tempore uxorem fuisse quàm Priscam. Etenim si ea mater Valeriæ fuit, ut sanè fuit, necesse est eam Diocletiano nupsisse antequam is fieret Imperator, id est, ante annum Christi c c l x x i v. cum Valeria Galerio Maximiano juncta matrimonio sit anno c c x c i i i. ætatis suæ ut minimùm duodecimo. Vixisse autem tum Priscam matrem ejus hinc certò colligitur quòd diù postea superstes fuit & anno tantùm c c c x i i i. extincta est post victoriam quam Licinius reportavit de Maximino. Hæc monumenta non senserat illustrissimus annalium ecclesiasticorum conditor Cardinalis Baronius, & tamen suspicabatur futuros qui eam de Serena Augusta historiam in dubium revocarent, quòd nulla penitus de ea mentio alibi habeatur, neque apud scriptores ethnicos, neque in antiquis inscriptionibus; ac tamquam ei difficillimæ quæstioni finem imposuisset, interrogat litteratulos, si his displiceat nomen Serenæ Augustæ, ut dicant quonam alio nomine Diocletiani conjux Augusta ab antiquioribus dicta inveniat, & cum non invenerint, non faciunt de nomine controversiam. Satisfactum est igitur cumulatissimè interrogationi ejus. Rejecta itaque supposititia illa Diocletiani uxore, videamus an Eleutheria, quam vir clarissimus Hadrianus Valesius in defensione disceptationis suæ de Basilicis uxorem Diocletiani fuisse collegit ex vita Vigilij Papæ quæ extat in gestis pontificalibus quæ vulgò tribuuntur Anastasio Bibliothecario, verè Diocletiani uxor fuerit. Venerat Vigilus Constantinopolim ex præcepto Iustiniani & Theodoræ; & cum ad ea cogeretur quæ facere volebat, ait: *Vp*

video, non me fecerunt venire ad se Iustinianus & Theodor^{us} pi^{ss}imi Principes; sed hodie scio quòd Diocletianum & Eleutheriam inveni. Ex hoc itaque loco collegit vir ille clarissimus Eleutheriam Diocletiani uxorem fuisse, quòd certum sit illic comparationem institui inter Iustinianum & Diocletianum, & inter Theodoram Iustiniani conjugem & Eleutheriam, propterea Diocletiani uxorem. Verùm ex argumentis quæ adversùs Serenam allata sunt efficitur etiam Eleutheriam, sive Lutheriam, ut est in vetustissimo codice MS. 417. bibliothecæ Colbertinæ, aut Leuterem, quo modo scriptum legitur in codice 733. bibliothecæ regię, non fuisse uxorem Diocletiani, cùm certum sit, ut antea dixi, nullam aliam eum uxorem habuisse quàm Priscam toto principatus sui tempore. Erravit ergo Vigilius in historia, aut corruptus in hoc loco est gestorum pontificalium liber. Sanè in codice 736. ejusdem bibliothecæ Colbertinæ ita habetur: *Sed hodie scio quòd Diocletianum & Decium vel Leutherium inveni.* Iam ergo femina illa in virum mutata est. Porrò ex his quæ hactenus dicta sunt de Serena & Eleutheria facilè colligere quis potest quæ fides adhibenda sit historię sancti Georgij martyris, in qua scriptum est Alexandram Imperatricem Diocletiani conjugem, viso quodam insigni miraculo in persona martyris perpetrato, veritatem agnovisse, id est, Christi fidem esse amplexam. Hęc nimirum est Alexandra, Diocletiani conjux, mater conjugis Maximiani; ut refertur in vita ejusdem Georgij, cujus fragmentum in tomo tertio Aprilis pag. 103. edidit Godofridus Henschenius. Eandem defunctam, ab inferis oratione sola ejusdem Georgij revocatam tradit Nicephorus Callistus lib. VII. cap. XV.

EUNUCHI NECATI] & inter hos Petrus, cujus martyrium describit Eusebius lib. VIII. cap. VI. Item Iudes, ut produnt acta martyrij ejus.

AD EXUSTIONEM RAPTI] Confirmat ista Eusebius ibidem, scribens imperiali jussu quotquot Nicomediz erant Dei cultores, acervatim cum suis familiis, alios gladio, alios flammis consumptos periisse.

MARI MERGEBANTVR] Eusebius ibidem: *Aliis quoque innumerabiles vinctos & scaphis impositos carnifices in profundum mare projecere.* Idem in libro de martyribus Pælastinæ cap. VI. narrans martyrium Agapij, ait illum apensis ad pedes ejus lapidibus medio mari submersum esse.

HOMO NON ADEO CLEMENS] Herculium Maximianum fuisse hominem asperum, crudelem, ac in-

humanum tradunt vetusti scriptores. Eutropius lib. i x. *Herculus autem propalam ferus, & incivilis ingenij, asperitatem suam etiam vultus horrore significans.* Item lib. x. *Vir ad omnem asperitatem sevitiamque proclivus, infidus, incommodus, civilitatis penitus expers.* Etiam Diocletianus, qui summum imperium cum eo communicaverat, ejus asperitatem reprehendere solitus erat, ut docet Flavius Vopiscus in D. Aureliano. Vide etiam Iulianum Imperatorem in libro de Cæsaribus.

PARIETES DIRVI PASSVS EST] Contrà Eusebius lib. viii. cap. xiii. apertè scribit Constantium neque Ecclesiarum ædes (sive conventicula, ut heic dicit Lactantius, itemque Ruffinus in versione hujus loci Eusebiani) subvertisse, nec quicquam adversus nostros esse molitum.

VERVM DEI TEMPLVM] id est, hominem Christianum. Lactantius lib. v. institut. cap. viii. *cujus templum est, non lapides, aut lutum, sed homo ipse, qui figuram Dei gestat. quod templum non auro & gemmarum donis corruptibilibus, sed æternis virtutum muneribus ornatur.* Idem lib. vi. cap. xxv. *Non templa illi congestis in altitudinem saxi extruenda sunt; in suo cuique consecrandus est pectore.* Et infrà: *Secum denique habeat Deum semper in corde suo consecratum, quoniam ipse est Dei templum.* Idem lib. i i. cap. i i. & lib. vi. cap. x. ait hominem esse Dei simulacrum.

PRÆTER GALLIAS] Libellus precum Constantino M. oblati à Donatistis apud Optatum Milevitanum lib. i. *Rogamus te, ô Constantine optime Imperator, quoniam de genere justo es, cujus pater inter ceteros Imperatores persecutionem non exercuit, & ab hoc facinore immunis est Gallia, petimus ut è Gallia nobis iudices dari præcipiat pietas tua,* Gallia ergo fuerunt immunes ab hac persecutione, quòd illic imperaret Constantius benignissimus Imperator, & qui, ut Eusebius tradit, persecutionis adversum nos concitata expers omnino fuit, & cultores Dei sub ipsius imperio degentes ab omni noxa & injuria immunes servavit, ac neque Ecclesiarum ædificia subvertit, nec novi quicquam adversus nos statuit. Quin & Eutropius in initio libri decimi dicere videtur Gallicum sanguinem non fuisse fufum in hac persecutione. Loquens enim de Constantio, ita ait: *Hic non modo amabilis, sed etiam venerabilis Gallis fuit, præcipue quòd Diocletiani suspectam prudentiam & Maximiani sanguinariam temeritatem imperio ejus evaserant.* Sed adversus hæc reclamant historiæ nonnullarum Gallia civitatum ac

CAP. XVI

provinciarum, quæ suos martyres hac persecutione ad Deum translatos prædicant, ita ut vix ulla civitas fuerit intra Gallias quæ tum non dicatur maduisse sanguine Christianorum. Ista sic conciliari possunt, initio quidem Gallias à persecutione non fuisse prorsus immunes, occupato videlicet Constantio contra barbaros, (ut illustrissimus Episcopus Montepeliensis Franciscus Bosquetus ait in libro quarto historiarum Ecclesiæ Gallicanæ cap. 11.) ac pro consuetudine & solito gentilium furore multos Christianos in Galliis caesos fuisse. Confirmat hæc Eusebius in fine libri de martyribus Palæstinæ. *Nam quæ ulterius sita sunt regiones, inquit, Italia videlicet tota & Sicilia, Gallia quoque, & quacumque ad occasum solis porriguntur, Hispania, Mauritania, & Africa, cum vix duobus primis persecutionis annis integris furem belli experta essent, divini numinis præsentissimum auxilium & pacem brevi sunt consecuta.*

TRES BESTIÆ] id est, Diocletianus, Maximianus Herculus, & Galerius Maximianus. Perstat itaque Lactantius in sententia, & Constantium Galliis imperantem non ponit in numero persecutorum.

FLACCINVM PRÆFECTVM] Bithyniæ, in qua præsidatum gessit Hierocles antequam præfecturam Ægypti, qua eum ornatum fuisse in annotationibus ad Eusebium pag. 177. docet Henricus Valesius, administraret. Crudelem autem fuisse Flaccinum hinc colligitur quod eum Lactantius vocat non pusillum homicidam. Eadem tempestate vixit Flavianus Præfectus Ægypti, cujus mentio extat in Menologio Græcorum ad diem octavam Iulij, quod editum est ab Henrico Canisio in tomo secundo lectionis antiquæ.

HIEROCLEM] Hic locus confirmat conjecturam illustrissimi Cardinalis Baronij, qui sequentia Lactantij verba, quæ nos descripturi sumus ex libro quinto divinarum institutionum, existimaverat esse intelligenda de Hierocle. Fuit autem Hierocles Præses Bithyniæ, uti jam dictum est, & multam carnificinam de Christianis exercuit.

AUCTOR ET CONSILIARIUS] Lactantius lib. v. institut. cap. 11. *Alius eandem materiam mordacius scripsit, qui erat tum è numero judicum, & qui auctor in primis faciendæ persecutionis fuit.*

PRISCILLIANVM] Bithyniæ Præsidentem, ut legitur in Menologio Græcorum ad diem XII. mensis Iunij. *Eodem die sancta martyr Antonina. Apud Niceam Bithyniæ, Diocletiano & Maximiano Imperatoribus, Priscilliano Præsidente, Antonina in Christiana fidei confessione constanter persecutanti*

demum gladio percussa, martyrio coronata est. Eadem habentur in Martyrologio Romano.

ZABULUM] id est, diabolus. Sic apud Commodianum lib. II. cap. XVII. *cuncta de zabuli pompa.* & cap. XVIII. *aut tota zabuli pompa.* Et lib. I. cap. XXXV. *Zabolicam legem omnes omnino vitate.* Rursum lib. II. cap. XXXI. *Germine zabolico ut faciatis turbe pronate.* Referimus autem hæc loca juxta fidem veteris codicis. Nam editio diversa est. Nihil vulgatius quàm zabuli vox in antiquis libris. Eadem ratione scribebant *Zaritorum* pro *Diaritorum*, ut in collatione prima Carthagenensi cap. 139. Quod cum non animadverteret Papius Massonius, heic pro *Hipponensium Zaritorum*, quæ est vera lectio, scripsit *Hyppensis Zaritorum*, quam lectionem retinuit etiam Petrus Pithœus in sua editione collationis Carthagenensis. Quare in veteri Notitia Africae quam Sirmondus edidit, & post eum Chiffletius, pro eo quod illic legitur, *Marianus Hippzaritensis*, scribendum est *Marianus Hipponensium Zaritorum*, id est, *Diaritorum*, sive *Diarrhytorum*, ut apud Plinium lib. V. hist. naturalis cap. IV. Sic etiam apud Commodianum *Zacones* pro *Diaconibus*.

TRIVMPHASTI] Lactantius lib. IV. institut. cap. XXVI. *Postremò etiam mortem suscipere non recusavit, ut homo illo duce subactam & catenatam mortem cum suis terroribus triumpharet.*

ADVERSARIUM VICISTI] Cyprianus epist. VII. ad Rogatianum & ceteros confessores: *Quantum dolemus ex illis quos tempestas inimica prostravit, tantum latamur ex vobis, quos diabolus superare non potuit. Hortamur tamen per communem fidem, per pectoris nostri veram circa vos & simplicem caritatem, ut qui adversarium prima hac congressione vicistis, gloriam vestram fortis & perseveranti virtute teneatis.*

IOCVNDVM SPECTACVLVM] Cyprianus epist. IX. *O quale illud fuit spectaculum Domino, quam sublime, quam magnum, quam Dei oculis sacramento ac devotione militis ejus acceptum!*

ELEPHANTOS] Nam & elephantos ad currum junxerunt antiqui, ut patet ex Lampridio in vita Antonini Helioabali & ex aliis locis. Auctor est Flavius Vopiscus in triumpho quem D. Aurelianus egit de Zenobia & Tetrico, elephantos viginti præcessisse. Ioannes Abbas Biclarensis ad annum IX. Iustini Imperatoris adnotat Iustinianum Ducem Romanæ militiæ XXIV. elephantos Constantinopolim direxisse pro triumpho qui de Persis devictis agendus erat. Vide Sirmondum in Notis ad panegyricum Anthemij apud

Sidonium, & Bulengerum in libro de triumphis cap. XXI.

DOMINATORES DOMINANTVR] passiva significatione, ut apud Ciceronem in libro primo officiorum: *O domus antiqua, heu quàm dispare dominare domino!* Virgilius in secundo *Aeneidos: multos dominata per annos.*

DESIT PROVOCARI] Emissus est Donatus è carcere extremis Galerij Maximiani temporibus, ut legitur infrà cap. XXXV.

CAP. XVII. FELICITAS AB EO RECESS.] nimirum à Diocletiano, quem per totos viginti annos imperij fuisse felicem produnt antiqui historiarum scriptores. Neque opus est referre testimonia singulorum Sufficiet unicus auctor panegyrici Maximiano & Constantino dicti in nuptiis Faustæ. Sic ergo ille. *Sed profectò exegit hoc ipsa varietas & natura fortuna, cui nihil mutare licuerat dum vos imperium teneretis, ut illa viginti annorum continua felicitas intervallo aliquo distingueretur.*

PERREXIT ROMAM] Diocletianus, duabus de causis, ut vicennialia celebraret, & triumphum ageret de Narseo Rege Persarum ante aliquot annos victo. Hoc enim anno actus est triumphus, non autem anno decimo octavo imperij, ut putavit Henricus Valesius, qui propterea cum triumpho conjunxit vilitatem annonæ quam Imperatores jussisse docent Fasti Idatiani, tamquam id ab eis post triumphum constitutum esset in gratiam populi Romani. Rectè igitur Scaliger in animadversionibus ad Chronicon Eusebij adnotat triumphum à Diocletiano & Maximiano actum anno vicesimo imperij, aliquot mensibus antequàm purpuram deponerent. Sed postremum illud falsum. Nam retinuerunt adhuc imperium ferè per sesquiannum, ut postea videbimus. Porrò triumphum actum esse tempore vicennialium, quod nobis incumbit probandum, patet ex capite decimo Lactantij: ubi, post narratam victoriam de Persis, ait Diocletianum in orientem profectum, & annum illic egisse qui persecutionem antecessit, deinde hyematum venisse in Bithyniam, ac tum quidem captum consilium destruendarum Ecclesiarum, & mense Februario sequenti cœptam persecutionem. Igitur certum est Diocletianum non fuisse Romæ anno XVIII. imperij sui, quo eum triumphasse contendit Valesius secutus Eusebium, quem propterea reprehendit Iosephus Scaliger. Sanè, quod negari non potest, in vulgatis Chronici Eusebiani editionibus & in plerisque antiquis exemplaribus triumphus ille notatur in anno XVIII. Diocletiani. Verùm in vetustissimo & optimo co-

dicæ Colbertino, & in aliis antiquis quos Pontacus vidit, ponitur in anno x i x. sed præpostero ordine, cùm antecedar historiam persecutionis. Quæ fuit occasio errandi clarissimo Valesio. Probabile autem est dilatum tamdiu à Diocletiano triumphum de Persis ut eum conjungeret cum festis vicennialium & ea sic faceret clariora atque celebriora. Nunc referenda sunt Eusebij verba. *Diocletianus & Maximianus Augusti insigni pompa Roma triumpharunt, antecedentibus currum eorum Narsei conjugæ, sororibus, liberis, & omni præda qua Parthos spoliaverant. Eadem habet Eutropius in fine libri noni, ubi ait Diocletianum & Herculium deposuisse purpuram post triumphum inclytum quem Roma ex numerosis gentibus egerant, pompa ferculorum illustri, qua Narsei conjuges sororesque & liberi ante currum ducti sunt.* Sed emendandus heic est Eutropius ubi de conjugibus Narsei ante currum ductis loquitur. Quippe Sextus Rufus in duobus locis & Eusebius in Chronico, qui accepisse videtur ex Eutropio, de una tantùm Narsei uxore loquuntur. Igitur Diocletianus in oriente fuit anno c c c i i. eoque exeunte venit Nicomediam; ineunte anno c c c i i i. cœpta persecutione, Romam postea profectus est ut triumphum ageret & vicennialia celebraret.

VICENNALIUM DIEM] Hæc agenda erant ineunte anno vigesimo imperij; & non uno solùm die agebantur, sed continuatis diebus, ut patet etiam ex his quæ de Romano martyre narrat Eusebius in libro de martyribus Palæstinæ. Ad ista Diocletiani quod attinet, certum est ea Romæ celebrata fuisse per mensem integrum, cùm Lactantius dicat illum iis solennibus celebratis, impatientem & ægrum animi prorupisse ex urbe, & tredecim dies tolerare non potuisse ut Romæ potiùs quàm Ravennæ procederet Consul. Porrò Diocletianum eo ipso anno vicennialia celebrasse quo cœpta est persecutio adversùs Christianos, vel hic locus evincit. Celebrata autem fuerunt eo anno quo ipse consulatum octavum agebat. Nam prorupit ex urbe paucis diebus ante Kalendas Ianuarias, quibus nonus consulatus illi deferebatur.

XII. KAL. DECEMB.] Quoniam imperium Diocletiani fundus est istius historiæ, res postulare videtur ut ejus initia brevi sermone constituamus, ut finis tandem imponatur dissidiis quæ ex ea occasione emerferunt inter viros doctos. Ac de anno sanè quo is ad rep. administrandam accessit non arbitror ambigi nunc posse, cùm eum fuisse annum Christi c c l x x i v. luculenter probaverit in libro x i. de doctrina temporum cap. x x x. vii istarum & mul-

tarum aliarum rerum peritissimus Dionysius Petavius. Denique si persecutio adversus Ecclesiam commota est anno Christi ccciii. ut certum faciunt plurima loca istius Lactantianæ lucubrationis, quæ nos supra retulimus, commota autem sit anno imperij Diocletiani xix. ut omnes consentiunt, negari non potest principatum ejus incipere ab anno cclxxxi. exeunte. Major itaque difficultas est in constituendo die quo factus est Imperator. Ante Petavium persuasum erat hominibus eruditis illum Palilibus ipsis id est xi. Kalendas Maias à militibus Imperatorem esse sublatum. quam sententiam, ut falsam, meritò refellit idem vir eruditissimus, & addit. *Resipiscant itaque deinceps Chronologi omnes, & hanc de primo Diocletiani imperij die tam levi imò nullo argumento subnixam dediscant ac melius commutent. Gratia verò Alexandrino illi Chronico debeatur, cujus auctor ex actis publicis diem nobis designat quo primum Chalcedone Diocletianus Imperator est appellatus, nimirum xv. Kal. Octobres.* Si Petavius nunc viveret, certus sum eum, ut erat veri amantissimus, gloriam constitutæ illius diei, quam falsò tribuit auctori Chronici Alexandrini, redditurum Lactantio, & xv. Kal. Octobres mutaturum in xii. Kal. Decembres. quem diem Lactantius docet fuisse natalem imperij Diocletiani, quo vicennalia Romæ celebraturus erat. Atque eo modo solvitur difficultas quam Valesius in annotationibus ad Eusebium pag. 175. indicavit, nimirum ex eo quòd Eusebius dicit Romanum die xv. Novembris martyrium consummasse, cum Diocletiani vicennalia agerentur, cum si illud verum est, sequi videatur primum diem imperij Diocletiani incidere in mensem Novembrem, non autem in Septembrem ut tradit auctor Chronici Alexandrini. Incidit itaque in mensem Novembrem, sed posterius die decima septima ejusdem mensis.

LIBERT. P. R. FERRE N POTERAT] immo-
deratam videlicet, eò acriorem quòd intermissa erat. Magnam enim verò oportuit fuisse populi Romani perulantiam & loquendi libertatem, quæ Diocletianum, satis bonum alioqui Principem, si persecutionem adversus nostros motam excipias, coegerunt urbem relinquere sic præcipitauerunt. Eadem licentia Constantinum etiam movit ut Romam relinqueret & sedem imperij aliò transferret, ut in libro secundo historiarum suarum narrat Zosimus. Quamquam alia causa transferendi imperij habetur in Donatione Constantini.

PRORVPIT EX VRBE] XIII. Kalendas Ianuarij

post terminata vicennialia. Nam vicennialium festa duraverunt per mensem integrum, ut jam diximus.

NONVS CONSVLATVS] Hæc etiam evincunt persecutionem excitatam esse anno Christi ccciii. cum nonum consulatum Diocletiano destinatum fuisse dicat ad Kalendas Ianuarias quæ proximæ post commotam persecutionem fuerunt. Nonus enim consulatus Diocletiani incidit in annum Christi ccciv.

DEFEREBATUR] à senatu nimirum. Sed ista explicanda sunt. Nam certum est nominationem Consulum fuisse prorsus in potestate Imperatorum. Itaque senatus non designabat quidem Consules, sed eos declarabat, eis insignia consulatus tradebat, & sic quodam modo consulatum deferre ac tribuere videbatur. Ita nos docet Valerianus Imp. in oratione ad Aurelium, qui postea fuit Imperator, apud Flavium Vopiscum: *Nam te Consulem hodie designo, scripturus ad senatum ut tibi deputet scipionem, deputet etiam fasces. Hæc enim Imperator non solet dare, sed à senatu, quando fit Consul, accipere.* Itaque Diocletianus sibi consulatum destinaverat in annum sequentem; & si mansisset Romæ, ejus insignia pro more Consulum accepisset à senatu. Sed tredecim dies tolerare non potuit ut sumeret, propter nimiam populi Romani licentiam.

RAVENNÆ] Discedens igitur Roma Diocletianus profectus est Ravennam, quæ rectum iter est in Illyricum & Bithyniam.

PROCEDERET CONSVL] Ælius Lampridius in Heliogabalo: *Denique Kal. Ianuarii, quum simul ium designati essent Consules, noluit cum consobrino procedere.* Fasti Idatiani Diocletiano II. & Aristobulo: *His Coss. occisus est Carinus Margo, qui ipso anno cum Aristobulo Consul processerat.* Chronicon Alexandrinum pag. 641. *Diocletianus Imperator xv. Kalendas Octobr. Chalcidone renuntiatus, v. Kalendas Octobres Nicomediam purpuratus intravit, & Kalendis Ianuariis Consul processit.* Antiquorum Consulum processio, ut ego quidem arbitror, & ut sunt omnia ferme initia, modesta erat & simplex. Postea vanitas & ambitio multa addidit, quæ dein omnem modum excessere. Hinc illa querela Flavij Vopisci in D. Aureliano: *Vidimus proximè consulatum Furij Placidi tanto ambitu in circo editum ut non premia dari aurigis sed patrimonia viderentur, quum darentur tunica subserica, linea paragauda, darentur etiam equi, ingemiscuntibus frugi hominibus. Factum est enim ut jam divitiarum sit non hominum consulatus: quia utique si*

*virtutibus defertur, editorem spoliare non debet. Perierunt ca-
sta illa tempora, & magis ambitione populari peritura sunt.*
Profusa autem plurimorum liberalitas in editione consula-
tus varias extorsit Principum leges, quibus modum pone-
rent immensitati donorum, ut colligitur ex Novella c. v.
Iustiniani, qui processiones Consulium enumerat per annum
septem, & statuit quomodo illæ celebrandæ sint. De munifi-
centia ejusdem Iustiniani in editione primi consulatus
vide Marcellinum Comitem.

PROFECTVS HYEME] Henricus Valesius in No-
tis ad Eusebium pag. 168. disputans adversus Iosephum Scali-
gerum, qui contendit Diocletiani triumphum actum esse
Romæ anno imperij ejus vigesimo, aliquot mensibus ante-
quam purpuram deponeret, adversus eum inquam dispu-
tans Valesius ait istam opinionem ferri non posse, quod et
ea sequatur Diocletianum hiberno tempore triumphasse, &
media adhuc hyeme ab urbe Roma profectum Nicomediam
venisse. *Quorum neutrum probabile est, inquit, cum ut
triumphi per hiemem agi solerent ab Imperatoribus Romanis,
nec Diocletiani atas ac valetudo tam longi itineris laborem
hibernis mensibus sustinere valuerit.* Hæc tamen, quæ absur-
da visa sunt viro clarissimo, vera sunt, & ea pro veris ag-
novisset ipse si hanc Lactantij lucubrationem vidisset. Nam
& certum est triumphum actum eodem tempore quo vicen-
nalia, & Diocletianum Roma profectum hyeme, sævientem
frigore, & dein Nicomediam venisse, non quidem ipsa
hyeme, sed post æstatem sequentem. Neque verum est, quod
paulò post subdit idem Valesius, morbum illum quo Dio-
cletianus de statu mentis paululùm deturbatus est, primum
Nicomediæ eum corripuisse paulò post excitatam ab eo per-
secutionem. Neque id dicit Constantinus. Is morbus eum
corripuit post triumphum & vicennalia, cum in itinere ef-
set, ut heic scribit Lactantius.

RIPÆ STRIGÆ] Aut mendum cubat in hoc loco, aut
ripæ strigæ nomine intelligitur ora Propontidis circa Nico-
mediam.

CIRCVM DEDICARET] apud Nicomediam, quam
vir ædificandi cupidissimus urbi Romæ coæquare studebat.

ANNO P. V. REPLETO] id est, ut ego arbitror,
XII. Kalendas Decembres. Sic enim postulat sensus. Sane
postea Lactantius cum aliquo intervallo memorat Idus ejus-
dem mensis. Non deposuit ergo purpuram Diocletianus
anno Christi ccciv. ut placuit viris eruditissimis, sed al-
tero post actum triumphum & celebrata vicennalia, id est,

anno Christi trecentesimo quinto. Melius igitur Scaliger, qui in animadversionibus ad Chronicon Eusebij ait Diocletianum deposuisse purpuram aliquanto tardiùs quàm vulgò censent viri docti, eo inter cetera argumento quòd certum sit Diocletianum gessisse decimum consulatum, & dici non possit eum fuisse Consulem post depositam purpuram. Nam Cassiodorus ait Diocletianum & Maximianum deposuisse purpuram eo anno quo Diocletianus decimum & Maximianus septimum consulatum agebant. Quod etiam legitur in vetustissimo codice MS. bibliothecæ regiæ litteris uncialibus scripto, qui inscriptus est *Chronica Georgij Ambianensis Episcopi*. Quamquam, ut verum fatear, decimus ille Diocletiani consulatus mihi multùm suspectus est, & valde huc inclino ut existimem conflatum esse per errorem ex illis verbis Fastorum, *Item Decies & Maximiano septimum*. quæ referenda sunt ad Maximianum Herculium & Galerium Maximianum. Ista tamen non impediunt quin abdicatio facta dicatur anno trecentesimo quinto, præsertim cùm res eadem aliis adhuc testimoniis probetur. Nam cùm Zosimus scribat à consulatu Chilonis & Libonis, quo Severus ludos seculares exhibuit, centum & unum annos effluxisse usque ad eum quo Diocletianus & Maximianus abdicaverunt, quem falsò notat incidere in Diocletiani IX. & Maximiani VIII. consulatum, & scriptorum omnium consensu ludi illi seculares anno Christi c c i v. celebrati fuerint, luce clarius est rem quæ centesimo primo post anno gesta est, anno Christi c c c v. evenisse. Quod adeo verum est ut quum Ioannes Fridericus Hervvartus in capite c c x x x. suæ chronologiæ retulisset hunc Zosimi locum, in eaque sententia esset ut Diocletianum abdicasse anno c c c i v. censeret, centum & unum annos qui à ludis Severi usque ad annum abdicacionis fluxerant sic interpretari coactus est ut utrumque extremum eo numero includi assereret, c c i v. nimirum & c c c i v. Videbat enim quòd si inciperet ab anno c c v. ut par erat, numerus annorum centum & unius non congrueret cum anno abdicacionis imperij, quam, ut dixi, putavit anno c c c i v. evenisse. At si scivisset eam sequenti tantùm anno peractam, non redactus fuisset in has angustias. Porrò abdicacionem contigisse anno quo diximus probatur etiam ex capite x l v i. Lactantij, in quo ille scribit annum octavum nuncupationis Maximini cognomento Daza completum fuisse Kalendis Maiis anni quo ille pugnam commisit cum Licinio: quæ cùm pugnata fuerit anno c c c x i i. consequens est Diocletianum abdicasse & Ma-

ximinum fuisse nuncupatum Cæsarem anno cccv. Kalendis Maiis.

CELARI MORTEM] ut fieri olim solebat post mortem Principum. Nam id de Augusto narrat Tacitus in libro primo annalium, de Constantino Ruffinus lib. i. cap. xi. historiæ ecclesiasticæ. Possunt inveniri etiam alia exempla. Sed ista tanti non sunt.

KAL. MARTIIS] anni sequentis, id est, anni trecentissimi quinti. Nam cum certum sit Diocletianum vicennalia celebravisse Romæ anno ccciii. & hinc digressum medio Decembri, Nicomediam pervenisse post aestatem anni ccciv. & circum dedicavisse anno post vicennalia repleto, id est, mense Novembri, deinde ita agrotasse ut mortuus crederetur Idibus Decembribus, manifestum est Kalendas Martias quæ post Idus illas subsecutæ sunt incidisse in annum cccv. adeoque adhuc eo tempore Diocletianum fuisse Imperatorem. Sed paulò post eum visuri sumus cum Galerio deliberantem de abdicando imperio.

DEMENS FACTVS EST] Eusebius lib. viii. cap. xiii. rectè hunc Diocletiani morbum, cuius vi demoritur est de mentis suæ statu, accidisse ait post acta vicennalia & post motam adversus nostros persecutionem. Rectè quidem. Sed idem tamen in eo castigandus est quòd vicennalia ab eo expleta ait antè quàm bellum inferret Christianis, cum ex Lactantio teste oculato constet motam primò persecutionem, vicennalia deinde acta exeunte anno. Meminit autem amenitiæ Diocletiani & Chrysostomus oratione in sanctum Babyloniam martyrem.

CAP. XVIII.

EXEMPLVM NERVÆ] qui senio gravis, ac ideo se contemni videns, Trajanum adoptavit, eodemque die in senatu Cæsarem designavit, ut Xiphilinus tradit ex Diono. Eandem causam adoptionis affert Plinius in panegyrico: *Novum atque inauditum ad principatum iter! Non te propria cupiditas, proprius metus, sed aliena utilitas, alienus timor Principem fecit.* Et infra: *Vt dare posset imperium Imperator qui reverentiam amiserat, auctoritate ejus effectum est cui dabatur. Simul filius, simul Cæsar, mox Imperator & consors tribunicia potestatis.*

INDECENS ESSE] Hic incipit dialogus inter Diocletianum & Galerium, isto socerum urgente ad deponendum imperium, altero repugnante. Quod valde animadvertendum est. Hactenus enim existimavimus spontaneam fuisse Diocletiani abdicationem & longo tempore meditatam, quod certè evidentissimè colligebatur ex vetustis auctoribus,

qui vulgatas tantum historias scribebant, arcana rerum non noverant. At Lactantius, qui Nicomediam à Diocletiano fuerat accitus, qui frequens erat in palatio, melius totam hanc historiam scire potuit quam illi qui postea animum ad scribendas historias appulerunt.

INHIAVERAT] In veteri codice legitur *invenerat*.

DISPOSITIONEM] formam constituendæ seu re-
gendæ reipublicæ. Recepta tum erat ea vox. Epistola D. Au-
reliani ad Flavium Arabianum apud Flavium Vopiscum:
*Nunc tuum est officium, Arabiane jucundissime, elaborare ne
mea dispositiones in irritum veniant.* Valeriani epistola ad
Ragonium Clarum apud Trebellium Pollionem in triginta
tyrannis cap. xvii. *Dispositionem Balistæ prosequere. Hac in
forma temp. vides.* Vide Lactantium lib. ii. institut. cap.
xvi. & lib. iii. cap. vii. & x. & Iacobum Gothofre-
dum ad titulum Codicis Theodos. *De proximis.*

DISPOSIT. CONSERVARI] ut quia ipse primus
orbem Romanum in quatuor partes divisisset, quarum duas
à duobus Augustis, reliquas duas à duobus Cæsaribus in spem
imperij allectis teneri instituerat, jam & ipse hanc disposi-
tionem non immutans, sed custodiens, cederet imperio cum
seno Maximiano, & se Constantiumque, qui tum Cæsares
erant, Augustos diceret, in istorum verò loco duos novos
Cæsares faceret. Daret exemplum posteris quo modo con-
servari oporteret immensum reipublicæ corpus.

INTER DVOS CONCORDIAM] Proponebat ta-
citiè Galerius exemplum Diocletiani & Maximiani Hercu-
lij, qui per tot annos mira concordia imperium tenuerant,
ut ostenderet rem non esse difficilem. Re autem vera res est
difficillima concordia, præsertim ubi summa potentia est;
rectèque Tacitus in libro quarto annalium scribit potentiam
& concordiam eodem loci esse vix posse. Idem lib. xiii. lo-
quens de Seneca & Burrho rectoribus juventæ Neronis Im-
peratoris adnotat, tamquam rem difficilem & extraordina-
riam, eos pari in societate potentiæ fuisse concordēs. Deni-
que discordia quæ postea fuit inter Constantium & Lici-
nium, qui Romanum imperium æqua potestate tenebant,
probavit concordiam difficilè servari inter duos Impera-
tores.

MINOR ET EXTREMVS] Infrà cap. xx. *Nam
Constantium, quamvis priorem nominari esset necesse, con-
tinnebat.* Hæc loca ostendunt priorem in adoptione locum
datum esse Constantio, haud dubiè propter nobilitatem ge-
neris, quod referebat ad Claudium Imperatorem. Sed de
hoc postea.

ITA PLANE] Familiaris Lactantio phrasid. Lib. 1. de
vinar. institut. cap. XI. *Ita planè. Nam cum idem neque vir-
ginibus neque maritatis unquam pepercisset. Et lib. II. cap.
II. Ita planè: quemadmodum vulgus existimat mortuorum
animas circa tumulos & corporum suorum reliquias oberrare.*

ILLOR. FILIOS NVNC VPARI] Æquum sanè et
rationi consentaneum erat quod proponebat Diocletianus,
ut filius Herculij Maxentius & Constantij filius Constanti-
nus fierent Cæsares, ne Principum filij privati viverent. Sed
contrà obtinuit pervicax Galerius, & alios Cæsares fecit
præsente etiam Constantino.

NE QVE PATREM] Eadem de Maxentio referunt
in Epitome Victoris. *Is Maximianus (Leg. Maxentius, ut
patet etiam ex libro XI. historiæ miscellæ) carus nulli na-
quam fuit, ne patri aut socero quidem Galerio. Erat ille, ut
vulgò scribitur, Herculij Maximiani filius. Sed tamen
paulò antè in eadem Epitome ista leguntur. Genuit ex Entri-
pia Syra muliere Maxentium & Faustam conjugem Constanti-
ni, cujus patri Constantio tradiderat Theodoram privignam.
Sed Maxentium suppositum ferunt arte muliebri tenere mariti
animum laborantis auspicio gratissimi partus cœpti à puera.
Hanc enim ego lectionem meritò, ut opinor, reliquis præ-
fero. Historiam hanc confirmat incerti panegyricus Con-
stantino dictus post victum Maxentium: *Vt enim omnino
illa quæ non decet comparari, quòd erat ille Maximiani sup-
positus, tu Constantij pij filius; ille despectissima pravitate,
(Leg. parvitate) detortis solutisque membris, nomine ipso
abusiva appellatione mutilato, tu, quod sufficit dicere, tantum
ac talis.**

TEMVLENTVM, EBRIOSVM] Fragmentum de
Constantio Chloro & Constantino: *Severus Cæsar ignobilis
& moribus & natalibus, ebriosus, & hoc Galerio amantissimus.
Censuit enim auctor hujus fragmenti Galerium fuisse ebriosum,
quem tamen alibi non facilè reperias temulentia ac-
cusatum. Sic ergo ille: Galerius sic ebriosus fuit ut cum ju-
beret temulentus ea qua facienda non essent, à Præsècto admi-
nitus constituerit ne jussu ejus aliquis post prandium faceret.
Confudit haud dubiè auctor fragmenti Galerium Maximiani
cum Galerio Maximino, quem narrat Eusebius lib.
VIII. cap. XIV. temulentia & crapula eò usque obnoxium
fuisse ut in comotationibus insaniret & fureret, & ea im-
peraret ebrius quorum postridie sobrium pœnitebat. Et ita
quidem verba Græca Eusebij verterunt Christophorus
& Valesius. At Ruffinus alium sensum his dedit, dicens*

Maximinum

Maximinum adeo temulentum fuisse ut infanus & mente captus vini furore putaretur, & ea ebrius fieri juberet quæ die postera se jussisse nesciret. De eodem hæc habentur in Epitome Victoris, quæ magis congruunt cum interpretatione virorum clarissimorum. *Vini, inquit, avidior: quo ebrius, quadam corrupta mente aspera jubebat, qui cum pigeret factum, differri quæ præcepisset in tempus sobrium ac matutinum statuit.* Denique victus à Licinio, cum Tarsum profectus esset, neque ullum speraret refugium, angore & metu confugit ad mortem quasi ad remedium malorum, & prius se cibo inserfit ac vino ingurgitavit, ut dicit infra Lactantius cap. XLIX.

EVM MISI AD MAXIMIANVM] Audax sanè nimium fuit Galerius, qui nondum consulto Diocletiano, Severum miserat ad Maximianum ut ab illo fieret Cæsar. Qui locus etiam ostendit quàm præceps & vâsanus fuerit Galerius, & quàm parum libera ac spontanea Diocletiani abdicatio.

VT AB EO INDVATVR] purpura videlicet. quod erat insigne principalis fastigij. Itaque idem Severus ab Herculio postea victus ad Ravennam, *vestem & purpuram eidem à quo acceperat reddidit*, ut ait infra Lactantius cap. XXVI.

OSTENDENS DAIAM] sive Dazam, filium sororis Galerij, ob hoc ipsum Galerium Maximinum dictum in adoptione. Epitome Victoris: *Galerius Maximinus sorore Armentarij progenitus, veroque nomine ante imperium Daza dicitur.*

LVSSERAT MAXIMINVM] In veteri codice & heic & ferè semper legitur *Maximianum*, sueto Græcis Latinisque librariis errore ut Maximiani & Maximini nomina persæpe confundant. Quoniam verò certum est istum, non Maximianum, sed Maximinum fuisse vocatum, nos ubique emendavimus, ne qua lectorem difficultas remorari posset.

PROREDITVR KAL. MAIIS] anno Christi cccv. CAP. XIX. ut diximus. Mendum itaque est apud Zosimum & in Fastis Idatianis, ubi ista contigisse dicuntur Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Consil. die Kal. Aprilis. Alij abdicacionem Imperatorum ponunt in die XI. Kal. Maij, ipsis Palilibus; Labbeus Kalendis Augusti, nescio quo auctore. Sed nunc neque de anno neque de die disputare fas est post tam luculentam & accuratam abdicacionis istius historiam quam nobis exhibet Lactantius.

CONSTANTINVM O. INTVBB.] Ex hoc loco &

ex pluribus aliis veterum scriptorum testimoniis probari potest Constantinum apud Diocletianum fuisse eo tempore quo ista agebantur. Quare necesse est mendum esse in fragmento de Constantio Chloro & Constantino pag. 472. ubi scriptum est Severum & Maximinum Cæsares factos, *Constantino nihil tale noscente*. Vbi legendum est *Constantino*, absque quo & abdicatio facta & Cæsares suffecti, ut docet Lactantius.

MAXIMIANVS IPSE] Galerius, cognomento Armentarius.

PURPURAM SVMPSERAT] Magni momenti sunt hæc verba, neque leviter prætereunda. Signant enim locum ubi Galerius Maximianus adoptatus est à Diocletiano, nimirum prope Nicomediam. Quippe altum de ea re silentium est apud antiquos historiarum scriptores, nisi quod in Chronico Alexandrino scriptum est Maximianum Iovium & Constantium in consortium imperij adscitos esse Nicomediæ. Sigonius in libro primo de occidentali imperio putat id factum esse in Illyrico. Sed errare illum evincit hic locus Lactantij. Rursum heic adnotandum est, Diocletianum & Maximianum, sicut uno eodemque die imperium deposuerunt, prior ad Nicomediam, alter apud Mediolanum, ita uno eodemque die Cæsares adoptatos ab illis fuisse, Galerium quidem à Diocletiano ad Nicomediam, Constantium verò ab Herculio in Italia, ac fortean Mediolani.

REQUIEM PETERE] Hinc haud dubiè orta communis opinio, Diocletianum semet volentem ac spontaneum imperio exuisse propter senium & infirmam valetudinem, & id ab eo factum post diutinam deliberationem; ut colligunt, & rectè, viri docti ex veteri panegyrico qui Maximiano Herculio & Constantino dictus est post nuptias Constantini & Faustæ. Verùm Lactantius arcanum istius historiae aperuit, quod se ignorare fassus est Eusebius in libro primo de vita Constantini cap. xviii. ubi ait seniores Augustos *nescio quo pacto* imperio se abdicasse. Rufinus lib. viii. cap. xv. ait Diocletianum Augustum in id vanitatis atque amentia pervenisse quò depositis cum collega pariter Augusto regni insignibus, privati & plebeij post imperium viverent. At Constantinus in oratione ad sanctorum cœtum cap. xxv. (cui adstipulari videtur Eusebius lib. viii. cap. xii.) disertè affirmat Diocletianum ob mentis alienationem sponte se imperio abdicasse. quem Valesius in annotationibus suis refellit, & meritò. Sed errat idem Valesius in eo quòd ait consilium de abdicando imperio diù ante persecutionem

cepisse Diocletianum, tunc scilicet quum de Persis aliisque barbaris nationibus Romæ triumphavit. Nam ex serie istius lucubrationis Lactantianæ constat consilium de abdicando imperio captum fuisse post commotam persecutionem, post reditum Diocletiani ab urbe, post vicennalia repleta, adeoque post difficilem illum morbum cujus vi demotum de mentis suæ statu visum fuisse Diocletianum tradit Eusebius. Præterea triumphus actus non est ante persecutionem, ut supra ostensum est.

SEVERVM ET MAXIMINVM] Fasti Idatiani Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Consulibus: *His Conf. deposuerunt purpuram privati effecti Diocletianus & Maximianus, & vestierunt Severum & Maximinum*, Severum quidem Herculius apud Mediolanum, Maximinum Diocletianus ad Nicomediam. Sed malè apud Eusebium in Chronico, ubi scriptum est Galerium solum biennio Augustum imperium tenuisse, & anno post seniorum Augustorum abdicationem Maximinum & Severum à Galerio Maximiano Cæsares factos. Ita quidem in plerisque editionibus. Sed in Veneta anni MCCCCLXXXIII. & in antiquis codicibus manuscriptis à Pontaco laudatis, tum etiam in vetustissimo & optimo codice Colberrino, ea desunt quæ de Galerio solo imperium per biennium obtinente illic dicuntur, & substitutio Severi & Maximini Cæsarium ponitur in eodem anno quo facta est abdicatio. Petavius tamen vulgatam Eusebiani Chronici lectionem propugnat in libro xi. de doctrina temporum cap. xxxiv. & verba illa de Galerij biennio sic interpretatur ut is biennio solus, id est, nondum creatis Cæsaribus, imperasse dicatur, Cæsares autem electos anno illo quo Constantius excessit è vivis. Itaque in libro xlii. (qui est chronologicus) colligere se ait ex fragmento anonymi scriptoris qui post Ammianum Marcellinum Valesij editus est, Severum aliquanto antea copiis in Italia præfuisse quàm Cæsar fieret, neque tam citò eam dignitatem adeptum, sed eodem ferè tempore quo Constantinus Constantij filius. Quæ omnia falsa esse agnosceret sanè Petavius si librum istum Lactantij videret.

SEVERVM ET MAXIMINVM] Certum est hæc acta Nicomediæ fuisse, ubi tunc erant Diocletianus & Galerius Maximianus. Et tamen Socrates in initio suæ historie, ut quidem verterunt Musculus, Christophorsonus, & Valesius, ait Galerium post abdicationem Diocletiani & Maximiani Herculij profectum in Italiam, duos Cæsares, Maximinum in oriente, Severum in Italia constituisse.

Aliter vertit Epiphanius scholasticus, & quidem congruentius ad veritatem historiae: *Cum Diocletianus & Maximianus Herculius privatam elegissent vitam, & Maximianus Galerius, qui cum eis imperaverat, tenens Italiam duos Caesares fecisset, Maximinum in oriente, & Severum in Italia, tunc Constantinus in Britannia patre mortuo ordinatur Imperator.* Vtunque se res habeat, manifestum est Socratem existimasse Maximinum & Severum factos fuisse Caesares postquam Italia cessit in ditionem Galerij, quae tempore abdicationis venerat Constantio. Atque in eadem sententia fuisse videtur etiam Eutropius in initio libri decimi; ubi scribit Galerium, cum Italiam quoque finente Constantio administrationi sua accessisse sentiret, Caesares duos creavisse. Errat ergo uterque, cum ex Lactantio appareat Caesares factos esse apud Nicomediam eodem tempore quo seniores Augusti deposuerunt imperium. Occasio illis errandi, ut arbitror, illa fuit quod cum Maximianus Herculius abdicasset apud Mediolanum, praesente Severo, qui ab eo factus est Caesar, & ab eo purpuram accepit, crediderunt haud dubie utrumque Caesarem in Italia factum esse à Maximiano, non distinguentes inter Maximianum Herculum & Galerium Maximianum, id verò fieri non potuisse nisi post abdicationem. Vide Sigonium in libro secundo de occidentali imperio.

S V S V M] *in superiori parte, in loco signato, ut ait Papias. Veteres dicebant susum pro sursum, ut pluribus ostendit in suo Glossario vir clarissimus Carolus Dufresnius. Et Rigaltius ad librum secundum testimoniorum sancti Cypriani ad Quirinum cap. xxviii. ubi legitur, Vocavit caelum sursum, adnotat in Beneventano & Veronensi codicibus legi susum.*

SCISCITARI] In veteri libro scriptum est *stare*, & in margine *hesitare* per speciem emendationis. Ego utramque lectionem puto falsam esse, & vocem *sciscitari* melius convenire huic loco.

CONSTANTINO REPULSO] Vel unicus hic locus, quamvis alia argumenta non desint, ostendit Constantinum non fuisse factum Caesarem cum Severo & Maximino. Illud ipsum probatur etiam ex silentio scriptorum illius aevi & ex quibusdam antiquis inscriptionibus exaratis post abdicationem Diocletiani & ante obitum Constantij; in quibus post Constantium & Galerium Augustos, Severi & Maximini Caesarum nomina inscripta sunt, omisso nomine Constantini. Harum unam exhibet Onuphrius Panvinius in libro secundo Fastorum, alteram Gruterus pag. 6 LXXVII.

Præterea hæc erat dispositio à Diocletiano introducta in administratione reipublicæ, quam in perpetuum conservari debere contendebat Galerius, ut quatuor tantum essent Principes, duo majores, qui summam rerum teneant, item duo minores, qui sint adjumento, ut docet Lactantius cap. xviii. hujus operis. Itaque quum postea Galerius accepisset mortem Constantij, & Constantinum in loco ejus positum, cum valde cuperet imperium tenere solus, nec tamen vellet ordinem mutare in republica constitutum, maluit collegam Augustum assumere quàm tertium Cæsarem extra numerum *inncupare*, ut ait Lactantius in capite xxv. ejusdem historia. Ex his quæ hæctenus dicta sunt manifestè colligitur Constantinum non fuisse factum Cæsarem cum Severo & Maximino. Et tamen in Epitome Victoris ista leguntur: *Constantius Constantini pater atque Armentarius Cæsares, Augusti appellantur, creatis Cæsaribus, Severo per Italiam, Maximino Galerij sororis filio per orientem. Eodemque tempore Constantinus Cæsar efficitur.* Negari sanè non potest quin Constantinus fuerit Cæsar, cum id nummi plures proferant, in quibus visitur imago ejus laureata, cum hac inscriptione: CONSTANTINVS NOB CÆS. In uno verò & prænomina etiam Constantini leguntur hoc modo. FL VAL CONSTANTINVS NOB C. Credidit vir eruditissimus, innixus auctoritati Aurelij Victoris, Constantinum à Maximiano Augusto & socero consecutum esse dignitatem Cæsaris eodem mense quo Constantius pater ejus Augustus est renunciatus. Contrà Iosephus Scaliger in animadversionibus ad Eusebium pag. 247. contendit eum non fuisse Cæsarem sub patre, sed sub Galerio, tamen postea adnotat nullam historiam referre eum Cæsarem à Galerio dictum. Si isthæc Lactantij historia viris doctissimis nota fuisset, haud dubiè ab his scribendis abstinuissent, quæ veritati consentanea non sunt. Nam primò certum est, uti diximus, Constantinum non fuisse factum Cæsarem cum Severo & Maximino. Deinde non potuit eodem tempore fieri Cæsar à Maximiano Herculio, cum apud eum non esset, sed apud Diocletianum. Neque tum Herculius focer ejus erat, quandoquidem Constantinus Faustam Herculij filiam duxit tantum post obitum Constantij, ut dicemus suo loco. Denique videbimus infra Lactantium docere Constantinum Cæsarem à Galerio dictum fuisse. quod apud nullum historicum reperiebatur ætate Scaligeri.

PVRPVRAM INIECIT] ut eum veste imperatoria indueret ac vestiret quem Galerius veste privata exuerat.

Vestire enim est vocabulum quo tum significabantur insignia summæ potestatis. Fasti Idatiani : *Vestierunt Severum & Maximinum*. Et Lactantius in hoc capite loquens de Severo : *Misi ad Maximianum, ut ab eo induatur*.

VETERANVS REX] Eleganter Diocletianum vocat veteranum Regem, quia regnaverat per annos viginti integros, tamquam si propterea meruisset privilegia similia illis quæ concessa erant militibus qui per viginti annos in legione vel vexillatione militaverant.

IN PATRIAM DIMITTITVR] id est, Diocleam prope Salonas Dalmatiæ oppidum, ubi præclaro orio concessit.

SCVTARIVS] Varia Scutariorum genera fuerunt in palatio Imperatorum Romanorum, de quibus agit Henricus Valefius in annotationibus ad Ammianum Marcellinum pag. 33.

PROTECTOR, MOX TRIBVNVS] Per eisdem gradus, sed non ita citò, ad imperium pervenerat Constantius. Fragmentum editum ab Henrico Valefio pag. 471. *Constantius D. Claudij optimi Principis nepos ex fratre, Protector primùm, exin Tribunus, postea Præses Dalmatiarum fuit*. Protectores autem dicti sunt ex eo quòd Principis latus protegerent & ad custodiam corporis ejus electi erant. Horum alij in comitatu manebant, alij in provincias cum Comitibus & Magistris militum mittebantur. quidam etiam ad custodiam limitis ex ea schola erant deputati. De his pluribus agit Henricus Valefius in annotationibus ad Ammianum Marcellinum pag. 33. 46. 152.

CAP. XX.

SENI BVS EXPVLSIS] id est, Diocletiano & Herkulio, quorum primus secessit in Dalmatiam, alter in Lucaniam, ut plerique tradunt.

SOLVM ORBIS DOMINVM] non quòd revera esset solus Imperator, cum collegam haberet Constantium; sed quia cum istum contemneret, illum pro nullo habebat. Apud Socratem quoque lib. 1. hist. eccles. cap. 11. scriptum est Galerium Maximianum totius imperij clavum tenuisse. Quæ benignè intelligenda esse ait Henricus Valefius. *Neque enim, inquit, Galerius totius imperij revera clavum tenuit, cum duo alij eodem tempore essent Augusti, Constantinus in Gallis, & Maxentius Roma. Verùm summam imperij nihilominus administrasse dicitur, eò quòd ipse senior erat Augustus, & à junioribus Augustis instar patris colebatur*. Ista viri doctissimi observatio habet aliquid veri, sed non omnia. Nam quamvis concederem Galerium à Constantino, ut erat

ille vir multæ civilitatis, cultum fuisse instar patris, certum est non ita cultum fuisse à Maxentio, quamvis socer ejus esset, immo nunquam bene inter eos convenisse, etiam vivente Diocletiano, & bellum inter eos fuisse gravissimum ex eo tempore quo Maxentius sumpsit purpuram usque ad imperium Licinij.

PRIOREM NOMINARI] Suprà cap. xviii. Galerius Maximianus alloquens Diocletianum ait, *si ipse cedere nolisset, se sibi consulturum, ne amplius minor & extremus esset.* Eusebius in libro primo de vita Constantini cap. xviii. ait Constantium, quum seniores Augusti imperio se abdicassent, primum Augustum renuntiatum esse, & primum Augustum appellatum inter quatuor qui postmodum designati sunt. Idem semper priore loco nominatur in Fastis Idatianis, à Zosimo, Eutropio, in veteri inscriptione de consecratione Thermarum Diocletianarum, & in aliquot aliis inscriptionibus quæ apud Gruterum leguntur pag. LVIII. CLIX. CLXI. CLXVI. CCLXXIX. MLXIII. Et tamen Ælius Spartianus in Ælio vero & Flavius Vopiscus in Carino Galerium Maximianum nominant ante Constantium, & id quidem tempore Diocletiani. Sanè æquum videbatur ut is qui adoptabatur à Diocletiano, & qui filiam ejus Valeriam habebat uxorem, priorem locum haberet supra eum qui adoptabatur à Maximiano secundi loci Principe. Contrà, rationi consentaneum erat ut vir magnæ nobilitatis, cujusmodi erat Constantius, non postponeretur homini agresti, pastori pecorum, atque illum post se haberet in administratione reipublicæ. Ego crediderim Spartiani & Vopisci testimonia postponenda esse auctoritati veterum inscriptionum & eorum auctorum qui disertè aiunt primum locum datum esse Constantio; præsertim cum ij qui illum Galerio tribuunt, non tractaverint hanc historiam ex professo, sed per transfennam, & aliud agentes. Quod etiam dicendum est de auctore vitæ sancti Procopij martyris, quæ habetur in tomo quarto Suriij, ubi Galerius primo loco nominatur ante Constantium.

A TRIBVS] id est, à Galerio, Severo, & Maximino.

LICINIVM V. C. AMICVM] Idem tradit Socrates lib. i. cap. ii. ubi ait Galerium Maximianum abiisse è vita cum Licinium prius Imperatorem creavisset, veterem amicum & contubernalem suum, qui ex Dacia erat oriundus.

NE FILIVM NOMINARET] Ego arbitror hunc istorum & sequentium verborum sensum esse. Cum Galerius Licinium haberet veterem amicum & contubernalem,

bonum militia, ut Taciti verbo utar, & *victoria socium*,
cujus consiliis ad omnia regenda utebatur, noluit tamen il-
lum facere Cæsarem, ne filium eum nominaret cum quo per
omnem vitam vixerat velut frater; sed destinata in longum
jaciens, eum in locum Constantij aut brevi morituri aut
certè per vim deturbandi substituere cogitabat, ut sic Au-
gustum & fratrem nuncuparet. Nam qui fiebant Cæsares, in
filiorum numerum veniebant, & filij Augustorum diceban-
tur. Qui verò nuncupabantur Augusti, fratres Imperatorum
appellabantur, ut suprà vidimus de Maximiano Herculio.

VICENNALIA CELEBRARET) ad exemplum
Diocletiani, qui post emensos novendecim annos imperij
Romam veniens, initia vigesimi tanto apparatu celebravit
ut propterea dixerit Sextus Rufus notam esse pompam vic-
torix quæ sub Diocletiano Principe reportata de Persis est.
Sed multùm eo tempore distabat Galerius à vicennialibus
suis. Nam ex capite x x x v. hujus libri colligitur ea cele-
brari debuisse Kalendis Martiis quæ mortem ejus subsequuta
sunt. Igitur mortuus est anno ex quo Cæsar factus est deci-
mo nono ineunte, cùm obierit mense Maio qui fuit proximi-
mus ante diem vicennialium. Mortuus est autem quum age-
ret octavum consulatum, ut scriptum est in hac historia &
in Fastis Idatianis. At si ista vera sunt, quomodo fieri po-
test ut Galerius imperaverit annis uno & viginti? Tot enim
numerantur à consulatu Tiberiani & Dionis, quo Galerius
dicitur factus Cæsar, usque ad consulatum ejus octavum.
Deinde ipse in hoc libro Lactantij cap. xviii. docet se
eo tempore quo Diocletianum impellebat ad abdicationem,
jam per annos quindecim in Illyrico vel ad ripam Danubij
luctasse cum gentibus barbaris interim dum alij intra laxio-
res & quietiores terras delicatè imperarent. Profectò si annos
sex, quibus ille rempublicam administravit post secessum
Diocletiani, addas ad quindecim qui effluerant quum hæc
dicebantur à Maximiano, manifestum erit illum mortuum
esse *vicesimo primo imperii sui anno*, ut legitur in vulgaris
editionibus Eusebiani Chronici. Quamquam in vetustissimo
& optimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ & in variis
antiquis exemplaribus quæ Pontacus testatur se vidisse, hæc
tantum leguntur: *Galerius Maximianus moritur*. Verùm cùm
ea sit auctoritas Lactantij ut ei contradici non possit, &
Aurelius Victor scribat Galerium potentiam Cæsaris annos
tredecim gessisse, imperium quinquennio, tum Europius
in initio libri noni & auctor Chronici Alexandrini pag.
651. doceant Constantium, qui Cæsar cum Galerio factus

est, obiisse Eboraci in Britannia anno decimo tertio principatus sui, in fragmento præterea de Constantio Chloro pag. 472. legatur Galerium imperasse annis novendecim, necesse est ut in eam sententiam concedamus quæ potentiam ejus intra novendecim annos coërcet, & quindecim illos annos per quos cum gentibus barbaris luctavit interpretemur partim de bellis quæ illic gessit quum adhuc privatus esset, partim postquam Cæsar factus est, & initia principatus ejus revocemus ad Kalendas Martias anni c c x c i i i. ut sic per annos x i i i. Cæsar fuisse dici possit anno c c c v. quo Diocletianus deposuit imperium.

CÆSARE FILIO SUO] Galerij, ut opinor. Infrà cap. xxxv. *commendatis Licinio conjugæ suæ & filio.* Nupiam alibi legimus Galerio filium fuisse. Sanè si habuisset, ex priorè uxore habuisset. Quo casu, Cæsares duos extra suam familiam non quæsiisset, sed filium suum primo saltem loco nominasset. Ex Valeria non habuit. Sterilis enim fuit, ut docet infrà Lactantius in capite quinquagesimo. Hæc itaque intelligenda sunt de Candidiano, qui paulò post nominatur, & quem Lactantius infrà in eodem capite quinquagesimo adnotat ex concubina natum, à Valeria Galerij uxore adoptatum ob sterilitatem, ac desponsum filia septemni Maximini Augusti. Hunc ergo Cæsarem facere destinabat pater post celebrata vicennalia. Occisus est autem à Licinio Candidianus anno Christi c c c x i i i. ætatis suæ xvi.

IPSE DEPONERET] imperium. Meditabatur ergo Galerius secessionem à republica post celebrationem vicennalium, ut fortunam Diocletiani imitaretur. Sed Deus cuncta illius cogitata dissolvit. Nam neque vicennalia celebravit, neque Candidianum fecit Cæsarem, nec consequi potuit otij dulcedinem.

TORQUEBANTUR DECURIONES] Rem istam adnotavit Lactantius tamquam actam contra jus & morem. Nam jure civili Romanorum non licebat torquere Decuriones, ut patet ex epistola Constantini ad Probianum Proconsulem Africa. Quare Baronius ad annum c c c x i v. admonet acta purgationis Felicis Episcopi Aprungitani corrupta esse eo loco ubi Ælianus Proconsul ait ad Ingentium, *Noli itaque tibi blandiri quòd cum mihi dicas Dei cultorem te esse, ac propterea non possis torqueri, & Decurionem legendum heic esse pro Dei cultorem.* Postea tamen, ut illic observat Baronius, Constantinus legem tulit ut Decuriones torqueri liceret in crimine falsi.

PERFECTISSIMI VIRI] Laetantius lib. v. institut. cap. xv. *Nemo Perfectissimus nisi qui omnes gradus impleverit.* Perfectissimatus dignitas, ut ait Valefius ad librum xxx. Ammiani Marcellini, minor erat clarissimatu; & ut Clarissimi apud Præfectum urbi conveniebantur, sic Perfectissimi apud Vicariam præfecturam. Vide etiam Notas Balduini in Eumenij orationem de scholis instaurandis, Iuretum in Notis ad epistolam xl. libri decimi Symmachi, & Iacobum Gothofredum ad Codicem Theodosianum to. III. pag. 418.

GYNÆCEVM] Gynæcea, ut vox ipsa loquitur, erant loca destinata operibus muliebribus, in quæ interdum pœna loco deiciebantur & viri & feminae. Plura de istiusmodi gynæceis observavit vir clarissimus Carolus Dufresnius in suo Glossario, & nos etiam in Notis ad Reginonem pag. 568. & ad Capitularia pag. 1009. Vide quoque Valefij annotationes ad Eusebium pag. 211.

LVSORIVM] theatrum, sive amphitheatrum, ubi ludæ publici edebantur, ut pluribus ostendit idem Dufresnius. Salvianus lib. vi. pag. 122. secundæ editionis nostræ: *Equidem quia longum est nunc dicere de omnibus, amphitheatris scilicet, odeis, lusoriis, pompis, athleticis &c.* Acta sanctæ Seraphiæ virginis & martyris cap. IIII. *Præses vero post tertium diem paravit lusorium trans pontem super arcum Alibini, ubi solebat fieri themela.* Aliud sunt lusoriæ apud Vopiscum, naves nimirum quas Romani habebant in fluminibus quæ Romanum imperium determinabant à barbaris, semper instructas & paratas ad arcendos eorum transitus & incurfus, ut explicat Salmasius in Notis ad eundem Vopiscum pag. 475. De quibus etiam fusè agit Iacobus Gothofredus ad tit. Codicis Theodos. *De lusoriis Danubij.* Alibi lusorius idem valet ac derisorius, ut in libro xliiii. Digestor. l. ult. *Ne quid in loco publico fiat.* ubi ita legitur. *Qui adversus edictum Pratoris edificaverit, tollere edificium debet. Alioquin inane & lusorium Pratoris imperium erit.* Item Seneca lib. v. de benefic. cap. viiii. *velut lusorium nomen statim transit.* Apud eundem epist. lxxx. *spectaculum non fidele & lusorium.* Et in epistola Gelasij Papæ ad Euphemium Episcopum Constantinopolitanum, ubi sic vulgò legitur: *aut ad veniam luxuria de me cognosceris ista jactare.* Pro quo in vetustissimis & optimis codicibus MSS. Ecclesiæ Bellovacensis & monasterij Corbeiensis scriptum vidi: *aut, da veniam, lusoriè de me cognosceris ista jactare.* Neque insolens est hic error. Observat enim Salmasius in loco

paulò antè laudato, pro eo quod ipse apud Vopiscum edidit *Romanas luforias barbari incendissent*, vulgò excudi solitum *Romanas luxurias*. Et Iacobus Gothofredus in loco paulò antè laudato commemorat tria loca Codicis Theodosiani, ubi scriptum est *luxuriis pro luforiis*.

SPIRITVS REDDERETVR) Lactantius lib. v. institut. cap. xi. *Contendunt igitur ut vincant, & exquisitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud devitant quàm ut ne torti moriantur*. Et paulò post: *Illi autem pertinaci stultitia jubent curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renoventur, & reparetur novus sanguis ad pœnam*.

NULLA PœNA PENES) In veteri exemplari legitur, *Nulla pœnis eum levis*. Pessima lectio bonam nobis indicavit. CAP. XXII.

IN CAUSA CAPITIS) Emendatio quoque ista nostra est. Nam verus codex habet: *In causa pœna capitis & animadversa gladij admodum paucis &c.* Scilicet vox *pœna* in hunc locum irrepsit ex superiore.

BONAM MORTEM) id est, non coactam vi tormentorum, sed facilem & absque cruciatibus. cujusmodi sunt profectio venarum, strangulatio, & venenum. Infrà cap. xxvi. de Severo: *Quo facto nihil aliud impetravit nisi bonam mortem. Nam venis ei incis, leniter mori coactus est*. Ex cap. xxx. de Maximiano Herculio. *Postremò datur ei potestas libera mortis, ac nodum informis leti trabe nequit ab alta*. Sed in hoc Lactantius adversantem sibi Tacitum habet quòd ait Severum leniter mori coactum incis venis. Nam Tacitus lib. xvi. annalium extremo agens de Petronio, qui eo genere mortis extinctus est, ait: *Mox lentitudine exitus graves cruciatus afferente*.

CENSUS IN PROVINCIAS) Censualis professio duo continebat, modum agrorum, & numerum capitum, tam liberorum quàm servilium; ut pluribus eruditè suo more explicat Henricus Valesius ad Ammianum Marcellinum pag. 167. Ceterùm hic Lactantij locus confirmat conjecturam doctissimi viri Iacobi Gothofredi, qui ex l. 2. Cod. Theodof. *De censu* collegit mutationem aliquam à Galerio Maximiano factam esse per Lyciam & Pamphyliam post abdicationem Diocletiani, nimirum urbanam plebem capitationi subjectam. Quæ lex magnam profectò lucem accipit ex isto capite Lactantij. CAP. XXIII.

SERVI CONTRA DOMINOS) Regula juris est, ut Casaubonus ait ad Flavium Vopiscum, *servum in caput do-*

mini non posse interrogari. Sed excepta sunt constitutione Severi aliquot crimina, adulterij, fraudari census, & majestatis. Hanc igitur constitutionem lege sua antiquavit Tacitus Imperator. Galerius revocavit, nescio an lege lata, certè in executione. Paulus lib. 1. sentent. tit. XIII. *In caput domini patronive nec servus nec libertus interrogari potest.*

TRAIANVS DACIS] Galerius enim Maximianus ortus erat è Dacia ripensi, è loco quem ipse Romulianum ex nomine Romulæ matris appellavit, haud longè à Sardica, ut docent Eutropius & Eusebius in chronico. Duæ porrò Trajani expeditiones in Dacos fuere, prima quarto ejus consulatu, altera quinto, cùm sextum jam annum imperaret, ut ad Spartianum observavit Casaubonus. Et Xiphilinus quidem ex Dione commemorat utramque Trajani expeditionem in Dacos, sed nullibi meminit tributis eis imperati. Illud tantùm ait, Daciam factam fuisse provinciam. quod etiam tradit Flavius Vopiscus in D. Aureliano. Sed cùm ea fuerit certa ac constans regula apud Romanos, ut quæcunque gens quæ in provinciæ formam redacta fuerat, vectigalis esset, ac populi Romani magistratui obediret, quemadmodum observat Sigonius in libro primo de jure provinciarum, ambigi non potest quin Dacia tributaria fuerit; præsertim cùm Lactantius id expressis verbis affirmet.

INIVRIETATIS) Novum vocabulum, quod alibi non memini me legisse. Sic apud Reginonem lib. 1. de eccles. discipl. cap. CCXVI. esurietas ventrisca legitur pro comessatione. Atque ita illic emendandum est pro eo quod nos edidimus *exuri etate ventrisca*. Nam exuriam pro esurie legi apud Petrum de Vineis in codice 1460. bibliothecæ Colbertinæ. Luxurietatem quoque puto me alicubi reperisse. Sed locus nunc mihi non occurrit.

CAP. XXIV. CONSTANTINVM REMITTERET] Zosimus, qui inimicus erat Constantino, historiam hanc aliter tractat quàm Lactantius, discessum ejus à latere Galerij non referens ad mandata Constantij, sed ad ambitionem & cupiditatem Constantini jam dudum cum animo suo de imperio cogitantis, qui ex quo Severum & Maximinum Cæsares factos vidit, ea loca relinquenda statuit in quibus agebat & ad patrem Constantium proficisci, qui apud nationes transalpinas erat, & in Britannia plerunque vivebat. Eadem habet Aurelius Victor in libro de Cæsaribus, scribens Constantinum, cujus jam tum à puero ingens potensque animus ardore imperitandi agitabatur, cùm tolerare nequireret Severum &

Maximinum factos fuisse Cæsares, se videlicet prætermisso, fugæ commento (quod apud Eusebium quoque legitur in libro primo de vita Constantini cap. xx.) in Britanniam ad patrem Constantium vitæ ultima agentem pervenisse, eoque mortuo, cunctis qui aderant annitentibus imperium cepisse. Sed in Epitome Victoris, ubi eadem repetuntur, malè scriptum est Constantinum juveniculum à Galerio in urbe Roma religionis specie obsidem tentum fuisse. quod post Epitomen illam scripsere etiam Baronius, Camdenus, & Morinus. Verùm Galerius Romam tum temporis non viderat, ut certò colligitur ex capite xxv 11. istius operis, & nunquam pedem in urbem intulit. Præterea constans est omnium scriptorum opinio eum obsidem apud Diocletianum & Maximianum fuisse, nimirum in Bithynia, ubi Diocletianus habitabat. Atque id certè docet Praxagoras apud Photium cod. Lxxi. & colligitur etiam ex Politia sanctorum Metrophanis & Alexandri apud eundem Photium cod. cclxvi. & ex Eusebio in libro primo de vita Constantini cap. xix. Si vera essent quæ Nicephorus Callistus lib. vii. cap. xviii. refert de Constantino, hæc discrepantia facilè conciliari posset. Ait enim Constantium, quem ille Constantem nominat, puerum Constantinum unâ cum matre Romam adduci curavisse, veritum autem ne illi absurdi quicquam à Theodora legitima uxore sua, quæ Constantini noverca erat, per zelotypiam & conjugalem æmulationem accideret, eum Nicomediam ad Diocletianum, qui ibi cum Galerio Maximiano genero erat, misisse, ibique illum in palatio apud Imperatorem vixisse. Antequam verò hinc recedam, admonendus est lector hunc locum ex Epitome Victoris in alienum sensum à Baronio esse translatum, dum quæ illic dicuntur de Constantino *religionis specie* obside tento à Galerio, Baronius interpretatur de religione Christiana; sive quòd juvenis Helena Christiana matre natus & patre Constantio erga Christianos propensiore, specimen aliquod edidisset quo patrocinari videretur ei religioni; seu quòd cùm Constantius admodum favorabilis esset nostris hominibus, apud Galerium de prodita avita superstitione in suspicionem venerit. Quam ob causam censet Constantinum in custodia tentum Romæ à Galerio loco obsidis, ut obtentu religionis arrepto impediret ne optimæ indolis juvenis patri succederet. Verùm hac circuitione opus non erat ad explicandum hunc locum Epitomes, cujus simplex & aperta narratio est. Illud tantum voluit auctor, Constantinum obsidem apud Galerium fuisse *religionis spe-*

cie, id est, specie amoris præcipui & officij, tamquam si cum à patre petiisset erudiendum in re militari & in arte administrandæ reipublicæ. Nam neque tum Helena Christiana erat, nec Christianismum Constantino objecit Galerius, homo superstitiosus, quum Diocletianus censeret filios Herculij & Constantij creandos esse Cæsares. Aliis artibus juvenem à summo fastigio remove conatus est Galerius, insidiis nimirum, exponendo eum variis magnis periculis.

FRVSTRA REPETIERAT] Hæc verba non habentur in veteri codice. Quoniam verò sensus erat mutilus, & constabat heic aliquid deesse, nos hæc duo vocabula addidimus propter auctoritatem fragmenti de Constantio Chloro, in quo ita legitur: *Constantinus obses apud Diocletianum & Galerium sub iisdem fortiter in Asia militavit quem post depositum imperium Diocletiani & Herculij Constantius à Galerio repetiit. sed hunc Galerius objecit ante pluribus periculis.* Attamen si quis hiatum illum his verbis non posse suppleri existimat, pro his substituere potest non videtur aut aliquid simile.

INSIDIIS ADPETIVERAT] Idem fragmentum. *Sed hunc Galerius objecit ante pluribus periculis. Nam & in Sarmatas juvenis equestris militans ferocem barbarum capillis tentis raptum ante pedes supplicem Galerij Imperatoris adduxerat. Deinde Galerio mittente per paludem equo ingressus suo ceteris fecit ad Sarmatas, ex quibus, plurimis stratis, Galerij victoriam reportavit. Tunc eum Galerius patri remisit.* Vide etiam Eusebium lib. I. de vita Constantini cap. xx. & annales Zonaræ.

FERIS OBIECERAT] Praxagoras in libro de gestis Constantini ait Galerium Maximianum insidias adolecenti tetendisse & ad pugnam cum fero leone incundam composuisse, illum verò feram superasse & occidisse. Eadem habet etiam Zonaras in imperio Diocletiani.

SIGILLVM] id est, epistolam dimissoriam sigillo munitam. Vide Glossarium Dufresnij.

A SEVERO TENERETVR] Quippe è Nicomedia eunti in Galliam pergendum erat per Italiam, ubi Severus imperitabat. Fragmentum de Constantio Chloro pag. 471. *Qui ut Severum per Italiam transiens vitaret, summa festinatione veredis post se truncatis Alpes transgressus, ad patrem Constantium venit apud Bononiam.*

SVBLATIS EQVIS PVBLICIS] Zosimus in libro secundo narrat Constantinum veritum ne fortè fugiens

apprehenderetur, equos stabularios, quos respublica alebat, quum primùm aliquod stabulum attigisset, mutilasse & & inutiles reliquisse, quumque id de loco in locum pergens faceret, exclusisse ab ulteriore progressionem persequentes. Eadem ferme leguntur in Epitome Victoris.

CURSUS PUBLICVS] Vide Casaubonum in Notis ad Spartianum, ubi multa doctè & eruditè disserit de cursu publico & fiscali.

PERVENIT AD PATREM] XII. Kalendas Augusti, ut ego quidem arbitror. Nam in veteri Calendario edito ab Hervvarto hæc ad eam diem scripta sunt: *Adventus Divi*; id est Constantini, ut manifestum est. Quippe Kalendarium illud scriptum est eo imperante. Qui verò putant eum pervenisse ad patrem VIII. Kalendas Augusti, hinc decepti sunt quòd Aurelius Victor in libro de Cæsaribus & alij veteres scribunt illum in Britanniam ad patrem Constantium vitæ ultima agentem pervenisse; quæ verba sic interpretantur quasi necesse sit illum qui in extremis erat, mortuum fuisse statim post adventum Constantini. De ejus porò adventu ad Constantium patrem, & de his quæ tum circa Constantinum gesta sunt, vide Eusebium in libro primo de vita ejus cap. XXI. & Politiam sanctorum Metrophanis & Alexandri apud Photium. Pervenit autem ad patrem è Nicomedia, non verò è Roma, ut falsò scripsit Camdenus in Britannia sua pag. 52. deceptus ab auctore Epitomes Victoris.

IMP. PER MANVS TRADIDIT] Lactantius lib. II. institut. cap. IV. *Vixit enim usque ad senectutem, regnumque per manus filio tradidit.*

IMPERIUM TRADIDIT] Idem scribit Eusebius in libro primo de vita Constantini cap. XXV. Quare frustra Iosephus Scaliger in animadversionibus ad Chronicon Eusebii redarguit auctorem Politia sanctorum Metrophanis & Alexandri quòd scripserit Constantinum à Constantio moriente successorem in imperio designatum. Neque ille consensus militum, cui initia imperij Constantiniani assignat Scaliger, quicquam præjudicat adversus ea quæ scribit auctor Politia. Probat hoc Eumenius in panegyrico Constantini; ubi quum dixisset Constantinum manifesta sententia patris electum fuisse Imperatorem, mox subdit. *Dij boni, quanta Constantium pium etiam in excessu suo felicitate donastis! Imperator transitum facturum in cælum, vidit quem relinquebat heredem. Illico enim atque ille terris fuerat exemplus, universus in te consensit exercitus; te omnium mentes ocu-*

lique signarunt. Item Iulianus Imp. in oratione prima ad Constantium: Igitur quemadmodum pater tuus post parentis sui obitum, non modo ipsius iudicio, verum etiam exercituum omnium suffragio imperium sit adeptus, quid est quod diligentius prosequamur? Orosius lib. VII. cap. XXVI. Constantius vero Augustus summa mansuetudinis & civilitatis in Britannia mortem obiit, qui Constantinum filium ex concubina Helena creatum Imperatorem Galliarum reliquit.

REQUIEM VITÆ ACCEPIT] Fasti Idatiani Constantio VI. & Maximiano VI. Consulibus: His Consul diem functus Constantius, & postea levatus est Constantinus VIII. Kal. Augusti. Chronicon Eusebij: Constantinus sextodecimo imperij anno diem obiit in Britannia Eboraci; ibidemque sepultus est, si vera sunt quæ de ejus tumulo narrantur à doctissimo viro Guillelmo Camdeno in pagina 572. Britannia. Contigit istud anno Christi CCCVI. ut rectè adversus Petavium contendit Valesius in annotationibus ad Eusebium. Tum verò, ut Socrates ait, Constantinus creatus est Imperator in locum patris sui Constantij, qui ante diem octavum Kalendarum Augusti excesserat è vivis. Hic est itaque primus annus imperij Constantini. Vnde in vetustimo Calendario ita legitur apud Hervvartum & Bucherium. VIII. Kal. Augusti. Nat. Divi Constantini. Male ergo in libro primo historiarum tripartitæ & in libro undecimo historiarum miscellæ scriptum est Constantinum factum esse Imperatorem VI. Kal. Augusti. Eumenius in panegyrico supra laudato: O fortunata & nunc omnibus beatior terris Britannia, qua Constantinum Casarem prima vidisti.

CHRISTIANOS CULTVI REDDERE] Lactantius in præfatione libri primi divinarum institutionum ad Constantinum: Nam cum ille dies felicissimus orbi terrarum illuxisset quo te Deus summus ad beatum imperij culmen evexit, salutarem universis & optabilem principatum præclaro initio auspicatus es, cum eversam sublatamque justitiam rediens, teterrimum aliorum facinus expiasti.

CAP. XXV;

IMAGO EIVS ADLATA] Eumenius in panegyrico Constantini: Et quamquam tu ad seniores Principes de summa repub. quid fieri placeret retulisses, prævenerunt tamen studio quod illi mox iudicio probaverunt. Vir clarissimus Hadrianus Valesius in libro primo rerum Francicarum pag. 20. heic per seniores Principes intelligit Diocletianum, Maximianum Herculium, & Galerium Maximianum, quos ait comprobasse factum militum, qui Constantino purpuram iniecerant. Patietur vir doctissimus me ab ea sententia recedere, cum

cum certum sit nullas tum Diocletiani & Herculij partes in rebus fuisse, adeoque nullum opera precium fuisse ut ad eos Constantinus referret de imperio sibi delato. Seniores ergo Principes interpretor Galerium Maximianum Augustum, Severum & Maximinum Cæsares. Quamquam huc valde inclino ut existimem relatum ad solum Galerium fuisse, qui tum solus erat rerum dominus, sed Eumenium pro more oratorum ex formula locutum esse, & ad cunctos Principes retulisse quæ de uno tantum dici debuerant. Laureatam autem imaginem dixit Lactantius, quoniam qui res lætas & bene gestas nuntiabant, laureatas tabellas adferebant, ut pluribus explicat Salmasius in Notis ad Lampridium pag. 235.

PURPURAM MISIT] insigne regie dignitatis, ut ait Lactantius lib. IV. institut. cap. VII. *Nunc Romanis indumentum purpure insigne est regia dignitatis assumpta.* Non indigebat Constantinus purpura quam ad eum Galerius mitteret, cum illam in initio imperij accepisset à militibus. Eumenius in loco paulò antè laudato: *Purpuram statim tibi, cum primum tui fecit egressus, milites militari publica magis quam tuis affectibus servientes injecere lacrymanti.* Sic Probus accepit purpuram. Auctor Flavius Vopiscus in libro de vita ejus: *Ornatus etiam pallio purpureo, quod de statua templi oblatum est.* Item idem in Saturnino: *Ibi tamen quum cogitare cœpisset tutum sibi non esse si privatus viveret, deposita purpura ex simulacro Veneris, cyclade uxoria militibus circumstantibus amictus, & adoratus est.* Qua de re vide Caesaboni Notas in Capitolinum. Verum id decentius fiebat quum purpura tribuebatur à Principe. Ita Severus accepit ab Herculio, Maximinus à Diocletiano, rursus Herculius à filio Maxentio Romæ imperante. Nam hinc ostendebatur consensus in novum Principem.

EXTRA NUMERUM] id est, præter quatuor, ne mutaret dispositionem Diocletiani, quam ipse tantopere dixerat debere custodiri.

SEVERUM AVG. NUNCUPARET] Certum est Severum hunc nuncupatum fuisse Augustum, cum id nummi doceant qui apud Adolphum Oconem reperiuntur. De tempore quo titulum Augusti sumpsit non adeo constat. *Sunt qui scribant,* inquit Panvinius in libro secundo Fastorum, *quum adversus Maxentium cum exercitu veniret, se ipsum Augustum appellasse.* quam sententiam amplectitur Tristramus Santamantius. Dubitari non potest quin id evenerit paulò antè quam Romam proficisceretur adversus Maxen-

tium. Verùm id factum non est occasione sumpti à Maxentio imperij, sed eo tempore quo Constantinus Cæsar à Galerio renuntiatus est post mortem Constantij, id est, anno Christi cccvi. exeunte, ut arbitror. Qua de re postea. Porro hinc etiam colligi potest Severum dignitate Augusti ornatum fuisse quòd cum Galerius imperium Licinio dedit, id est, Augustum creavit, eum Lactantius cap. xxiv. scribit substitutum fuisse in locum Severi. Quod planè verum non esset, si Severus non fuisset Augustus. Occo Cæsarem & Augustum à Galerio dictum tradit, sed tempus non adnotat.

SED CÆSAREM] Iam antea ostendimus Constantinum non fuisse factum Cæsarem cum Severo & Maximino. Quia tamen ex nummis constat eum fuisse Cæsarem, & hætenus viri docti frustra quæsierunt tempus quo ad eam dignitatem evectus est, operæ prærium videretur hæc aliquantisper immorari, ut istius nuncupationis initia constituamus. Nam cum auctor panegyrici Maximiano & Constantino dicti post nuptias Faustæ doceat Constantinum, cum ei patris imperium reliquisset, Cæsaris tamen appellatione contentum, expectare maluisse ut idem illum declararet Augustum qui patrem ejus Constantium eo titulo decoraverat, neque dicat quo tempore istud factum sit, res nobis integra est, tamquam si vetusti illius scriptoris auctoritate careremus. Itaque sic constituere debemus. Constantius obiit anno Christi cccvi. viii. Kalendas Augusti. Huic statim successit Constantinus; & quum laureata imago ejus ad Galerium delata esset, is Constantinum Cæsarem nuncupavit, *ut eum de secundo loco, quem obtinebat in locum patris successus, rejiceret in quartum, & sic postremum faceret.* Constantinum porro tum Cæsarem à Galerio nuncupatum fuisse patet etiam ex capite sequenti; ubi scriptum est Galerium, quum ad eum perlatus nuntius esset de Maxentio Romæ facto Imperatore, Severum arcessivisse, & quia *tres Cæsares facere non poterat*, eum hortatum esse ad recipiendum imperium. Ex quo certissima conjectura colligitur jam tum duos in imperio Cæsares fuisse, nimirum Maximinum & Constantinum. Nam Severus nuncupatus erat Augustus post mortem Constantij, adeoque isthic non computatur in numero Cæsarum. Confirmant hanc interpretationem verba quæ statim sequuntur. *Satis visum est, inquit, semel fecisse quod noluit*, id est, Constantinum nominasse Cæsarem. Alioqui enim nihil usque ad hunc diem fecerat quod noluisse, immo cuncta fecerat quæ voluerat. Constantinum ergo puto

declaratum à Galerio Cæsarem fuisse anno eodem c c c v i .
 exeunte. Nam in veteri Calendario quod eo imperante scrip-
 tum, ab Hervvarto primùm, dein ab aliis quoque editum
 est, hæc leguntur: *v i i i . Kal. Ianuarij. Natalis Inuicti.*
 Qui locus non videtur ad alium diem referri posse quàm ad
 eum quo Constantinus pronuntiatus est Cæsar. Nam quòd
 vir clarissimus Petrus Lambecius in libro quarto commenta-
 riorum de bibliotheca Vindobonensi pag. 298. hunc nata-
 lem refert ad Constantium auctoritate Fastorum Idatiano-
 rum, revincitur ex ipsismet eorundem Fastorum verbis; ubi
 Vetrano quidem depositus dicitur *v i i i . Kalendas Ianua-
 rij*, sed Constantius levatus est Cæsar tantùm Idibus Martiis
 sequentibus. Qui est dies natalis Constantij. Præterea quo-
 ties in hoc Calendario legitur simpliciter nomen *Divi* aut
Inuicti, absque alio nomine addito, certum est toties debere
 intelligi Constantinum Magnum. Ceterùm nova prorsus est
 opinio viri clarissimi Petri Francisci Chiffletij, qui in No-
 tis ad Vigilium Tapsensem pag. 134. opinatur Constanti-
 num à Galerio Maximiano creatum Cæsarem *v i i i . Kal.*
Augusti anno Christi c c c v . quum in ejus aula tamquam à
 patre datus obses versaretur, & deinde rursus Cæsarem de-
 claratum Eboraci in Britannia anno sequenti secundùm obi-
 tum Constantij patris. Sed hæc opinio veritate non constat.
 Postea Constantinus nuncupatus est Imperator à Maximiano
 Herculio bis Augusto anno c c c v i i . quum ducturus esset
 uxorem Faustam Herculij filiam. Ita nos docet auctor pa-
 negyrici paulò antè laudati. *Dixerint*, inquit, *licet plurimi*
multique dicturi sint ea quibus omnia facta vestra summarum-
que virtutum merita laudantur, sacratissimi Principes Maxi-
miane, velis nolis, semper Auguste, & Constantine oriens im-
perator, mihi tamen certum est ea præcipue isto sermone com-
plecti qua sunt hujus propria lætitia, qua tibi Cæsari additum
nomen imperij, & istarum celestium nuptiarum festa celebra-
tur. Et paulò post: Quid enim aut tu carius dare, aut tu
carius accipere potuisti, cum hac affinitate vestra & tibi, Ma-
ximiane, per generum juvena renovata sit, & tibi, Constan-
tine, per socerum nomen Imperatoris accreverit? Ista quidem
certa & manifesta sunt. Ceterùm Labbeus in parte prima
Chronologiæ historiciæ pag. 223. laudat ejusdem rei testes
Eusebium atque Zosimum, apud quos ego nihil istiusmodi
reperire potui. Quatuor ergo, ut notatur in veteri Kalen-
dario, fuere natales Constantini, i i i . Kalendas Martij, v i i i .
Kalendas Augusti, v i i i . Kalendas Ianuarij, & pridie
Kalendas Aprilis. Primus, ut rectè observavit vir eruditif-

simus Carolus Dufresnius, pertinet ad genuinum Constantini natalem, quo nempe est in lucem editus, secundus ad eum diem quo patri Constantio successit, tertius ad eum quo Cæsar nuncupatus est à Galerio, quartus denique ad eum quo Imperatoris & Augusti nuncupationem sortitus est. Quintum, quem in die 111. Kalendas Aprilis locat Kalendarium Philocali, non puto diversum esse ab eo quem alia editiones ponunt 111. Kalendas Martias, & hinc arbitror emendandam esse Philocali editionem.

CAP. XXVI.

MAXENTIVM F. IMP.] Fragmentum de Constantio Chlora pag. 472. *Subito in urbe Roma pratoriani milites Maxentium filium Herculij Imperatorem creantur.* Eutropius lib. x. *Roma interea pratoriani, excitato tumultu, Maxentium Herculij filium, qui haud procul ab urbe in villa publica morabatur, Augustum nuncupaverunt.* Idem scribit Eusebius in Chronico. Fuit ille filius Maximiani Herculij, gener vero Galerij Maximiani, ut heic & suprâ cap. xviii. & paulo infrâ cap. xxvii. docet Lactantius. Quod etiam in Epirome Victoris ita traditur: *Is Maximianus (Leg. Maxentius) carus nulli unquam fuit, ne patri aut socero quidem Galerio.* Et fragmentum de Constantio Chlora pag. 472. *gener apud secerum, id est, Maxentius apud Galerium.* Quare miror doctissimum virum Iosephum Scaligerum in animadversionibus ad Chronicon Eusebij mirari quod quum Maxentius fuerit Herculij Maximiani filius, in nummis tamen ejus ita legitur: IMP. MAXENTIVS DIVO MAXIMIANO PATRI SOCERO ÆTERNA MEMORIA. Nummus hic cufus non est in memoriam Maximiani patris, sed Galerij Maximiani soceri.

CASTRAPRÆTORIASVSTVLERAT] non omnino, sed diminuerat. Alioqui enim quomodo pratoriani, si nulli fuissent, Maxentium Imperatorem nuncupare potuissent? Rectè Aurelius Victor in libro de Cæsaribus: *Hinc etiam quasi truncata vires urbis, imminuto pratoriarum cohortium atque in armis vulgi numero. Vbi fortè legendum, atque inermis vulgi.*

OCCISIS IVDICIBVS.] *Abellio prius interfecto, inquit Zosimus, quod is Præfecti urbis locum obtinens, horum molitionibus adversari visus esset.*

TVRBATVS EST] Galerius Maximianus.

TRES CÆSARES F. N. POTERAT] obstante dispositione Diocletiani, qui duos Augustos esse debere instituerat, duos Cæsares. eamque dispositionem servaverat Galerius quum Augusti nuncupationem accepit. Postea tamen

tres Cæsares facti sunt à Constantino & Licinio anno Christi cccxvii. Crispus nimirum, Constantinus Constantini filius, & Licinianus filius Licinij. Deinde victo occisoque Licinio, extinctis quoque Crispo & Liciniano, Constantius & Constans minores filij Constantini facti sunt Cæsares variis temporibus. Ad quæ tempora referenda est illa Eutropij observatio ex libro decimo: *Eo tempore res Romana sub uno Augusto & tribus Cæsaribus (quod nunquam aliàs) fuit, cum liberi Constantini Gallia, Orienti, Italiaque præessent.*

MAXENTIVM] In veteri libro legitur *Maximianum*, sanè mendosè, sicut paulò antè vidimus eundem errorem commissum fuisse in Epitome Victoris.

PATERNOS MILITES] qui erant in exercitu Severi, ut dicitur paulò suprà.

IN CAMPANIA) Alij omnes Maximianum Herculium tunc temporis in Lucania, quò se contulerat post abdicationem, fuisse consentiunt, ut Eutropius, Zosimus, Suidas. Itaque sic constituenda res est, secessisse quidem Herculium in Lucaniam quum deposuisset imperium, sed tum quum ista agebantur in Campaniam venisse, ut inde, tamquam è propinquo, militum prætorianorum qui Romæ tenebant animos tentare ac sollicitare posset, & si daretur, aut imperium resumeret, quod in vitus deposuerat, aut Maxentio filio procuraret. Nam ista per longum temporis spatium tractata ab Herculio fuisse docet Aurelius Victor in libro de Cæsaribus: *Interim Roma vulgus turmaque prætoria Maxentium, retractante diù patre Herculio, Imperatorem confirmant.* Miror autem celeberrimum in rei nummariæ cognitione virum Santamantium in contrarium omnino sensum traduxisse hunc locum, tamquam si Maxentius *retractante*, id est, repugnante patre fuisset factus Imperator, quod etiam placuisse video doctissimo viro Hadriano Valesio. Sed eos decepit haud dubiè falsa Andrea Schotti admonitio scribentis heic vocem *retractante* idem significare quod *detractante*. Retractare idem significat ac tractare. Lactantius lib. iv. institut. cap. xxviii. *Qui autem omnia quæ ad cultum deorum pertinent retractarent & tamquam relegerent, ij dicti sunt religiosi.* Et paulò post: *religiosos à relegendo appellatos, qui retractent ea diligenter quæ ad cultum deorum pertineant.* Hinc libri retractationum sancti Augustini. Sufficiunt enim hæc exempla. Postquam ergo Maxentius factus est Imperator, statim Maximianus ab eo evocatus Romam profectus, paulò post Severum morti tradidit; ac mox in Galliam, illic filia Faustæ nuptias cum Constantino celebravit ea ætate

qua Galerius exercitum duxit in Italiam adversus Maxentium, ut visuri postea sumus. Quare mirum in modum deceptus est Petavius auctoritate anonymi scriptoris de Constantio Chloro res eo quo gesta sunt ordine non referentis. Scribit ergo Petavius in libro XIIII. de doctrina temporum pag. 713. Galerium Maximianum cum ingentibus copiis Romam advolasse anno Christi CCCVII. & contemptum & à plerisque suorum destitutum abiisse in Illyricum, Licinium fecisse Cæsarem, & Sardicam regressum esse, tum Maximianum Herculium ad spem erectum resumendi fastigij Romam advolasse è Lucania, Diocletianumque ut idem faceret adhortatum esse, postea Severum perjurio deceptum custodia tradidisse ac jugulasse, deinde, quum insidias Maxentio strueret, pulsum Roma in Galliam ad Constantinum venisse, eique filiam Faustam collocasse, & eum Augusti appellatione donasse. Quæ omnia, non sanè contra fidem historiae, sed perturbato prorsus temporum ac rerum ordine scripta esse nullus est dubitandi locus. Fœdiùs aberravit Sæthus Calvisius, Maxentium tum demum imperium invasisse scribens postquam Constantinus à Maximiano Herculio creatus fuisset Augustus, & Maximianum à Romanis persuasum anno sequenti resumpsisse imperium. At quomodo Constantium declarare potuit Augustum is qui neque Imperator esset neque Augustus?

RERVM NOVAR. CVPIDVS) Eadem de Herculio tradit Julianus Imperator in libro de Cæsaribus.

DEPOSERAT INVITVS) Constans est omnium scriptorum sententia, si incertum panegyristam excipias qui Herculij Maximiani & Constantini laudes prosecutus est in nuptiis Constantini & Faustæ, omnium inquam scriptorum sententia est hunc Maximianum invitum deposuisse imperium. Verùm illi aliter hanc historiam narrant quàm Lactantius. Hic enim cap. XVIIII. docet Herculium abdicare coactum à Galerio, ab eoque territum injecto armorum civilium metu. Alij contra scribunt Diocletianum, quum ingravescente ævo parum se idoneum moderando imperio esse sentiret, auctorem Herculio fuisse ut in privatam concederent, eique ægrè collegam obtemperavisse, sed tamen obtemperavisse.

LIBENTER ARRIPVIT) purpuram quam deposuerat. Incerti panegyricus paulò antè laudatus. *Fecit enim Roma ipsa pro majestate nominis sui, ut ostenderet posse se etiam Imperatoribus imperare. Abduxit exercitus suos, ac tibi reddidit; & cum ad sedandos animos auctoritatem privati Principis*

attulisses, supplices tibi manus tendens, vel potius queribunda, clamavit: Quousque hoc Maximiane patiar &c. Et paulò post: Imperasti pridem rogatus à fratre, rursus impera jussus à matre. Purpuram facilè resumebat Herculius, quippe qui ter sumpsisse invenitur. Atque hoc pessimum exemplum causa fuit mortis Licinij: quem cùm Constantinus vicisset, ac ei vitam concessisset, postea *Herculij Maximiani soceri sui motu exemplo, ne iterum depositam purpuram in perniciem republica sumeret, tumultu militari exigentibus in Thessalonica jussit occidi*; ut legitur in fragmento de Constantio Chloro pag. 475. Bonifacius VIII. timens ne si Cælestinus V. liberam vitam ageret, pontificatum, quo se abdicaverat, resumeret, eum in custodia detineri jussit. Cui præiverat Callisti II. exemplum erga Burdinum.

RAVENNAM CONFUGIT) Zosimus in libro secundo scribit Herculium circumvento sacramentis Severo persuasisse ut Ravenna excedens, quò se contulerat, Romam veniret, eòque pergentem, ubi quendam ad locum venisset quem Tres tabernas vocant, ab insidiis quas eo loco Maxentius collocaverat adprehensum, inserta laqueo cervice necatum. Incerti panegyricus Constantino dictus post victoriam de Maxentio partam: *Duxerat magnum Severus exercitum, & hostem suum perfidia desertus armaverat.* Auctor fragmenti de Constantio Chloro pag. 472. *Desertus Severus à suis fugit Ravennam. Per Maxentium filium (sic enim legendum) evocatus illuc venit Herculius, qui per pejurium Severum deceptum custodia tradidit, & captivi habitu in urbem perduxit, & in villa publica Appia via tricesimo milliario custodi fecit. Postea cùm Galerius Italiam peteret, ille jugulatus est, & deinde relatus ad octavum milliarium, conditus in Galieni monumento.* Ex quo loco collegit Henricus Valesius falli Eutropium & Aurelium Victorem, qui Severum Ravennæ occisum esse scribunt. De loco igitur ubi Severus vitam finivit controversitur inter eruditos. Nam Scaliger in animadversionibus ad Eusebium ait non dubitare se quin illæ Tres tabernæ in agro Ravennate fuerint, neque aliter colligi posse ex verbis Zosimi. Contrà Valesius contendit Tres illas tabernas fuisse in via Appia prope Romam. Parum autem probabile est, id quod Sigonius in libro secundo de occidentali imperio collegit ex Zosimo, Severum Maximiani fidem secutum Ravenna excessisse, atque ad Tres tabernas sese contulisse, haud dubia spe ductum urbem se Maximiani opera recepturum. Quam Sigonij opinionem secutus est Hieronymus Rubeus in libro secundo histor. Ravennatum.

VENIS INCISIS] Contrà Zosimus lib. II. & auctor fragmenti de Constantio Chloro scribunt, ut paulò antè vidimus, Severum fractis laqueo cervicibus expirasse.

CAP. XXVII.

ADIVNCTO MAXIMINO] cognomento Daia vel Daza, qui orientem administrabat.

PROFICISQ; TVR IN GALLIAM] Huic narrationi fidem adstruit etiam Zosimus, tamenetsi in rerum erret ordine narrandarum, Herculium inquiens eo conatu frustratum quo Diocletianum pertrahere nisus erat ad resumendum imperium, rursus versus Alpes contendisse, ut commorantem ibi Constantinum conveniret, & filiam ei Faustam promississe, eoque promisso impleto, fallere conatum hominem. Errat inquam Zosimus. Nam ex capite XXVII. & XXIIX. Lactantij pater illum bis in Galliam profectum antequam Carnuntum peteret, & Diocletianum non vidisse nisi post nuptias Constantini & Faustæ. At enim quod Lactantius & Zosimus aiunt Herculium Constantino filiam promississe, aliter legitur in panegyrico incerti auctoris dicto in nuptiis Constantini & Faustæ, ubi scriptum est Constantinum eam postulasse à Maximiano. *Sed profecto sicut tuo, Constantine, socero antè est conciliata divinitas quam ab eo pignus ipsi carissimum postulares, sic & nunc quoque in hac gratulatione priùs illa dicenda sunt qua in te considerant tantus iste, & paterni & tui auctor imperij, latatus est quòd peristi.* Vbi interim observandum est illud quod ait scriptor istius panegyrici, Herculium esse auctorem imperij Constantini. Qua de re vide quæ suprà dicta sunt ad caput XXV.

SVÆ MINORIS FILIÆ] Heic admoneri convenit mendosè in veteri codice scriptum esse, *sic minoris familia.* Intelligit autem Faustam. Sed inquirendum est in tempus quo nuptiæ Constantini & Faustæ celebratæ sunt. Certum est Severum Augustum extinctum fuisse anno Christi CCCVII. ineunte. quamquam de mense non constat. Postea Maximianus Herculius Faustæ pater in Galliam profectus est, ut Constantinum partibus suis conciliaret, promissis illi Faustæ minoris filiaë nuptiis; eoque promisso impleto, ut Zosimus ait, persuadere conabatur Constantino ut discedentem ex Italia Galerium Maximianum persequeretur. Ex quibus verbis colligitur nuptias fuisse celebratas eo tempore quo Galerius erat in Italia, vel certè quum in procinctu esset Italicaë expeditionis. Cùm autem ille in Illyricum ex Italia redux fuerit anno eodem CCCVII. ante mensem Septembrem, ut opinor, & ex capite XXVII.

istius libri Lactantiani constat Herculium Romam iterum profectum post fugam Galerij, ac cum rursus eodem anno rediisset in Gallias, ibi aliquantulum moratum esse, & postea in Illyricum ad urbem Pannoniæ Carnuntum venisse, ibique fuisse 111. Idus Novembris, quo die Licinius à Galerio factus est Imperator, manifestum est Constantini & Faustæ nuptias aliquanto tempore ante mensem Septembrem anni cccvii. coisse. Si certa essent quæ de Constantini initiis dicuntur à R. P. Petro Francisco Chiffletio in Notis ad Vigilium Tapsensem, non opus esset ea inquisitione in qua nos hactenus exercuimus. Is enim contendit nuptias Constantini cum Faustæ & initium augustæ dignitatis in eum collatæ à Maximiano socero evenisse viii. Kalendas Augusti anni cccvii. eadem nimirum auctoritate qua Constantinum scribit primò Cæsarem factum à Galerio anno cccv. viii. Kalendas Augusti, & rursus Cæsarem declaratum viii. Kalendas Augusti anni cccvi. secundum obitum patris. Sed quia hæc à viro clarissimo non probantur, necessaria fuit ea cura quam nos adhibuimus in investigando tempore istarum nuptiarum.

ILLE INTEREA] Galerius Maximianus. Ceterum totum hunc apparatus Galerij sic paucis perstringit Zosimus. *Quum autem Maximianus Galerius haud æquo tulisset animo quæ in Severum Cæsarem designata fuerant, ab oriente Romam eundem statuit, & admissorum nomine meritas Maxentio poenas irrogandas. Ut in Italiam adpulerat, parum fidos erga se militum animos sentiens, ad orientem nullo commisso periculo rediit.*

POPVLVM TRVCIÐATVRVS] Fragmentum de Constantio Chloro pag. 472. *Dehinc Galerius cum ingentibus copiis Romam venit, minatus civitatis interitum, & castra Interamna ad Tiberim posuit. Tunc legatos ad urbem misit Licinium & Probum, per colloquium petens ut gener apud socerum, id est, Maxentius apud Galerium precibus magis quam armis optata mercaretur. Qui contemptus agnovit promissis vitiorum Maxentij partes suas deseruisse. Quibus perturbatus, retro versus est; & ut militi suo prædam quamcunque conferret, flammia iussit auferri. Quid sibi velit hoc loco vox flammia nescire se fatetur Henricus Valesius, & deesse heic nonnulla putat quæ ad Maximianum Herculium pertinebant. Ego potiùs existimaverim postrema hæc verba pertinere ad ea cum quibus conjunguntur, ut sensus sit Galerium, ut militi suo prædam quamcunque conferret, id est, ut summam & nullis legibus coercitam prædandi licentiam daret, etiam*

ea flammis tradi iussisse quæ auferri non possent; ut *si quis insequi voluisset, utensilia*, id est, res ad victum necessarias, non haberet, ut mox dicit Lactantius. Itaque scribendum censeo *flammis omnia pro flammia*, ob vulgatum errorem librariorum, qui frequenter primas vocabulorum syllabas omittunt. Et admissus fortassis error ab eo qui quum heic *flammonia* vel *flammomnia* vidisset scriptum, neque satis intelligeret quid hoc vocabuli esset, sciret porro veteres flamonium dixisse pro flaminio, emendam putavi hanc vocem reducendamque ad suam originem. Nam & veteres glossæ Isidori & aliorum, tum etiam Sidonius, & duæ veteres inscriptiones quas ex Gruteri thesauro descripsit Iacobus Gothofredus ad l. XXI. Cod. Theod. De Decurionibus, & harum unam Savaro & Sirmondus ad Sidonium, flamonium dicunt pro flaminio. Scio inelegantem prosus locutionem esse neque dici solere flammis rem quampiam auferri. Sed in auctore horum excerptorum non requirimus elegantiam sermonis.

FUGAM CAPESSIVIT] Hadrianus Valeſius in libro primo rerum Franciarum scribit Licinium creatum Cæsarem à Galerio fuisse anno cccviii. eique tutela Illyrici delegata, Galerium cum maximis copiis ingressum Italiam, Maxentium generum suum Romæ obsedisse, & arte Maximiani Herculij ab urbe repulsum esse. Ostensuri postea sumus Lucinium factum Imperatorem post reditum Galerij ex Italia. Nunc verò id tantum observandum, parum probabile videri quod ait vir clarissimus, Galerium arte Maximiani Herculij ab urbe repulsum esse, cum ex capite xxvii. & xxviii. Lactantij certò constet illum in Galliâ apud Constantinum fuisse per totum illud tempus quo Galerius fuit in Italia. quod etiam colligi facillè potest ex verbis Zosimi.

OPPRIMI POTVIT] Apud Zosimum Hercules dicitur persuadere voluisse Constantino ut discedentem ex Italia Galerium persequeretur. Sed cum ille natura inquietus & infidus esset, non mirum si Constantinus ejus consilia spreverit.

TITVLVM IMMVTARI] Hæc alibi non leguntur. Et mirum est ab aliis historias prætermiſſa fuisse.

DACISCVM] quòd ipse natus esset ex Dacia.

CAP. XXVIII.

MAXIMIANVS ALTER] cognomento Hercules, qui resumpserat imperium, illudque habebat commune cum filio Maxentio.

PRIOR FILII POTESTAS] ratione nimirum ha-

bita novi imperij. Nam pater deposuerat antea imperium & in privatam vitam concesserat. Postea in consortium imperij adscitus fuerat à Maxentio, qui ad eum purpuram misit, & bis augustum nominavit.

MILITES E. Q. SEVER. RELIQ.] id est, milites ex veteri Maximiani Herculij exercitu, à Galerio missi cum Severo ad expugnandum Maxentium, qui translatis signis, Severum deserentes, se Maxentio tradiderant. Hos, quia sui olim fuerant, existimabat Maximianus sibi adhæsuros.

DIRIPUIT PURPURAM] Eutropius lib. x. *Herculius tamen Maximianus post hæc in concione exercitus filium Maxentium denudare conatus, seditionem & convitia militum tulit.* Incerti panegyricus Constantino dictus post devictum Maxentium: *Ipse denique qui pater illius credebatur, discissam ab humeris purpuram detrahere conatus &c.* Apud Socratem lib. 1. cap. 11. legitur Herculum recuperandi imperij cupiditate raptum, conatum esse interficere sive de medio tollere filium suum Maxentium. Ita quidem versiones Christophorsoni & Valesij, propter vocem ἀπολέσαι, quæ varias significationes habet. Melius, ut arbitror, Epiphanius scholasticus: *Hinc ejus pater imperandi cupidine voluit filium regno privare.* Nam ista interpretatio melius congruit cum narratione Lactantij & aliorum.

SVPERBVS ALTER] id est, Tarquinius superbus Rex Romanorum ultimus. Lactantius lib. 1 v. institut. cap. xiv. *Tarquinius superbus exactus est.*

MAXIMIANVM] Galerium.

ADERAT IBI DIOCLES] Aurelius Victor loquens de fuga & exitu Severi: *Hoc acrior Galerius, adscito in consilium Iovio, Licinium vetere cognitum amicitia Casarem creat Augustum; eoque ad munimentum Illyrici ac Thraciæ relicto, Romam contendit.* Sed in hoc errasse convincitur Victor quòd ait Licinium creatum esse Augustum post mortem Severi & antè quàm Galerius exercitum in Italiam duceret adversus Maxentium; cùm è contrà testimonio Lactantij & aliorum certum sit Licinium factum esse Imperatorem in locum Severi post reditum Galerij ex Italia, & eam tum Galerio mentem fuisse, quum imperium Licinio tribueret, ut eo uteretur in bello quod susceperat adversus Maxentium. Zosimus: *Maximianus Galerius ex societate superiorum temporum familiarem sibi Licinium Imperatorem creat, quòd ejus opera bello Maxentium persequi cogitaret.* Auctor fragmenti de Constantio Chloro pag. 473. *Licinius itaque ex nova Dacia vilioris originis, à Galerio factus Imperator velut adver-*

CAP. XXIX.

sūm Maxentium pugnaturus. Et tamen Victor cum ait in Illyrico relictum eo tempore quo Galerius maximè cogitabat de bello Italico. Sed id quoque falsum esse necesse est, cū auctor ejusdem fragmenti pag. 472. scribat Licinium fuisse in exercitu Galerij Romam obsidentis, & ab eo missum in urbem cum Probo ut viam aliquam invenirent concordiae inter socerum & generum. Quae etiam evincunt privatam adhuc fuisse, adeoque nondum Imperatorem. Vt mirum valde sit virum doctissimum Hadrianum Valesium sequutum in hac historia scribenda fuisse Victorem potius quàm ceteros auctori istius fragmenti consentaneos.

QVOD ANTE NON FECERAT] nimirum ut Licinium faceret Imperatorem. Quod facere jam tum poterat quum Severum & Maximinum fecit Cæsares; sed noluerat, propter rationes suprà allatas in capite vigesimo.

IMPERIUM LICINIO DARET] Digladiantur inter se viri docti in constituendo anno quo Licinius factus est Imperator, quibusdam id evenisse censentibus anno Christi cccvii. aliis sequenti. Ego utrorumque rationes adferam. Qui priorem sententiam tuentur, his argumentis aut utuntur aut uti possunt. Anno Christi cccvii. mora sunt arma adversus Maxentium, qui fine anni superioris imperium invaserat; & Severus Cæsar Augustus, qui ad expugnandum eum Romam accesserat missus à Galerio Maximiano, repulsus ac postremò miserabili mortis genere extinctus est anno secundo imperij sui, ut legitur in Chronico Eusebij, id est, anno Christi cccvii. ante Kalendas Maias, quibus biennio antea factus fuerat Cæsar ab Herculio Maximiano. Ita Onuphrius Panvinius in commentario ad Iulium secundum Fastorum, ad annum v. c. mlxx. qui congruit cum anno Christi cccvii. Hoc anno circa Kalendas Maias Severus, qui à Galerio Cæsar per Italiam & Africam creatus fuerat, quum adversum motum pratorianorum atque Maxentij Romam cum exercitu venisset, militum suorum scelere desertus, ipseque fugiens, altero imperij anno Ravenna interfectus est. Accensus ea ignominia Galerius, in quem hoc dedecus recidebat ut in auctorem belli, incredibili celeritate ex Illyrico Romam cum immenso exercitu advolat, & ex Italia in Illyricum revolat inglorius, totum illud terrarum spatium bis emensus intra quinque aut sex ut plurimum menses, de castigando pellendoque Maxentio eò acrius cogitans quòd vincere suctus, nunc cum ingenti dedecore coactus erat terga vertere. Ea de causa Licinium post reditum ex Italia creat Imperatorem, destinans eum Italia ad-

NOTÆ AD LACTANTIUM. 421

versus Maxentium. Acta hæc 1111. Idus Novembris, ut legitur in Fastis Idatianis & in Chronico Alexandrino. Sed quamvis hi duo libri consentiant de die, de anno tamen non conveniunt. Nam Chronicon Alexandrinum initia imperij Liciniani refert ad annum quo Fl. Constantinus Augustus solus Consul fuit, Fasti ad annum sequentem, qui sic notatur: *Item decies & Maximiano VII.* Quo etiam modo, ut hoc obiter moneam, Græca illa, *παλιδεκάτῃ*, quæ leguntur in Chronico Alexandrino, vertenda sunt, pro eo quod Raderus vertit *Palindecato*, coactus admonere in margine hæc intelligenda esse de decimo Diocletiani consularu. In quo sanè lapsus est vir eruditissimus. Nam si Diocletianus decies Consul fuit, decimus ejus consulatus incidit in annum Christi c c c v. ut suprâ vidimus. Itaque hic locus intelligendus est de decimo Maximiani Herculij consularu, qui tum imperium resumpserat. Sed his omissis, ad quæ per transennam tantùm & quasi aliud agendo animum advertimus, persequamur argumenta quibus probari potest Licinium factum esse Imperatorem anno Christi trecentesimo septimo. Certum est Constantinum fuisse factum Imperatorem post mortem patris anno Christi c c c v i. mense Julio exeunte. Itaque primus imperij ejus annus finitus est eodem mense Julio anni sequentis. Cùm autem Eusebius in Chronico imperatoriam Licinij dignitatem ponat in anno secundo imperij Constantini, dubium non est quin secundum Eusebij testimonium ejus initia referenda sint ad annum c c c v i i. exeuntem. Denique si tribunitia potestas Imperatorum illius ævi numerabatur à die quo imperium adepti erant, ut placet viris eruditissimis, hinc etiam confirmatur Licinium factum esse Imperatorem anno Christi c c c v i i. cùm in edicto quod Galerius moriturus edidit anno c c c x i. in gratiam Christianorum, quod verò Nicomediæ propositum est pridie Kalendas Maias, adnotatus sit annus quartus tribunitiæ potestatis Licinij apud Eusebium in editione Valesij & apud Nicephorum. Atqui si annos Licinij colligas, & illos à mense Novembri anni c c c v i i. incipias, nullo negotio reperies annum c c c x i. fuisse quartum tribunitiæ ejus potestatis, adeoque etiam imperij. Et hæc sunt quæ dici possunt pro confirmanda eorum opinione qui arbitrantur Licinium anno c c c v i i. evectum ad dignitatem imperatoriam. Sed adversus hæc reponi potest magnam esse auctoritatem Fastorum Idatianorum, in quibus historia illa refertur ad annum sequentem, & meritò. Primum enim non potuisse Galerium Maximianum sic raptim &

præcipitanter proficisci in Italiam cum ingentibus copiis, Romam obsidere, ac reducere exercitum in Illyricum ut omnia facta dici possint intra quinque aut sex mensium spatium, adeoque probabilius videri excessum Galerij ex Italia contigisse anno trecentesimo octavo. Præterea credibile non esse Maximianum Herculum, hominem senem, qui apud Carnuntum cum Diocletiano erat eo tempore quo Licinius factus est Imperator, intra sex mensium spatium Italiam Galliasque censem esse, nuptias Constantini & Faustæ celebravisse, rursus in Italiam redisse post fugam Galerij, tum etiam iterum in Galliam, & hinc in Pannoniam profectum ad Diocletianum. Denique in Epitome Victoris legi Maximinum Dazam Cæsarem quadriennio fuisse, Augustum triennio. Cùm autem ille factus fuerit Cæsar anno c c c v. Kalendis Maiis, consequens esse ut Cæsaris nomine contentus fuerit usque ad annum cccviii. exeuntem. Alioqui quadriennio Cæsar non fuisset, sed triennio, si Licinius factus fuisset Imperator anno superiore. Ista quidem magnum momentum habere statim videntur. Sed profectò si consideremus statum reipublicæ illius temporis, ingenium Galerij ferox, iracundum, præceps, & superbum, instabilitatem & perfidiam ac mobilitatem Herculij, quæ sanè vitia semper eos præcipitant quibus inhærent, quia in animis hominum potentiora virtutibus sunt, ut ait Lactantius in libro primo divinarum institutionum, facillè intelligemus ea quæ primò intuitu ferè impossibilia videntur, fieri tamen potuisse ab hominibus inquietis & summum imperium retinere cupientibus. Nam, exempli gratia, Illyricum, ubi Galerius habitabat, Italiæ adjacet; adeoque facile illi fuit in Italiam venire & dein recedere, etiam cum exercitu, intra illud sex mensium spatium quod diximus; præsertim cùm ex Zosimo & auctore fragmenti de Constantio Chlorigo intelligamus illum ex Italia discessisse nullo commisso prælio, hoc est, parvam ejus in Italia moram fuisse. Herculum verò, cupidum imperij, quod invitus deposuerat, quis miretur tanta celeritate tot itinera fecisse, quem dubium non est illa fecisse abjecta omni cunctatione ac tarditate? Solvebat à Roma, & mare trajiciens, cùm Massiliam pervenisset, citò ad Augustam Trevirorum, ubi sedes erat Constantini. Quæ omnia itinera confici profectò possunt intra mensem ab homine diligenti. Postea aliquanto tempore apud Constantinum fuit occasione nuptiarum. Mense dein altero ei opus fuit ad redeundum in Italiam, unde brevi pulsus est. Adde alium mensem pro secunda profectio in Gallias, ubi non

multum moratus est, & mensem pro itinere ab Augusta Trevirorum usque ad Carnuntum in Pannonia. Patet jam totum hunc numerum mensium satis congruere spatio temporis quod fluxit à morte Severi (nam tum primò Hercules in Galliam profectus est) usque ad diem tertium Idus Novembris, quo die Licinius factus est Imperator. Immo suspicor Severum diù ante Kalendas Maias occisum esse, nimirum mense Februario. Nam in veteri Calendario quod Hervvartus edidit, natalis Constantini notatur pridie Kalendas Apriles. Quod quum de die quo factus est Cæsar interpretari debere putaverit vir eruditissimus, ego crediderim intelligendum esse de eo die quo Maximianus Hercules eum nuncupavit Augustum. quod quidem evenisse anno cccvii. nullus, ut opinor, dubitandi locus esse potest. Itaque si Maximianus exeunte Martio Constantinum dixit Augustum, jam pro sex mensibus, quos ab exitu Severi usque ad imperium Licinij numerabamus, habemus ferè novem, intra quos utriusque Maximiano facile fuit hos cursus & has peregrinationes conficere de quibus antea diximus. Porro natalem Constantini pridie Kalendas Apriles non posse referri ad diem quo factus est Cæsar hinc puto colligi quòd aut factus fuit Cæsar cum Severo & Maximino, aut quum pervenisset ad patrem, aut certè quum Cæsar nuncupatus est à Galerio. Atqui jam ostendimus factum non fuisse Cæsarem cum Severo & Maximino. Quod tamenetsi factum fuisset, tamen natalis ille non posset congruere, cum conflet Severum & Maximinum fuisse factos Cæsares, non pridie Kalendas Apriles, sed Kalendis Maiis. Non potest etiam congruere tempori quo patri successit, quum id evenerit exeunte mense Julio. Congrueret ergo tantum huic tempori quo Constantinus à Galerio factus est Cæsar. Verum ne illud quoque incidet in pridie Kalendas Apriles. Quippe ambigi non potest quin laureata Constantini imago ad Maximianum perlata sit statim atque ille in locum Constantij patris successit, id est, exeunte Julio, non secus ac ejus imago Romam statim adlata est. quod quidem occasio fuit Maxentio invadendi imperij, ut Zosimus docet in libro secundo. At si exeunte Julio nuntius accepti à Constantino imperij perlatus est ad Galerium, cum Lactantius non doceat moram fuisse in mittenda purpura ad Constantinum, par est credere & Cæsarem factum & purpuram missam intra eundem annum quo imago adlata est, atque adeo diù ante mensem Martium. Et certè rationi consentaneum est ut dies accepti summi fastigij adnotatus sit in Calendario: quem sã

non referas ad pridie Kalendas Apriles, nullibi notatus reperietur dies quo Constantinus Imperator & Augustus dictus est. Quod attinet ad auctoritatem ex Epitome Victoris allatam, ea non officit his quæ hæcenus dicta sunt. Nam multa sunt in hac Epitome quæ non cohærent, nominatim verò in hoc loco, ubi septem tantum imperij annos tribuit Maximino, quem certum est imperasse per annos octo integros & aliquot menses. Postremò redeundum nobis est ad tribunitiam potestatem, quæ magnum momentum habet in hoc negotio. Quòd quum intelligeret vir clarissimus Henricus Valesius, qui contendit Licinium anno tantum cccvii. factum esse Imperatorem, huc descendit in annotationibus ad Eusebium pag. 171. ut fateatur observationem de tribunitia potestate incommodare sententiæ suæ de initiis Licinij, coactus etiam edictum illud, in quo quartus annus tribunitiæ potestatis Licinij annotatus est, rejicere ad exitum anni cccxi. ut sic inveniret annum illum quartum tribunitiæ potestatis Licinij. Sed ruit conjectura illa, cum ex Lactantio constet edictum illud propositum fuisse Nicomediæ pridie Kalendas Maias & Galerium obiisse paulò post. Itaque etiam ex illa eruditissimi viri observatione colligimus verissimam esse illorum sententiam qui Licinium anno Christi cccvii. putant creatum fuisse Imperatorem. Hinc etiam puto confirmari posse Licinium fuisse factum Imperatorem anno cccvii. quòd Maximianus Herculius & Galerius Maximianus consulum simul gessisse reperiuntur anno sequenti, & quòd deinceps bellatum non fuit adversus Maxentium Herculij filium. Concordiam enim, quæ postea inter eos fuit, illo tempore constitutam fuisse oportet quòd Herculius & Galerius simul fuerunt apud Carnuntum, cum videamus Galerium tum maximè de bello adversus Maxentium gerendo consilia agitasse quum Licinium provehere destinabat ad principale fastigium, & hunc ardorem statim deferbuisset post promotionem ejus. Quòd si consularatus ab Herculio & Galerio, quòd negari non potest, communi consensu susceptus est post amicitiam inter eos conglutinatam apud Carnuntum, cum is in annum Christi cccvii. incidere, manifestum est Licinium exeunte anno cccvii. factum fuisse Imperatorem. His ita constitutis, reliquum est ut de alia difficultate quæ hæc occurrit, an nimirum Licinius primùm factus fuerit Cæsar, ac postmodum Augustus, ut placuit quibusdam, an verò uno eodemque tempore Cæsar & Augustus, ut alij volunt, nonnulla dicamus. Res est quæ faciliè decidi potest vel unico Lactantij

testimonio,

testimonio, qui imperium Licinio ac primum locum post Galerium datum fuisse scribit, etiam supra Maximinum. quod etiam confirmatur auctoritate Eusebij, ut ostendemus paulò post. Itaque difficultas illa non indiget ampliori examine. Orta autem est ex malè intellecto Aurelij Victoris loco ubi agit de Licinio facto Cæsare & Augusto. Vide Scalligerum in animadversionibus ad Chronicon Eusebij.

VTROQUE PRÆSENTE] nimirum Diocletiano & Maximiano Herculio, ut mox dicemus. Venerat Herculius ad Diocletianum, ut Zosimus ait, id temporis Carnunti degentem, ut eum impelleret ad resumendum imperium; sed venerat è Gallia, ut docet Lactantius, non verò ex Italia, ut putavit Cluverius, qui in libro de Vindelicia & Norico cap. v. scribit, auctore, ut ipse ait, Zosimo, Herculium è Lucania Italiæ regione Carnuntum ad Diocletianum profectum fuisse, ac per Ravennam transisse in eundo & redeundo. Quod utrumque procul dubio falsum est. Nam, ut dixi, Herculius è Gallia profectus est Carnuntum, ubi reperit Diocletianum, & ab eo discedens, in Galliam reversus est; ut etiam colligi potest ex panegyrico quem Eumenius Constantino dixit, ubi varios Herculij errores recto ordine recenset, hoc modo: *Fati necessitas tulit ut ille pietati tuæ hanc referret vicem, quem tu ab urbe pulsum, ab Italia fugatum, ab Illyrico repudiatum, tuis provinciis, tuis copiis, tuo palatio recepisti.* Rectè inquam. Nam quum filium Maxentium denudare ac regno privare vellet, exactus ab urbe, pulsus Italia, ad Constantinum confugit. Dein in Pannoniam Illyrici provinciam profectus est ut Galerio strueret insidias; ibique Diocletianum, quem antea per literas frustra tentasse colligi potest ex Eutropio, hortatus ad resumendum imperium, cum nihil suis suasionibus effecisset, impeditis consiliis, ut Lactantius ait, tertiam fugam molitus, rediit in Galliam. Quæ ita ut in panegyrico leguntur gesta esse probat Lactantius. Memorabilis autem in primis est vox Diocletiani imperium respicientis, quum ad illud resumendum eum hortarentur Herculius & Galerius. Epitome Victoris: *Dum ab Herculio atque Galerio ad recipiendum imperium rogaretur, tamquam pestem aliquam detestans, in hunc modum respondit: Vtinam Salona possetis visere olera nostris manibus instituta. Profecto nunquam istud tentandum iudicaretis.* Itaque ex hoc Lactantij loco habemus, quem antea nesciebamus, annum quo Herculius ad Diocletianum profectus est, eum nempe quo Licinius factus est Imperator. Ceterum heic observandum est errasse Arnaldum Pontacum

Episcopum Vafatensem in Noris ad Chronicon Eusebij pag. 678. & Iosephum Scaligerum in libro quinto de emendatione temporum pag. 497. postremæ editionis; ubi redarguentes Zosimum, qui dixerat Diocletianum conventum ab Herculio fuisse Carnuti Celtarum oppido, aiunt id falsum esse, cum Diocletianus post abdicatum imperium nunquam pedem posuerit in Gallia, imò non extulerit Salonis Dalmatiæ. Prima pars observationis vera est, nempe Diocletianum nunquam pedem posuisse in Gallia post abdicatum imperium. Sed tamen fuit Carnunti in Pannonia, ubi eum Herculus convenit. Et pedem eum extulisse Salonis patet ex responso eius quod paulò antè retulimus: *Vtinam Salona possetis visere olera.* Nam si tum quum hæc dicebat, fuisset Salonæ, locus non erat huic exclamationi. Itaque longè aberat à Salonis. Graviùs etiam errat vir doctissimus Ioannes Morinus in parte secunda libri de Ecclesia per Constantinum liberata cap. 1. pag. 126. 129. & cap. 111. pag. 153. ubi scribit Maximianum Herculum ea scripsisse ad Diocletianum quæ dicta, non scripta, esse jam vidimus, & longam confingit epistolam ad eum scriptam, cuius nulum vestigium extat apud veteres, & Diocletianum, post acceptam epistolam illam, brevi eam responso dignatum esse quod nos retulimus ex Epitome Victoris. His ita constitutis, videndum est an vera esse possint quæ à viro clarissimo Hadriano Valesio in libro primo rerum Francicarum pag. 22. dicta sunt de profectioe Maximiani Herculij in Illyricum & de discessu eius. Ait ergo Herculum, quum videret omnes Romani imperij provincias teneri à Galerio, Maximiano, Maxentio, & Constantino, adeoque nusquam sibi locum consistendi esse, nec se sine provinciis & sine exercitu imperatoriam dignitatem tueri diutiùs posse, iterum cessisse imperio postquam annos circiter duos insignia principatus retinuerat, cumque se odio esse Maxentio & ejus militibus sciret, à Galerio petiisse sibi ut per filium ex Vrbe & Italia expulsò in Illyrico reliquum vitæ agere privato liceret, repudiatumque ab Galerio anno secundo post consularum suum decimum & Galerij septimum, sub specie officij, velut visendi Constantini generi sui gratia, in Galliam profectum, à Maxentio se pulsum simulantem. Hæc sunt enim omnino verba viri clarissimi. Primùm illud stare non potest quod ait Herculum cessisse imperio antequam proficisceretur in Illyricum, quandoquidem Lactantius docet id ab illo factum esse postquam ex Illyrico rediisset ad Constantinum. Deinde certum est eum ad Galerium profectum intra primum an-

num resumpti imperij, non verò postquam annos circiter duos insignia principatus retinuerat. Nam purpuram resumpsit anno Christi c c c v i. exeunte, & sequenti profectus est in Illyricum mense, ut tardiùs, Octobri. Quod autem ait eum petiisse à Galerio ut sibi in Illyrico reliquum vitæ agere privato liceret, cum id apud neminem alium reperiam, puto Valesium paraphrastice traxisse ex illis Eumenij verbis ubi legitur Herculium ab Illyrico repudiatum, tamquam si aliter repudiari non potuisset quàm negata ei habitatione Illyrici. Verus autem verborum Eumenij, ut ego quidem arbitror, sensus hic esse debet, ut ab Illyrico repudiatum dicatur, quia illic, ut diximus, suasionibus suis efficere non potuit ut Diocletianus resumeret imperium. Neque verò repudium illud contigit anno secundo post consulatum decimum Herculij, id est, anno Christi c c c x. ut putat Valesius, sed statim post conlatam in Licinium dignitatem imperatoriam. Siquidem Lactantius de discessu ejus ab Illyrico sic scribit tamquam de fuga desperata, adeoque de discessu subito & præcipiti profectio. Denique reditum Herculij ad Constantinum sic narrat Valesius tamquam si nondum ille Constantinum vidisset post exactionem suam ab urbe Roma, adeoque apud eum conquestus non fuisset de filij sui crudelitate adversum se; cum tamen certò sciamus ex Lactantio Herculium Roma profugum venisse primò in Galliam ad Constantinum, & hinc in Illyricum ad Galerium & Diocletianum, & ab isto repudiatum rediisse in Galliam ad Constantinum.

VTROQUE PRÆSENTE] Diocletiano nimirum & Maximiano Herculio. Vnum heic occurrit examinandum, an istorum præsentia trahenda sit ad consensum, præsertim cum ista agerentur à Galerio, homine admodum pervicaci ac superbo, & qui stricto velut ense supplicare fuerat, & an consensus ille trahendus rursus sit ad ceteros penes quos reipublicæ potestas erat. Nam id dicere viderur Eusebius lib. viii. cap. xiii. *Λικίνιος δὲ ἐπὶ τοῦτοῦ χρόνου καὶ Ἰουλιανὸς ἀναστρέφεται.* Hunc locum interpretes in varios sensus traduxerunt. Et Ruffinus quidem ita vertit: *Sed & Licinius communi omnium sententia adscitus in imperium, Augustus pronuntiatur. Musculus: Licinius verò communi sententia potentatum & ipse Imperator & Augustus creatur.* Christophorus: *Licinius deinceps communi eorum suffragio & consensu penes quos summa potestas erat, Imperator & Augustus declaratur.* Denique Valesius: *Licinius communi Imperatorum suffragio Imperator*

Augustus declaratus est. Ruffinus igitur in ambiguo relinquit quos intelligi velit. Neque clariùs se Musculus explicat, quid potentatum vocabulo significare velit incertum relinquens. At Christophorus & Valesius aperte pronuntiant id factum esse communi Imperatorum sive eorum penes quos summa potestas erat suffragio. Verùm ista interpretatio plurimum habet difficultatis. Nam cum istud consilium præcipitanter, ut palam est, captum à Galerio sit, temporis angustia non permiserunt ut Cæsarum qui in provinciis erant consensus expeteretur, & non erat hic mos Galerij. Præterea certò colligi potest ex Eusebio & Lactantio, uti postea dicemus, neque Maximinum neque Constantinum interrogatos fuisse. Neque probabile item est Maxentij consensum fuisse requisitum, adversus quem bellum parabatur. Reliquum igitur est ut hic Eusebij locus intelligatur de Imperatoribus, nimirum de Diocletiano veterano Rege, de Maximiano Herculio, qui tum imperium resumpserat, & de Galerio Maximiano. Nam hi tres tum erant Carnuntum Licinius factus est Augustus. Itaque verum non est omni ex parte quod heic ait Eusebius, Licinium factum esse Imperatorem & Augustum communi eorum consensu qui tum rempublicam possidebant.

SEX FVERVNT] nimirum Maximianus Hercules, Galerius Maximianus, Maximinus cognomento Daia vel Daza, Constantinus, Maxentius, & Licinius.

DEPONIT REGIAM VESTEM] id est, purpuram, & sic iterum ad vitam privatam rediit. Factum istud ab Herculio scribit Hadrianus Valesius in libro primo rerum Francicarum pag. 21. antequàm proficisceretur in Illyricum, id est, anno cccvii. exeunte. Verùm repugnat Lactantius huic sententiæ, qui secundam Herculij abdicacionem disertè revocat ad posteriora tempora, sed annum non indicat. Probabile tamen est id factum non ita multò postquam ad Constantinum rediisset ex Illyrico, id est, anno cccviii. ineunte, ipso decies & Maximiano vii. Consulibus. Nam nulla deinceps facinorum ejus mentio habetur usque ad annum cccx. quo interiit; & vir cupidissimus signandi annos per consulatus suos, Consul deinceps non reperitur fuisse.

QVOD IPSVM NON DECERET] Eumenius in panegyrico Constantini: *Talibus te pro utilitate ac dignitate publica rebus intentum averterunt in se novi motus ejus hominis quem successibus tuis maximè favere decisset.*

GENERVM SVVM] Constantinum, qui Faustam se-

nioris Maximiani minorem filiam paulò antè duxerat, eodem anno nimirum quo & Severus occisus & Licinius factus est Imperator. Incerti panegyricus Maximiano & Constantino dictus in nuptiis Faustæ: *O divinum tuum, Maximiane, iudicium, qui hunc tibi jure adoptionis nepotem, majestatis ordine filium, etiam generum esse voluisti.*

GENERIFILIVM] Nam Constantius Constantini pater, repudiata, ut jussus erat, Helena, Theodoram duxit, quam nonnulli tradunt Herculij filiam fuisse, alij privignam.

RELICTA MILITVM PARTE] in potestate soceri sui Maximiani. Sed homo perfidus eos sollicitavit ad defectionem. Testis, præter Lactantium, Eumenius in Panegyrico quem postea dixit Constantino; ubi quum dixisset Maximianum genero suo pejerasse, statim addit: *Hæc est fides, hæc religio palatini sacrarij devota penetralibus, ut lentè & cunctanter, jam scilicet cum illis belli consiliis, itinere confecto, consumptis copiis mansionum, ne quis consequi posset exercitus, repente intra parietes consideret purpuratus, & bis depositum tertio usurparet imperium, litteras ad sollicitandos exercitus mitteret, fidem militum premiorum ostentatione turbare tentaret, securè scilicet usurus exercitu quem venales manus habere docuisset.* Istius loci sensum Livineius ait hunc esse, ut Maximianus Herculius intelligatur resumpsisse purpuram Arelati, quum urbe pulsus, Italia fugatus, ab Illyrico repudiatus, à Constantino est exceptus. Rectè sanè, quantum ad historiam. Sed nescio ubi invenerit acta hæc esse apud Arelatem. Neque enim id dicit Eumenius, sed tantum eum se conclusisse in civitate Arelatensi, quò eum persecutus est exercitus Constantini, & inde Massiliam postea fugisse. Mihi certum videtur Herculium purpuram, quam bis deposuerat, resumpsisse in ipsa civitate Treverorum aut non multò procul. Id mihi colligere videor ex his verbis Lactantij ubi ait eum paucis post diebus quàm Constantinus profectus erat adversum Francos, cum thesauros publicos invasisset, purpuram repente sumpsisse, cum æstimaret Constantinum intrasse fines barbarorum. Nam Francorum limes erat circa Danubium. Et thesauri publici, quos tum invasit Herculius, non alibi potuerunt esse quàm in Palatio Imperatoris, id est, in civitate Treverensi. Itaque Herculius non potuit intra paucos dies purpuram resumere Arelati, quæ longo intervallo distat à Treveris.

REFERT AD MARITVM] Eutropius lib. x. CAP: XXXI
restitis igitur insidiis per Faustam filiam, quæ dolum viro

enuntiaverat, profugit Hercules Massiliam; ibique oppres-
sus, pœnas dedit justissimo exitu. Fallitur Eutropius. Nam
Herculius antè Massiliam profugerat quàm hunc dolum
componeret, ut patet ex Lactantio. Graviùs etiam erravit
Zosimus aiens Herculum, quòd Fausta conatum illius an-
tevertisset ac rem totam Constantino indicasset, in despera-
tionem rerum omnium adductum, apud Tarsum morbo ex-
inctum esse. Confudit heic videlicet Maximianum cum
Maximino, qui orientem tenebat, & qui pulsus à Licinio,
apud Tarsum postremò in Cilicia obiit, ut adnotabitur in-
frà. Sed neuter dolum explicavit, quem retulisse videntur
ad invasionem imperij. Vnus Eucherius Episcopus Lugdu-
nensis in historia martyrum Agaunensium adnotavit Maxi-
mianum Herculum struxisse insidias Constantino ut ei vi-
tam auferret. *Cùm dispositis insidiis, inquit, genero suo
Constantino tunc regnum tenenti mortem moliretur, depre-
henso dolo ejus, apud Massiliam captus, nec multò post stran-
gulatus, terribimoque hoc supplicio affectus, impiam vitam
digna morte finivit.* Rectè sanè & consentaneè Lactantio.
Meminit autem hujus Herculij perfidiæ ac dein mortis Eu-
sebius in libro primo de vita Constantini cap. XLVII. scri-
bens alterum eorum qui se imperio abdicaverant, cùm insi-
dias in necem Constantini pararet, deprehensum, turpissimo
mortis genere interiisse. Hæc Eusebius, apertè designans
Maximianum Herculum. Sed quoniam statim Eusebius
tradit ejus quem ita interiisse scribit imagines & statuas om-
nes ubique terrarum dejectas esse, & hanc mortem describit
longo intervallo post caput in quo egit de profligato Ma-
xentio, huc descendit Valesius in annotationibus suis ut
putaverit corruptum esse locum Eusebij, atque ita emendari
debere ut Maximinus heic intelligatur, qui unà cum Seve-
ro factus est Cæsar. Maximinus enim interiit post victoriam
quam Constantinus reportavit de Maxentio, & quidem
mortis genere turpissimo, ut ex Eusebij libro octavo & no-
no colligi posse ait. Et hæc quidem vir doctissimus adnota-
vit ad hunc locum, quæ ego puto contra veritatem historie
pugnare. Nam primò certum est Eusebium loqui de altero
eorum qui se imperio abdicaverant. Quod de alio quàm de
Maximiano Herculo intelligi non potest, qui secundum in
imperio locum obtinebat, & cum Diocletiano se abdicavit.
Id verò nullo pacto dici potest de Maximino, qui nullibi
legitur abdicasse. Deinde ille de quo loquitur Eusebius, ex-
inctus est quum deprehensus fuisset insidias parare in necem
Constantini. Quam historiam ad Herculum referenda m est

se nihilo minùs certum est quàm certum est Constantinum insidiis appetitum ab Herculio fuisse. id quod & Lactantius in hoc libro & reliqui historici produnt uno consensu. Sanè utriusque imagines dejectæ post mortem eorum sunt, ut patet ex Eusebio. Narratio porrò de cæde Maxentij, quæ præcedit historiam mortis Herculij, nihil huic sententiæ officit. Eusebius enim (ut observat Socrates in initio suæ historiæ) in libris quos de vita Imperatoris Constantini conscripsit, pleraque obiter tantùm perstrinxit : quippe cui, ut in encomiis fieri solet, Imperatoris laudes & panegyricam orationem contexere magis curæ esset quàm res gestas accuratè commemorare. At in libro octavo historiæ ecclesiasticæ cap. xiiii. ubi ordinem temporum sequitur, & ubi hæc eadem de Maximiano narrat quæ leguntur etiam in vita Constantini, docet ea non posse neque debere accipi de alio quàm de Herculio, cùm statim initio sequentis capituli dicat Maxentium ejus filium fuisse de quo antea loquutus est.

COMPONITUR SCENA] In manuscripto legitur *scena*. Facilis fuit emendatio. Apud Tacitum lib. xiiii. *annal.* Agrippina Neronis mater sic loquitur : *Nunc per concubinum Atimetum & histrionem Paridem quasi scena fabulas componit.* Acta purgationis Felicis Episcopi Aptungitani : *Semper sic falsum per terrorem, per scenam, per invelligosam mentem actum est ab his qui catholica Ecclesia consentire noluerunt.*

VIGINTI ANNOR. VOTA] id est, vicennalia, quæ cum Diocletiano Romæ celebravit.

ELISOGVTTVRE] Epitome Victoris : *Maximianus Herculius à Constantino apud Massiliam obsessus, deinde captus, penas mortis genere postremo, fractis laqueo cervicibus, luit.* Orosius lib. vii. cap. xxviii. *Herculius Maximianus in Galliam profectus est ut Constantino genero aquè dolis junctus auferret imperium ; sed per filiam deprehensus & proditus, deinde in fugam versus, Massilia oppressus & interfectus est.* Aberrant autem in hoc loco omnes historici, qui in viam reducuntur à Lactantio. Pessimè Suidas, qui Diocletianum à senatu jugulatum esse, Maximianum verò se suspendisse scribit. Ista porrò Maximiani Herculij mors dicitur in Fastis Idatianis evenisse anno secundo post consulatum decimum & septimum, qui congruit cum anno Christi cccx. Non est autem occisus à Constantino Maximianus ob purpuram tertium sumtam, ut putavit vir doctissimus Hadrianus Valesius, sed quia post violatum jurandum, post bellum civile commotum, post sollicitatos

milites, postremò Constantinum occidere voluerat, & occidisset si Faustam sibi consentientem habuisset.

CAP. XXXI. MAXIMIANVM ALTERVM] Galerium, cognomento Armentarium.

PERSECUTIONIS AVCTOREM] Ita etiam Eusebius in libro primo de vita Constantini cap. LVIII. Rufinus lib. VIII. cap. XV. Ille verò qui ei secundus in honore, postmodum etiam in primis successor fuit, qui & incensor ac signifer nostræ persecutionis extiterat. & cap. XVIII. Ipsum namque auctorem sceleris ultio divina corripuit. Fragmentum de Constantio Chloro pag. 472. Tunc Galerius in Illyria Licinium Casarem fecit. Deinde illo in Pannonia relicto, ipse ad Serdicam regressus, morbo ingenti occupatus sic distabat in aperto & putrescente viscere moreretur, in supplicium persecutionis iniquissima ad auctorem scelerati præcepti iustissima poena redeunte. Vide Lactantium suprâ cap. x. & sequentibus. Frustra ergo Scaliger in animadversionibus ad Chronicon Eusebij ait Galerium Maximianum nunquam persecutum esse Christianos, cum bonus & laudabilis Princeps fuerit, eximius & fortis bellator. Atque heic eum meritò reprehendit Petavius in libro XI. de doctrina temporum cap. XXXIV. & lib. XIII. pag. 714.

ETIAM VIM MAIESTATIS] In hoc loco desiderantur aliquot litteræ in veteri exemplari, in quo ita legitur: *ut in eo et in maiestatis ostenderet.* Nos ex vestigiis litterarum quæ perierunt coniecimus ita legendum esse sicuti se habet hæc editio. Et conjecturam nostram confirmat ipse Lactantius, cujus hæc sunt verba ex libro primo divinarum institutionum cap. III. *Quid quòd summa illa rerum potestas ac divina vis ne semel quidem dividi potest.* Et lib. III. cap. XVII. *Vim maiestatemque veri Dei non intellexerunt.* Alibi virtutem dixit pro vi; ut lib. IV. cap. XXVI. *virtutem maiestatemque Dei singularis interpretari.* & lib. VI. cap. IX. *virtutem ac maiestatem Dei singularis enarrat.*

DE AGENDIS VICENNALIB.] ad exemplum Diocletiani, cujus imitationem affectabat, ita ut etiam deponendo imperio aliquando cogitaverit. Sed tamen vicennalia non celebravit, extinctus antè quàm eorum agendorum tempus adesset.

VQRTVM] Sic vocabant festa in quibus vota concipiebantur pro incolumitate & diuturna Principum vita, ut sicut vicennalia, exempli causa, celebrabant, sic dii tribuerent ut tricennalia celebrarent. Sed opus non est me plura dicere de hoc argumento, cum nuper duo eruditissimi viri

Carolus Dufresnius & Henricus Noris hanc materiam abundè tractaverint, ille in dissertatione de numismatibus inferioris ævi, quæ post tomum tertium Glossarij edita est, alter in dissertatione chronologica de votis decennialibus, quæ edita est cum dissertatione de duobus nummis Diocletiani & Licinij. Vide etiam Casauboni Notas in Spartianum.

QUOD NON ERAT CELEBRATURVS] Hic locus est magni momenti, cum ex eo certò colligatur Galerium Maximianum non pervenisse ad vigesimum annum imperij sui.

MAXIMINVS IRATVS] Eusebius lib. VIII. cap. XIII. quum dixisset Licinium & Imperatorem & Augustum factum fuisse, addit: *Quod quidem Maximinus agrè admodum tulit, qui hætenus Cæsar duntaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergo præ ceteris tyrannico ingenio præditus, Augustus à semetipso renuntiatus est.* CAP. XXXII.

MITTIT ERGO] Galerius ad Maximinum, ut eum placaret.

DISPOSIT. SVAM SERVET] qua Licinium veterem contubernalem & victoriæ socium fecerat Imperatorem secundi loci.

DEFERAT CANIS] Dicitur id propter Galerium, qui senex erat. Nam de Licinio non posse intelligi hinc patet quòd quum interiit, nondum erat sexagenarius. Epitome Victoris: *Hic Licinius annum dominationis ferè post quintumdecimum, vitæ proxime sexagesimum, occiditur.* In Fastis Idatianis occisus dicitur sub consulatu Paulini & Iuliani, qui in annum cccxxv. incidit. Obiit autem sub finem anni. In fragmento de Constantio Choro dicitur regnasse annos xix. filio & uxore superstitis. Quod verum ex omni parte non est. Nam ab anno cccvii. exeunte usque ad annum cccxiv. quo ad vitam privatam mense Octobri rediit victus à Constantino, numerantur anni tantum xvii. Quòd si anno cccxxiv. quum ageret decimumseptimum imperij sui annum, nondum natus erat annum ætatis suæ sexagesimum, jam constat eum factum fuisse Imperatorem anno circiter ætatis suæ quadragesimo. Itaque quæ de canis heic dicuntur, ad eum referri non possunt.

TOLLIT CÆSARVM NOMEN] non quidem ut nomen Cæsarum aboleret, quod Imperatores semper retinuerunt, sed ut ab eo deinceps abstinerent illi qui in spem imperij adoptarentur, & sic excluderetur Maximinus. Hunc puto hujus loci sensum esse.

MAXENTIVM] Ergo pax erat inter Galerium &

Maxentium, tum haud dubiè conciliata quum Herculis Carnunti esset cum Diocletiano & Galerio. Eutychius Patriarcha Alexandrinus tradit in annalibus suis ita inter Galerium & Maxentium divisum fuisse imperium ut Galerius Orientem & Syriam terramque Romanorum, id est, Thraciam & provincias Thraciæ conterminas, teneret, Maxentius verò Romam & ipsius territoria, id est, Italiam & Africam ac fortasse insulas.

[CONSTANTINVM FIL. AVG.] Ex hoc præcipuè loco colligo consensum Constantini requisitum non fuisse quum Licinius factus est Imperator. Quippe probabile non est eum qui Imperator & Augustus dictus ab Herculo fuerat, qui filius & gener Augustorum erat, virum præterea spectatum militia, fortissimorum exercituum ducem, & victoriis multis insignem, passurum fuisse sibi præferri hominem novum. Et sanè nescio an ista sic ex omni parte successerint. Nam in edicto anni cccxi. ubi tres Imperatores nominantur, Galerij quidem nomen, ut senioris Principis, primo loco ponitur, tum Constantini, deinde postremò Licinij. Quod indicat dignitatem istius passam esse aliquam contradictionem apud Constantinum, eamque non aliter sopitam quàm rejiciendo Licinium in tertium locum.

[AVGVSTVM SE NVNCVPATVM] Singularis est huicque Lactantij scriptioni planè conveniens locus Ruffini ex libro ix. cap. v. ubi loquens de eodem Maximino ait: *Et quamvis ei agere cuncta ex sententia liceret, quippe qui iam sibi etiam Augusti inconcessam præsumperat dignitatem, videri tamen vult quòd aliquibus justis hac rationibus agat.* Confirmat Eusebius lib. viii. cap. xiii. ubi quum dixisset Licinium Imperatorem & Augustum declaratum esse, addit: *Quod quidem Maximinus agrè admodum tulit, qui hætenus Caesar duntaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergo præ cæteris tyrannico ingenio præditus, Augustus à semetipso renuntiatus est.*

CAP. XXXIII.

[DEC. ET OCT. ANNVS] Is est annus Christi cccx. ut ostendit tempus mortis Galerij. Nam cum ille inceperit ægrotare anno xviii. imperij sui, ægrotaverit autem per annum perpetem, & obierit anno cccxi. mense Maio, planum est annum octavum & decimum imperij ejus congruere cum anno Christi cccx.

[INSANABILI PLAGA] Lactantius lib. vii. instituit. cap. xv. *Percussit Ægyptum Deus insanabili plaga.*

[IN INF. PA. GENITALIVM] Vide Eusebium lib. viii. hist. eccles. cap. xvi. & lib. i. de vita Constantini

cap. LVII. Ruffinum lib. VIII. cap. XVIII. fragmentum de Constantio Chloro pag. 472. & Orosium lib. VII. cap. XXVIII.

VERMES INTVS CREANTVR] Vide Eusebium lib. VIII. cap. XVI. & Orosium lib. VII. cap. XXVIII. Similem omnino historiam de Iuliano, qui avunculus Apostatae fuit, narrant D. Ioannes Chryostomus oratione in sanctum Babylam, Sozomenus lib. V. cap. VIII. & Theodoretus lib. III. cap. XIII.

DEVM COACTVS EST CONFITERI] Memorabile est quod hoc loco narrat Ruffinus lib. VIII. cap. XVIII. Referam autem ejus verba. *Denique plerosque medicorum, inquit, quod nec morbo aliquid mederi nec vim factoris tolerare possent, interfici iubet. In quibus cum quidam jugulandus potius quam medicaturus assisteret, inspiratus à Deo, Cur, inquit, Imperator erras, & quod Deus infert, ab hominibus putas posse revocari? Nec humanus est iste morbus, nec à medicis curatur. Sed recordare quanta in servos Dei egeris, quamque in religionem divinam impius & prophanus extiteris, & intelliges unde tibi sint poscenda remedia. Nam & ego quidem mori cum ceteris potero, tu tamen à medicis non curaberis. Tunc primum se Maximianus hominem esse intellexit &c.* Eandem historiam compendio perstringit Orosius lib. VIII. cap. XXVIII. & ex eo auctor historiae miscellae lib. XI. At Eutychius in annalibus tradit Maximianum sponte sensisse ac dixisse se ea pati quia Christianos interfecerit, & literas in omnes provincias suas dedisse ut Christiani qui in carceribus erant dimitterentur. Sed idem tamen in hoc graviter errat quod eum ex hoc morbo convaluisse scribit precibus Christianorum, ac postea ad majorem impietatis gradum quam antea prolapsus, Christianos ubique iussisse occidi & penitus extirpari. Qui error ei evenit ex confusione nominum Maximiani & Maximini, dum uni tribuit quod à duobus factum esse constat. Fallitur etiam Sethus Calvisius, qui tum putat persecutionem decennalem quiescisse post edictum illud mortemque Galerij, quum octavus tantum persecutionis annus esset, ut supra diximus.

EDICTVM MISIT] Extat apud Eusebium lib. VIII. cap. XVII. ex Latina lingua translatum ab eo in Græcum sermonem, & dein ex Græco versum in Latinum à Ruffino, ut ipse docet: *Hæc de Latino in Græcum versa nos rursus transfudimus in Latinum.* Quod igitur hodie legimus prima Latina, beneficium est Lactantij.

AD BONAS MENTES RED.] Lactantius lib. V. CAP. XXXIV.

cap. XIX. ad hoc fortassis edictum respiciens: *Sed hac ipsa ignorantia efficit ut in persecuendis sapientibus tam mali sint, fingantque se illis consulere, illos ad bonam mentem velle revocare.* Acta sanctorum Saturnini, Dativi, & Felicis cap. VII. *Debueras alios ad bonam mentem vocare, & non contra precepta Imperatorum & Caesarum facere.*

VI NON VET. INST. SEQ.] Taxat Christianos quòd à prisca illa parentum suorum simplicitate defecissent. Eusebius sanè lib. VIII. cap. I. calamitosum Ecclesiæ illius ævi statum describens, invidias, obrectationes, quasi bella intestina inter Christianos, antistitum adversùs antistites certamina, & cetera, quæ iram Dei adversùs ipsos excitarunt, hinc ortam esse ait persecutionem Diocletiani & Maximiani adversùs Ecclesiam. Vide etiam Ruffinum lib. cod. cap. I. & Lactantium initio libri de opificio Dei.

SIGNIFICATVRI SVMVS.] Malè Ruffinus, *indicavimus*, rem quasi jam peractam narrans, cùm ad futurum referatur. Neque istudtribuendum est errori typographorum, cùm hanc lectionem exhibeant tres vetusti codices manuscripti bibliothecæ Colbertinæ. Christophorsonus & Valefius rectè verterunt *significabimus*.

ET SVA.] Hæc verba omisit Ruffinus, quæ rectè alij reposerunt.

IN SEDIBVS.] Ruffinus vertit *in laribus*, quemadmodum legitur in uno codice Colbertino. Sed alij & editiones habent *in laboribus*. Christophorsonus vertit *in suis familiis*, Valefius *in suis domiciliis*.

CAP. XXXV.

PROPONITVR NICOMEDIÆ.] absente nimirum Galerio Augusto, qui apud Sardicam ægrotabat. Itaque verum esse potest quod ait vir eruditissimus Henricus Valefius in annotationibus ad Eusebium pag. 171. hoc edictum emissum fuisse post initium anni CCCXI. ante mensem Martium. Nam anni Galerij Imp. confurgebant ex Kalendis Martiis.

IPSO OCTIES ET MAXIMINO IT. CONS.] In Fastis Maximianus dicitur Consul VIII. solus. Quod etiam tradunt auctor ignotus de Consulibus & auctor quoque de Pontificibus Romanis à Cuspiniano citati. At heic additur Maximinus iterum. Quod valde mirum est, præsertim cùm de primo illius consulatu nulla uspiam mentio habeatur. Verùm dubitare non licet quin is iterum Consul fuerit, cùm luculentissimum de eo extet Lactantij testimonium.

APERTIS CARCERIBVS.] Ruffinus lib. IX. cap. I. *Indices verò per singulas civitates edicta mittentes, legemque*

presentes, relaxari cunctos qui tenebantur in carcere, quique in metallis aut quibuslibet vinculis asservabantur, omnes abscedere liberos jubent.

CONIVGE SVA] Valeria Diocletiani filia. Hæc tamen non mansit in aula Licinij, ob ferociam ejus, sed ad Maximinum confugit, ubi pessimè habita est, ut videbimus infra cap. xxxix.

FILIO] Candidiano, de quo dictum est supra cap. xx.

HORRENDA TABE CONSUMPTVS] Ruffinus lib. viii. cap. xv. ait Galerium tam multis variisque morbis & corporis tabe atque insania mentis affectum esse ut post longos atque inextricabiles langores scelerum suorum furis agitatus, sponte vitam nefariam proderet, id est, ut Orosius explicat in capite xxviii. libri septimi, *vim vita sua attulit.* Sed hæc vera non sunt. Mortuus autem est anno Christi cccxi. quo inierat nonum & decimum imperij sui annum. Ita enim colligitur in primis ex Lactantio teste luculentissimo. Nam cum ex capite xxxiii. constet Galerium ægrotare cœpisse anno decimo & octavo imperij sui, & morbum ejus duravisse per annum perpetem, ac postea illum deficientem anno sequenti edictum misisse ut Christianis liceret Deum publicè colere, mortuumque esse cum jam futura essent vicennalia Kalendis Martiis impendentibus, clarum est eum non pervenisse ad annum vigesimum imperij sui, sed mortuum esse anno decimo nono. Consentit Lactantio Aurelius Victor in libro de Cæsaribus, ubi ait Galerium potentiam Cæsaribus gessisse annos tredecim, quinquennio imperium tenuisse. *Huic quinquennij imperium,* inquit, *Constantio annum fuit, cum sanè uterque potentiam Cæsarum annos tredecim gessissent.* Quod confirmatur auctoritate Eutropij in initio libri noni & ex Chronico Alexandrino pag. 651. ubi scriptum est Constantium, qui Cæsar cum Galerio factus est, & eodem die Augustus nuncupatus est quo Galerius, obiisse Eboraci in Britannia anno decimo tertio principatus sui, exacto videlicet, quum ab aliquot mensibus iniisset decimum quartum. Atqui supra cap. xvi. probavimus Diocletianum & Maximianum deposuisse imperium anno Christi cccv. Kalendis Maij. Itaque qui tum Cæsar erat ab annis tredecim, adoptatus fuerat anno Christi cccxiii. Kalendis Martiis. Quod si addas quinquennium seu potius sexennium imperij, facilè reperies consurgere numerum annorum novemdecim quibus eum imperasse colligitur ex Lactantio. Nam & auctor quoque fragmenti de Constantio Chloro pag. 472. eundem Galerium tradit

imperasse annos novendecim. Quod cum videret vir clarissimus Henricus Valesius, persuasumque haberet illum regnasse per annos viginti & unum, sic locum fragmenti interpretatus est ut diceret annos quidem xix. integros ac plenos imperasse Galerium, sed præterea duos semiplenos seu cavos. In constitutione sanè quam Lactantius suprâ descripsit, quæ data est paulò ante mortem ejus, ipse se vocat Imperatorem xix. apud Eusebium & Ruffinum. Scio eundem virum eruditissimum quem paulò antè nominavi ista ita interpretari ut hoc loco vox *Imperator* non significet dignitatem augustam. aliud enim illam in titulis Imperatorum significare quum primo loco ponitur, aliud quum subjungitur ceteris titulis. Nam vox *Imperator* quæ secundo loco ponitur, designat victoriam Imperatorum, & quoties post partam victoriam Imperatores ab exercitu appellati sint ostendit; ut docet Dio. Neque ego sanè disputare heic velim adversùs hanc interpretationem viri clarissimi. Illud tantùm volui monere, Galerium Imperatorem xix. nominari in titulo illius edicti. Obiit autem Galerius, ut colligi potest ex Lactantio, mense Maio apud Sardicam. At Onuphrius Panvinius in commentario ad librum secundum Faustorum tradit eum obiisse circa mensem Septembrem. Melius Sigonius in libro secundo de occidentali imperio, ubi scribit Galerium vita excessisse non multò post xi. Kalendas Maias. In hoc tamen errat quòd tum Licinium imperij consortem & Augustum nuncupatum apud Carnuntum putat à Galerio, cum se imperio gerendo ineptum conspiceret. Quippe neque ea causa fuit assumendi Licinij in consortium imperij, sed quò pluribus munimentis insisteret, & ut euteretur in bello adversùs Maxentium. Deinde illud factum non est extremis Galerij temporibus, sed quadriennio antè, ut suprâ ostensum est. Committendi verò hujus erroris hæc occasio fuit, quòd plerique veteres Galerij mortem consecutam scribunt post conlatam Licinio dignitatem imperialem. Eutropius lib. x. *Per hoc tempus à Galerio Licinius Imperator est factus, Dacia oriundus, notus ei antiqua consuetudine, & in bello quod adversùs Narseum gesserat strenuus laboribus & officiis acceptus. Mors Galerij confestim secuta.* Zosimus lib. ii. *Maximianus Galerius ex societate superiorum temporum familiarem sibi Licinium Imperatorem creat, quòd hujus opera bello Maxentium persequi cogitaret. Posteaquam Galerius hæc agitans consilia ex incurabili vulnere vitam cum morte commutasset, imperium Licinius quoque sibi vindicabat.* Orosius quoque lib. vii. cap. xxviii. & auctor frag-

menti de Constantio Chloro pag. 472. sic describunt hanc historiam ut statim post levatum Licinium subsequatur mors Galerij. Et Aurelius Victor, qui Licinium Imperatorem factum ait antequam Galerius iret in Italiam, scribit eum paulò post quàm Italia decesserat, vulnere pestilenti consumptum esse. Et in Epitome Victoris: *Hic Licinius annum dominationis ferè post quintum decimum occiditur.* numerando videlicet ab excessu Galerij. Et Socrates lib. I. cap. II. ait Maximianum abiisse è vita quum Licinium prius Imperatorem creavisset. His igitur ducibus erravit Sigonius. quem secutus est Morinus.

MENSIS EIVSDEM] id est, Maij.

KAL. MARTIIS] Eo enim die Galerius Maximianus factus fuerat Cæsar cum Constantio, adeoque Kalendis semper Martiis inchoabantur anni ejus imperij, & vicennialia celebrari debebant Kalendis Martiis impendentis anni, qui futurus erat vigesimus imperij ejus. Fasti Idatiant Tiberiano & Dione Consulibus: *Eo anno levati sunt Constantius & Maximianus Cæsares die Kal. Mart.* Eumenij panegyricus Constantio dictus: *O Kalendæ Martia, sicuti olim annorum solventium, ita nunc æternorum auspices Imperatorum!* Sed heic rursus occurrit difficultas de annis imperij. Nam si verum est Galerium factum fuisse Cæsarem sub consulatu Tiberij & Dionis, & illorum consulatum congruere cum anno Christi cxcxi. ut vulgò putant, constabit eum mortuum fuisse anno xxi. imperij ineunte. Cùm autem contradici non possit argumentis ex Lactantio petitis, quærenda aliqua via est qua nos expediamus ex his difficultatibus. Et sanè optimos illos Fastos Idarianos certum est non carere nævis & erroribus, ut facilè probari poter.

LICINIO MORANTE] qui tum erat in Dacia mediterranea apud Sardicam aut non multò procul. Nam illic mortuus erat Galerius. CAP. XXXVI.

FRETUM CHALCEDONIUM] Hunc itaque litem orientalis imperij constituere volebat Maximinus ut intra illum esset etiam Bithynia usque ad Chalcedonem, provinciæ verò ultra fretum Chalcedonium pertinerent ad imperium occidentale, ita ut sedes imperij, quæ tum erat apud Nicomediam, ad se, qui prior factus fuerat Cæsar, pertineret, non autem ad Licinium.

BITHYNIAM] In veteri codice legitur *Bhianiam*. Certam esse emendationem probat primò iter Maximini, qui ex oriente ad Chalcedonem properabat; deinde ipse Ma-

ximinus, qui in epistola sequenti anno scripta ad Sabinum, quam recitat Eusebius, docet se anno præterito Nicomedie fuisse. *Cum anno præterito, inquit, Nicomediam feliciter esse ingressus, cives ejus urbis me illic degentem adierunt.* Quare rectè observatum est ab Henrico Valesio in annotationibus ad Eusebium pag. 185. & seq. Maximinum, mortuo Galerio, Asiam ac Bithyniam occupasse, quas Galerius unà cum Illyrico & Thracia sibi retinuerat.

DIVERSAS RIPAS] nimirum Maximinus, ut palam est, ripam Bithyniæ, Licinius adversam, in qua Byzantium.

IN IP SO FRETO FOEDVS] haud dubiè in faucibus Bosphori Thracij, inter Byzantium & Chalcedonem. Et Bithyniam quidem cessisse in jus & ditionem Maximini colligitur ex martyrio sancti Luciani Antiocheni, quod enarrat Eusebius lib. IX. cap. VI.

INDVLGENTIAM] id est, pacem, cessationem à persecutione. Suprà cap. XXXIV. in edicto: *indulgentiam nostram credidimus porrigendam.* quam vocem in suis versionibus rectè Rufinus & Valesius retinuerunt, Christophorus malè omisit. Acta sanctorum Saturnini, Dativi, & Felicis cap. XIII. *Qui vult ex vobis ad indulgentiam pervenire, ut salvus esse possit, profiteatur.* Optatus Milevitanus in libro primo: *Tempestas persecutionis peracta & desinita est. Iubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta.* D. Augustinus frequenter hanc vocem usurpat adversus Donatistas quum loquitur de rescriptis Principum quibus libertatem sui dogmatis dederant iisdem Donatistis.

COMMUNI TUTELO] Certum est heic agi de edicto quod extremis Galerij temporibus editum est in favorem Christianorum. *Communi* autem *tutelo* dixit pro communi consensu. Hanc vocem non reperi alibi. Fortassis est corrupta.

SVBORNATIS LEGATIONIBVS] Hæc pluribus explicat Eusebius lib. IX. cap. II. initium factum dicens ab Antiochenis. *Sed & alios, inquit Rufinus, per singulas civitates similiter deterrimos cives ad simile facinus impellit, & ex omnibus provinciis hujuscemodi legationem dirigi componit.* Quæ verba ideo retuli quòd apertiora sint quàm Græca Eusebij.

SACERDOTES MAXIMOS] Hæc confirmantur ab Eusebio lib. VIII. cap. XIV. & lib. IX. cap. IV. Vide Valesij annotationes ad eundem Eusebium pag. 169.

CANDIDIS

CANDIDIS CHLAMYDIB. ORNATOS] Eusebius in locis mox commemoratis adnotat quidem addita ornamenta sacerdotibus per provincias constitutis à Maximino, quæ coercet ad militare satellitium, id est, ad lictores & apparitores. quæ de re vide annotationes Valesij. At Lactantius addit illum jussisse ut Pontifices illi, qui super provincias erant, incederent ornati candidis chlamydibus. Chlamydem autem heic accipio pro paludamento, ut apud Nonium, seu illa albæ tunicæ specie, auro interdum limbatæ, qua utebantur soli ministri Imperatorum. de quibus plura Salmasius in Notis ad Lampridium pag. 241. Itaque Maximinus vestes ministrorum palatinorum communicavit cum summis Pontificibus quos per provincias ordinavit. Et hinc fortassis explicabitur locus ille Trebellij Pollionis in D. Claudio, *chlamydes veri luminis limbatas duas*, ubi Salmasius verum lumen interpretatur de colore purpureo.

DEBILITARI IVS SIT] Vide Eusebium lib. VIII. cap. XII. & in libro primo de vita Constantini cap. LVIII. ubi in interpretatione Valesij irrepsit nomen Licinij pro nomine Maximini.

EFFODIEBANTVR OCULI] Non adnotassem ista, quæ ab Eusebio quoque commemorantur, nisi admonere voluissem hanc crudelitatem à Suida referri ad Diocletianum & Maximianum, cumque hoc loco, ut sæpe solet in rebus historicis, lapsus esse.

CONSTANTINI LITTERIS] Constantinus post partam de Maxentio victoriam, quum apud Mediolanum convenisset cum Licinio, constitutionem emiserat admodum favorabilem Christianis, eamque miserat in orientem ad Maximinum, ut is eam in provinciis suis proponi curaret. Auctor est Eusebius lib. IX. cap. IX. illum primùm quidem ad hæc graviter ingemuisse, postea tamen, cum nec videri veller Constantino ac Licinio cessasse, nec rursus id quod jussum erat suppressere auderet metu eorum qui jussurant, epistolam ad Sabinum Præfectum scripsisse veluti suo sponte motu & ex propria auctoritate, in qua eadem ferme de Christianis sancivit quæ in illa Constantini ac Licinij constitutione continentur. Addiderat autem Constantinus litteras ad Maximinum, quarum mentionem facit Eusebius in postrema parte ejusdem capitis.

A SACERDOTIB. IMMOLAR.] Quod heic ait Lactantius de Maximino cibus immolatiis quotidie vescente, id ab eo publico edicto constitutum ait Eusebius in libro de martyribus Palæstinæ cap. IX. ita ut cuncti tam viri

quàm mulieres unà cum servulis & infantibus sacrificare & libare diis immortalibus cogentur & immolatis hostiarum carnibus vesci, & ut cuncta in foro venalia sacrificiorum libationibus inquinarentur. Istud ipsum docent etiam acta passionis sancti Luciani martyris Antiocheni, quem idem Maximinus morte affecit. *Quin etiam ad tantam processit scortitiam ut ne infantibus quidem parceret, sed ipsos quoque interimeret, quoniam nec poterat quidem eis persuadere ut gustarent ea quæ sacrificabantur demonibus.* Secutum in hoc fuisse Maximinum vestigia magistri sui Galerij docent acta sanctarum martyrum Agapes, Chioniae, & Irenes, quæ Thessalonicæ martyrium consummaverunt anno secundo persecutionis, Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Consulibus. In illis enim actis legitur Cassandrum beneficiarium ita scripsisse ad Dulcetium Præsidentem: *Scito, mi Domine, Agathonem, Agapen, Chioniam, Irenem, Cassiam, Philippam, & Eustychiam nolle his vesci quæ diis sunt immolata.* Eadem habentur in actis sanctorum Sergij & Bacchi, qui sub eodem Maximino passi sunt, item in actis sancti martyris Vari & sociorum ejus, & in actis Theodori Amaleni cognomento tyronis. Immo diù antè hanc superstitionem usurpatam esse reperio in actis sanctorum Terentij, Aphricani, & sociorum; ubi scriptum est Decium Imperatorem in universas Romani imperij provincias edictum misisse ut omnes Christiani ad immolandum & comedendum ea quæ idolis essent immolata pertraherentur. Quare quod ait Lactantius, Maximinum hoc primum invenisse ut animalia omnia quibus vesceretur, non à coquis, sed à sacerdotibus, ad aras immolarentur, intelligendum non est de edicto seu generali lege, cum multis antè annis id constitutum fuisset à Decio & Galerio Maximiano, sed de privato palatinorum ciborum usu. Porrò hunc usum in regiones quoque extra limitem Romanum positas penetrasse docent acta sancti Sabæ Gothi, qui martyrium consummavit in Cappadocia pridie Idus Aprilis Modesto & Arintheo Consl. id est anno Christi cccclxxii. Ceterum ab istiusmodi cibus immolatiis, quos idolothyta vocabant, semper abhorruisse Ecclesiam notius est quàm ut necesse sit veterum testimoniis comprobari.

PERFVSVM MERO] Lactantius lib. vi. institut. cap. i. *Homines autem neglecta justitia, cum sint omnibus flagitiis ac secleribus inquinati, religiosos se putant si templa ac aras hostiarum sanguine cruentaverint, si focos odorati ac veteris vini profusione madefecerint. Quin etiam sacras dapas apparant, & exquisitas epulas quasi aliquid inde libatius offerunt.*

Et cap. seq. *Mactant igitur optimas ac pingues hostias Deo quasi esurienti, profundunt vina tamquam sitiēti.*

HINC FAMES] Crudelitatem istius famis describit Eusebius lib. IX. cap. VIII. Videndus etiam Ruffinus, qui nonnulla habet quæ apud Eusebium non leguntur. Meminit & hujus famis Eutyechius Alexandrinus in suis annalibus.

DONO SVIS DABAT] Ruffinus lib. VIII. cap. XVII. *Vnde & montes auri, ut ita dixerim, congregatos familiaribus suis ac satellitibus largiebatur.*

MORE CLEM. LATRONVM] Salvianus in fine libri octavi de gubernatione Dei pag. 191. *Latrones quidem hoc proverbio uti solent, ut quibus non auferunt vitam, dedisse se dicant.*

VINCIT OFFICIUM] Eadem omnino verba habentur in libro sexto divinarum institutionum cap. XXIII.

NOBILIBVS FEMINIS] Ruffinus lib. VIII. cap. XVII. *Cui etiam inter cetera hoc etiam singulare studium erat ne ullam non dico urbem, sed vel breve oppidum, absque adulterio nobilium matronarum qua per loca fuissent reperta, vel corruptione virginum, prateriret.*

PRÆGVSTATOR] metaphora ducta à cibo & potu, qua etiam usus est Cicero in oratione pro domo suo: *Scilicet tu beluoni spurcissimo, prægustatori libidinum tuarum, homini egentissimo & facinorosissimo Sex. Roscio &c.* Prægustator itaque est qui cibos potusque gustu explorat, apud viros principes præcipuè, ne fortè venenum cum cibo potuque hauriant. Ea de causa Antonius, timens sceleratam Cleopatram solertiam, nonnisi prægustatos cibos sumebat, ut docet Plinius lib. XXI. cap. III. historię naturalis. Suetonius in Claudio cap. XLIV. *Et veneno quidem occisum convenit, ubi autem & per quem dato discrepat. Quidam tradunt epulanti in arce cum sacerdotibus per Halotum spadonem prægustatorem.* Tacitus lib. XIII. annalium: *Illic epulante Britannico quia cibos potusque ejus dilectus ex ministris gustu explorabat.* Gregorius Papa XI. in epistola scripta ad Karolum V. Regem Francorum & Iohannam ejus uxorem edita in tomo quarto Spicilegij Dacheriani pag. 300. *Et insuper ut his qui hujusmodi ova, lac, butyrum, & caseum, seu fercula eis parabunt, & etiam illi qui de eis vobis seruiunt, duntaxat pro proba faciēda, gustare de ipsis valeant, concedimus per presentes. Quod heic Gregorius dicit pro proba faciēda, nos dicimus hodie pour faire l'essay.* Evodius Vzalensis in libro secundo de miraculis sancti Stephani cap. III. *subet illi prægustatori vini sui.*

CAP. XXXVIII]

CYBILIA IMPVNE VIOLABANT] Ruffinus lib. VIII. cap. XVII. *Delitiis, luxu, atque omni dissolutionum genere fluitans, turpissima suis militibus praebebat exempla. Denique quicquid lascivè, quicquid petulanter, quicquid luxuriosè gestum à rectoribus vel militum vel provinciarum fuisse, inultum cedebat ob Imperatoris exemplum.*

A GOTHIS PULSI] Quum Diocletianus Italiam petiisset vicennialia celebraturus, Gothi sive populi ripam Istri fluminis incolentes, ea occasione usi, aliquam partem vicinæ provinciæ invaserunt, & indigenas expulerunt. Hi verò pulsi sedibus suis, ad Galerium Maximianum Cæsarem confugerunt, & postea se Maximino, quem Galerius adoptaverat, adjunxerunt, & in numerum satellitum ac protectorum ejus adlecti sunt.

CAP. XXXIX. NE AB AVGVSTA QVIDEM] Valeria Galerij vidua, quæ post mortem mariti in aulam Maximini concesserat, spreto Licinio, cui eam Galerius commendaverat.

PATRIS EIVS] Galerij, qui Maximinum adoptaverat & Cæsarem fecerat.

IPSAM CVM MATRE] Diocletiani uxore, de qua pluribus actum est ad caput XV. Eam Octavius Strada motuam esse ait aliquot annis ante maritum. Sed errare Stradam probat auctoritas Lactantij, qui dicit infra eam anno CCCXIII. capite plexam fuisse, cum Diocletianus vitam excessisset anno superiore.

CAP. XL. ERATINEO] Locus corruptus. Præsidis nomen est.

QVIDAM IVDÆVS] Non hoc primum à Maximino inventum. Præverat enim illi vir boni exempli D. Nero, quum Octaviam uxorem repudiare vellet ingratiâ Poppæ. Qua de re videndus Tacitus in libro XIV. annalium.

INSTRVCTIBILE] Puto legendum: *instructi milites & sagittarij procedunt*

CAP. XLI. AVGVSTA VERO] Valeria. Vbi notandum est nihil nunc de matre ejus dici, neque repetitam à Diocletiano quum Valeria repeteretur. Et tamen illa vivebat adhuc, ut patet ex capite LI.

CAP. XLII. SENIS MAXIMIANI STATVÆ] Ruffinus lib. VIII. cap. XVI. ait Maximianum Herculum turpiter deprehensum in insidiis quas Constantino struebat, turpiter periisse, ita ut post interitum statuæ ejus atque imagines auferrentur, & in adibus publicis vocabula ejus nominis mutarentur. Apud Eusebium lib. VIII. cap. XIII. hæc historia sic describitur tamquam si Hercules primus fuisset cujus statuæ & imagines disjectæ fuissent. Quod quum falsum esse

videret Christophorus, ita Eusebium vertit ut velit illum dixisse eam contumeliam irrogatam viventi. Quod non esse verum patet ex sequentibus Lactantij verbis, ubi ait nulli Imperatorum ante Diocletianum contigisse ut imagines viventis deicerentur. Itaque Henricus Valesius aliò se convertit, non quidem Herculum fuisse primum omnium Imperatorum qui à primordio imperij fuerunt cui iniustum sit hoc dedecus, sed primum eorum qui ætate illa rempublicam administraverant. Sic Trebellius Pollio in triginta tyrannis cap. xxviii. ait imaginem Celsi *novo injuria genere* sublatam esse in crucem; cum tamen, ut heic adnotat Casaubonus, soliti fuerint Græci Latinique damnatorum imagines deicere, lutare, frangere, scalis Gemonis inferre, omni denique contumeliæ genere afficere. quod probat etiam auctoritate Plutarchi.

CUM VIDERET VIVVS] Diocletianus, cujus viventis imagines deponbantur quia conjunctæ erant cum imaginibus Herculij.

SUSPIRIA] Cuspinianus in Diocletiano: *Quidam dicunt stupore mentis & longa ægritudine confectum, animam inter suspiria efflasse.* quod puto illum accepisse ex Cedreno.

FAME ATQVE ANGORE CONFECTVS] Alij Diocletianum aliò mortis genere extinctum tradunt, quidam morbo aquæ intercutis, alij veneno, Suidas suspensio. Vide etiam quæ infra dicuntur ad caput quinquagesimum. Obiit autem haud procul Salonis in Dalmatia, in villa sua Aspalato, ubi & sepultus est. Vide Henrici Valesij Notas ad Ammianum Marcellinum pag. 112. Variæ porro sunt doctorum virorum opiniones de anno quo Diocletianus interiit, aliis censentibus id evenisse anno cccxiii. aliis triennio seriùs. Istos in hanc sententiam impalit auctoritas Fastorum Idatianorum, in quibus scriptum est Diocletianum diem functum esse in Salona 111. Nonas Decemb. Sabino & Rufino Consulibus. Sed horum Fastorum auctorem falsò ea scripsisse jam constat, cum Lactantius doceat Diocletianum esse mortuum ante nuptias Licinij & Constantiæ, & ante Maximinum Dazam. Cum ergo mortuus sit post Galerium & ante Maximinum, exeunte anno, manifestum est decessisse anno cccxii. exeunte. Nam Maximinus periit anno sequenti, ut ostendam. Itaque verum non est quod legitur in Epitome Victoris, Diocletianum annos propè novem egisse in communi vita. A Kalendis enim Maiis anni cccv. usque ad 111. Nonas Decembris anni cccxii. sunt tantum anni septem & menses septem cum aliquot die-

bus. Sed adversus hæc dici potest, id quod quibusdam placuisse video, Diocletianum non potuisse dici mortuum anno cccxii. cum in l. 2. Cod. Theodos. *De censu*, quæ data est anno cccxiii. Kalendis Iuniis, Constantinus eum vocet dominum & parentem, divum vocaturus si mortuus fuisset. Verùm eam argumentationem falsam esse probat epistola Maximini Aug. ad Sabinum apud Eusebium lib. ix. cap. ix. ubi is Galerium Maximianum, quem ab anno superiore mortuum fuisse constat, vocat tamen dominum ac parentem suum; qui tamen in edicto quod ibidem apud Eusebium extat, eundem Maximianum & Diocletianum vocat divos parentes suos. Ceterùm cum ex hoc Lactantij loco constet Diocletianum mortuum esse ante nuptias Licinij & Constantiæ, consequens est falsum esse quod legitur in Epitome Victoris, nimirum eum morte consumptum esse, ut fatis patuit, per formidinem voluntaria. *Quippe cum à Constantino atque Licinio vocatus ad festa nuptiarum, per sententiam, quò minus interesse valeret, excusavisset, rescriptis minacibus acceptis, quibus increpabatur Maxentio favisse ac Maximino favere, suspectans necem dedecorofam, venenum dicitur hausisse.* Parum autem probabile est eum qui noluerat iterum accedere ad regimen reipublicæ, & qui vitam privatam imperio anteposuit memorabili & sapientissimo illo apophthegmate quod supra pag. 425. ex eadem Epitome retulimus, suspectum fuisse habitum quòd Maxentio & Maximino faveret, præcipuè verò Maximino, à quo sciret gravissimas contumelias irrogatas filiæ Valeriæ conjugique Priscæ, & à quo contemptum illum fuisse, dum Valeriam repperet, recentius erat quàm ut oblivisci tam citò potuerit.

CAP. XLIII.

VNVS SUPERERAT] nimirum Maximinus cognomento Daza. Adversarios Dei Lactantius appellat Diocletianum, Herculum, Galerium, & Maximinum. In eodem numero non ponit Maxentium; quia licet infidelis ac fævus fuerit, visus tamen est favere Christianis. Inter eos item non numerat Licinium; quia tum quum hæc scriberet Lactantius, ille videbatur esse amicus Christianorum. Postea se prodidit.

NUPER AMICITIAM] id est, eo tempore quo pax inter Licinium & Maximinum constituta est in Bosphoro Thracio, paulò post mortem Galerij.

CONSTANTINI SOROREM] Constantiam, quæ postea sic Arrio favit ut etiam fratrem suum ad eum defendendum impelleret.

MISIT OCCULTE] Eusebius lib. viii. cap. xlv.

istud ipsum commemorat, nimirum Maximinum iniisse
clam fœdus cum Maxentio.

BELLUM CONSTANTINO INDIXERAT] Ex hoc loco & ex libro secundo Zofimi apparet consilia agitan-
di belli à Constantino profecta non esse, sed à Maxentio,
arque adeo Constantinum velut invitum ad arma profiliisse,
tum etiam invitatum postea à Romanis tyrannidem Maxen-
tij ægrè ferentibus. Et tamen vir clarissimus Hadrianus Va-
lesius in libro primo rerum Francicarum pag. 23. bellum istud
imputat arrogantia Constantini, qui statuas suas Romæ
jussu Maxentij everfas adeo iniquo tulerit animo ut eam in-
juriam armis vindicandam putarit; ejusque memoriam acri-
ter ac contumeliosè sugillat quòd cum Maximiani fœceri sui
statuas subverti jussisset in Galliis, parem sibi à Maxentio
ejus filio factam injuriam ferre non potuerit. Veri amor &
magni Principis memoria postulant ut heic observemus im-
mensum esse discrimen inter hæc duo facinora. Constantinus
everterat statuas inimici sui, sed mortui, & qui propterea
contumeliam sibi irrogatam ulcisci non potuit. At Maxen-
tius dejecerat venerandas, ut ait Nazarius, imagines Prin-
cipis viventis ac fortissimorum exercituum ductoris, qui
propterea & potuit & debuit eum castigare à quo cum tanta
nominia læsus esset. Sanè Diocletianus, ut infra scribit La-
ctantius, adeo commotus est quum videret statuas suas everti
quæ cum statuis Herculij conjunctæ erant, tamenetsi ista
adversus eum non fierent consilio, sed necessitate, ut hinc
acceperit magnum atque incredibilem dolorem, ac prop-
terea moriendum sibi esse decreverit. At Constantinus inju-
riam illam, qua erat magnitudine animi, remittere Ma-
xentio paratus erat, si is ad æquas pacis condiciones descen-
dere voluisset. Sed ille Constantinum aspernatus est; appe-
titum ejus (verba sunt Nazarij) refugit, adversatus est,
horruit; & cum voluntas pacificandi alienata esset, eò de-
mentia processit, inquit idem Nazarius, *ut ultro etiam la-
cesseret quem ambire deberet.* Vnde constat arrogantia im-
meritò argui Constantinum in hoc loco: qui si injuriam
suam ultus non fuisset adversus hostem ferocem ac bonitati
ejus illudentem, profectò majorem ignominiam ex ea inju-
ria oblivione reportasset quam ut verbis ullis explicari
possit.

NECEM PATRIS SUI] Maximiani Herculij, quem
Constantinus strangulari jusserat apud Massiliam. Zofimus
lib. II. *Maxentius occasiones gerendi adversus Constantinum
belli quarebat, seque dolere propter obitum patris sui simu-*

lans, cui mortis causam Constantinus præbisset.

INTESTABILEM] Hoc in loco desunt aliquot litteræ in veteri exemplari, ubi hæc taurum leguntur, *xtabilem*, Ex quo nos collegimus reponendum esse *intestabilem*. Intestabilis autem idem valet ac detestabilis & invisus.

FINXISSE DISCORDIAM] Eutropius lib. x. *Indo ad Gallias profectus est, dolo composito, tamquam à filio esset expulsus.*

CAP. XLIV. INTER EOS] Maxentium & Constantinum.

RESPONSVM ACCEPERAT] Incerti panegyricus Constantino dictus post devictum Maxentium: *Stultum & nequam animal nusquam extra parietes egredi audebat. Ita enim aut prodigiis aut metus sui præfagiis movebatur.*

SEXO KAL. NOV.] Hic ergo dies dies primus Maxentium vidit Imperatorem; contra quàm alij scribunt, qui ad diem VII. Kal. Octobris eum imperium invasisse scribunt, pridie extinctum. quorum neutrum verum est. Cæsus enim est die natali suo, ut docent Lactantius & auctor panegyrici paulò antè laudati. Sed iste tamen in hoc fallitur quòd ait Maxentium diem natalis sui cæde sua signasse, ne septenarium illum numerum sacrum & religiosum vel inchoando violaret. Nam si cæsus est ipso die natalis sui, manifestum est cæsum eo die quo imperium inierat. Hunc quippe diem antiqui vocabant natalem Imperatorum. Occisus est igitur Maxentius anno Christi CCCXII. VI. Kal. Novembris, sexto imperij sui anno exacto, in ipsâ initiis septimi. Atque ita intelligendi sunt Aurelius Victor & auctor Chronici Alexandrini, quum aiunt eum periisse anno tyrannidis suæ sexto. At Eutropius ait Constantinum quinto imperij sui anno bellum commovisse adversus Maxentium? Commovit sanè, sed non perfecit. Itaque verba illa veteris Kalendarij à Bucherio editi, *V. Kal. Novembr. Evictio tyranni, I V. Kal. Ingressus Divi*, capienda quidem sunt de Maxentio & Constantino, ut rectè censuerunt eruditissimi viri Petrus Franciscus Chifflerius & Henricus Noris, sic tamen ut dies V. Kal. non referatur ad diem quo Maxentius periit, ut illi arbitrati sunt, sed ad posterum, quo corpus ejus inventum est, ut docet auctor fragmenti de Constantio Chlora, quo certa fuit victoria, IV. verò Kal. ad diem quo Constantinus victor urbem Romam ingressus est. Et hæc quidem certa atque extra omnem omnino controversiam posita esse videntur. Et tamen vir clarissimus Petrus Lambecius in libro quarto commentariorum de bibliotheca Vindobonensi pag. 298. evictionem illam tyranni refert ad tem-

pus illud quo Licinius à Constantino pulsus Byzantio & Chalcedone, Nicomediam se recepit, ibique etiam obsessus, rebus desperatis, ut Zosimus ait, quòd sciret nullas sibi restare justas & satis amplas ad dimicandum copias, egressus urbe, supplex Constantino factus est, & adlata purpura, Imperatorem & Dominum clamavit, veniamque præteritorum poposcit. Quæ omnia contigere anno Christi cccxxiv. Crispo III. & Constantino III. Consulibus, ut est in Fastis Idarianis. Verùm hæc Lambecij sententia vera esse non potest, cum constet verba illa veteris Kalendarij accipienda esse de Maxentio profligato. Præterea nullibi adnotatum est deditioem Licinij incidisse in diem quintam Kalendarum Novembrium. Quod in primis necessarium esset demonstrare. Immo eam factam aliquanto antè colligi posse videtur ex eo quòd Zosimus ait Licinium, fuso deditoque exercitu, cum equitibus reliquis & paucis peditum millibus Nicomediam se recepisse post captam Chalcedonem, id est, xiv. Kal. Octobris, ut legitur in Fastis. Quàm exiguo autem temporis intervallo victor exercitus pervenire potuerit Nicomediam, nemo est rei geographicae vel tenuiter peritus qui satis intelligat. Quare profectionem Divi, quæ in veteri Kalendario notatur ad diem V. Kalendas Octobris, valde suspicor accipi debere de Constantini digressu ab urbe Chalcedone ut Nicomediam proficisceretur. Itaque cum hinc via sit certa neque longa, non absurda conjectura erit si dicamus deditioem Licinij factam esse paucis post diebus, id est, sub initium mensis Octobris, cum ex Zosimo liqueat eum non tolerasse diù obsidionem Nicomediae, & ex fragmento de Constantio Chloro, quod Henricus Valefius edidit, colligi possit Constantiam uxorem Licinij in castra Constantini fratris venisse sequenti die post adventum ejus. Neque magnum momentum habet quòd idem vir clarissimus adnotat heic, ut in Codice Theodosiano, Licinium κατ' ἐξοχῆν sive per excellentiam appellari tyrannum. Nam & Maxentium quoque tyrannum dictum legimus in panegyrico quem Nazarius dixit Constantino; ubi agens de his quæ post devictum Maxentium acta Romæ sunt à Constantino, addit: *Quarum rerum miraculo sic omnes devinciebantur ut non tam omnes dolerent quòd illum tyrannum ita diù tulerant quàm quod tali principe tam serò fruerentur.* Et suprà de eodem Maxentio: *illum ipsum tyrannum non mors virilis, sed fuga turpis prodidit.* Item: *Sequebatur hunc comitatum suum tyranni ipsius teterrimum caput.* Fragmentum de Constantio Chloro pag. 475. Interea Constantinus apud Veronam victis du-

cibus tyranni, Romam petiit. Vetus inscriptio posita Constantini memoria post victoriam de Maxentio: Quod instinctu divinitatis, mentis magnitudine, cum exercitu suo tam de tyranno quam de omni ejus factione uno tempore justis rempublicam ultus est armis. Prudentius libro primo adversus Symmachum: Mulvius exceptum Tyberina in stagna tyrannum precipitans. Immo in Codice quoque Theodosiano per tyrannum intelligitur Maxentius in l. un. De ingenuis qui tempore tyranni servierunt, & in l. i. De cohortalibus.

QUINQUENNALIA TERMINABANTVR] Certum est Maxentium quinquennalia celebravisse. Manifesta est enim auctoritas Lactantij. Sed præterea extat apud Oeconem pag. 541. nummus Maxentij, in cujus aversa parte hæc scripta sunt: VICTORIA DD. NN. AVG. ET CÆS. VOT. V. MVLT. X. Quin ergo celebrata à Maxentio sint quinquennalia, & quidem post exactum annum quintum, ambigi non potest. Illud tantum quæro, quomodo fieri possit ut quæ secundum morem acta sunt die prima anni sexti, terminata fuerint in fine ejusdem anni. Scio vota illa magno apparatu celebrata fuisse, festa hæc per multos dies durasse, & non solum in urbe regia usurpata, sed etiam in provinciis. Verum illa non solvunt difficultatem. Nisi si dicamus hominem voluptuarium & desidiæ amatorem, cujusmodi fuisse describitur Maxentius, voluisse novo more quinquennalia sua commendata facere, ac propterea per annum integrum ea continuasse. quod parum probabile videretur. Vel fortassis, sicut primus anni dies, quo quinquennalia celebrabantur, ludis ac sacrificiis transigebatur, sic eadem solennia reperebantur in ultimo die ejusdem anni, ut sic quinquennalia eo modo terminarentur quo cœperant, pari ferè modo quo processiones Consulum septem erant per annum, ut patet ex Novella c v. Imperatoris Iustiniani. Quid si natales Imperatorum festi erant quum per unumquemque mensem recurrebant? Nam in actis sancti Marcelli centurionis, qui passus est in civitate Tingitana sub imperio Diocletiani, reperio diem xii. Kalendarum Augusti fuisse festam in imperio Romano. *Iam die duodecimo Kalendarum Augustarum, inquit, apud signa legionis istius, quando diem festum Imperatoris vestri celebrastis, publica voce respondi me Christianum esse.* Diocletianus quippe factus est Imperator xii. Kal. Decembris. Sic quidam olim natali Epicuri vicefima luna sacrificabant, feriasque omni mense custodiebant, quas icadas vocabant, ut Plinius ait libro xxv. historiae natur. cap. ii.

COELESTE SIGNVM] immortale signum , ut alibi dicit Lactantius , id est , signum crucis. Iste porrò locus est magni momenti. Signat enim & locum & diem quo crux, in qua vinceret , ostensa est Constantino. Nam cum ex testimonio Eusebij , qui se accepisse ait ab ore Constantini, constet visum ab eo crucis tropæum in cælo horis meridianis , sole in occasum vergente , & addubitanti quidnam hoc spectrum sibi vellet , nocte sequenti Christum Dei dormienti apparuisse cum signo illo quod in cælo ostensum fuerat , præcepisseque ut militari signo ad similitudinem ejus quod in cælo vidisset fabricato , eo tamquam salutari præsidio in præliis uteretur , certum est utramque visionem uno in loco & intra spatium aliquot horarum contigisse. Quod si ita est , ut certè est , habent viri docti unde finem tandem imponant nobili controversiæ de loco ubi signum crucis ostensum est Constantino , & unde fides adstruatur auctori vitæ sancti Artemij ex Duce Ægypti , cujus auctoritatem vir eruditissimus Petrus Franciscus Chiffletius circuitione & anfractu infringere & elevare conatus est. Hæc sunt verba Artemij memoriam Constantini defendentis coram Iuliano Imperatore : *Ad Christum autem declinavit ab illo vocatus , quando difficillimum commisit prælium adversus Maxentium. Tunc enim ei in meridie apparuit signum crucis , radiis solis splendidius , & litteris aureis belli significans victoriam. Nam nos quoque ipsi signum adspeximus , cum bello interessemus , & litteras legimus. Quin etiam totus quoque id est contemplatus exercitus , & multi hujus rei testes sunt in tuo exercitu.* Apud Suriùm die x x . mensis Octobris. Mirum verò fortassis cuidam videbitur quod heic ait Artemius , multos hujus rei testes tum fuisse in exercitu Iuliani Imperatoris. Nam si ista dicebantur anno Christi c c c l x i i . exeunte , effluerant anni quinquaginta à morte Maxentij , & difficile est multos milites superfuisse ex eo exercitu qui tum adversus eum pugnarunt. Verùm id mirum nequaquam videri debet. Nam in dialogo de claris oratoribus , cujus auctorem esse Quintilianum plerique censent , alij Tacitum , quidam Suetonium , in dialogo inquam illo , qui scriptus est anno sexto principatus Vespasiani , testatur auctor vidisse se in Britannia senem qui se fateretur ei pugnae interfuisse qua Cæsarem inferentem arma Britannia arcere littoribus & pellere aggressi sunt. quod conigerat ante annos ferè centum viginti. Et sanctus Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos (quem Baronius putat scriptum circa annum Christi c c c l x x x i i .) ait

tum superfuisse homines qui synodo Nicænæ interfuerant, raros tamen propter antiquitatem. Itaque ut ad rem nostram redeamus, ita constituendum est, visionem illam crucis Constantino ostensæ contigisse in castris, dum Romam obfideret, VII. Kal. Novembris anno Christi cccxi. Audax enim verò nimium fuit Iacobus Oiselius, qui in Thefauro numismatum antiquorum pag. 463. ait eum qui totum hoc negotium de cruce ostensa Constantino ad pias veterum fraudes retulerit, parum à rei veritate aberraturum. Quid enim deinceps verum censebitur, si historiam hanc, quæ Lactantij, Publij Optatiani Porphyrij, Eusebij, ac veterum etiam numismatum testimonio nititur, inter fabulas & pias, ut ille ait, veterum fraudes connumerare fas fuerit? Religiosius ista tractanda sunt, & irreligiosa illa temeritas procul abesse debet à pectoribus Christianorum.

LIBROS SIBYLLINOS INSPICI] Zosimus lib. II. *Maxentius inclusus, diis hostias immolat, & extispices de belli eventu consulit, ipsis quoque Sibyllinis oraculis peruestigatis. Quumque reperisset oraculum quo significaretur in fatis esse ut qui ad detrimentum populi Romani spectantia designaret, miserabili morte periret, de semetipso id oraculum accipiebat, quasi qui Romam adortos eamque capere cogitantes propulsaret. Eventus autem comprobavit id quod verum erat.* Hæc verò prorsus congruunt cum narratione Lactantij.

CAP. XLV,

HYEME PROXIMA] id est, hyeme quæ mortem Maxentij statim subsequuta est. Atqui Maxentius periit anno cccxi. VI. Kalendas Novembris. Igitur Constantinus Mediolanum profectus est eo anno exeunte, aut sub initium sequentis. quod magis credo. Quippe Nazarius in panegyrico quem Constantino dixit, sic de mora quam ille Romæ traxit loquitur ut planè constet eum illic fuisse per duos menses. *Quicquid mali, inquit, sexennio toto dominio feralis inflixerat, bimestris ferè cura sanavit.* Probabile autem non est eum qui sic proximus erat Kalendis Ianuariis, Romam reliquisse illis impendentibus, ut alibi potius quàm Romæ procederet Consul. Præterea extat in Codice Iustiniani Imp. lib. XI. tit. 57. lex à Constantino data Romæ XV. Kalend. Febr. ipso & Licinio tertium Consulibus, id est, mense Ianuario qui proximus fuit post extinctum Maxentium, ex qua colligi posse videtur Constantinum Roma digressum non esse ante diem qua lex illa dicitur. Quod si ita est, sic accipienda videntur verba Nazarij ut illa bimestris ferè cura, quam componendis rebus

urbanis Constantinum impendisse tradit; eo modo intelligatur quo sanctus Augustinus in libro ad Donatistas post collationem cap. xxxiii. ait Ælium Proconsulem causam Felicis Episcopi Aptungitani audivisse xv. Kalendas Martias, *post menses ferme quatuor* quàm Cæcilianus à Melchiade fuerat iudicatus; cum tamen à die vi. Nonas Octobris, quo ille iudicatus est, usque ad xv. Kalendas Martias, quo causa Felicis audita est, intercesserint menses quatuor cum dimidio. Eadem ratione sanctus Leo Papa in epistola quinquagesima secunda ad Ravennium Arelatensem & ceteros Galliarum Episcopos scribens ait synodum Chalcedonensem constitisse ex sexcentis *ferè* Episcopis, cui interfuisse DCXXX. Episcopos constans est omnium scriptorum sententia. Accessit ergo Mediolanum Constantinus sub finem mensis Ianuarij. Eò verò venit etiam Licinius, uxorem ducturus Constantiam Constantini sororem. Eadem commemorat & Zosimus, rectè adnotans hæc acta post devictum Maxentium & antè quàm bellum esset inter Maximinum & Licinium. Quare lapsum esse patet virum doctissimum Ioannem Morinum, qui in libro de Ecclesia per Constantinum liberata pag. 328. scribit Licinium venisse Mediolanum ad Constantinum post devictum extinctumque Maximinum, ibique Constantiam in matrimonium duxisse. *Eo peracto*, inquit Zosimus, *Constantinus ad Celtas revertitur*, Licinius in Illyricum, ut tradit auctor fragmenti de Constantio Chloro pag. 473. Sed antè quàm Mediolano discederent, legem pro Christianis ediderunt quæ paulò post recitabitur.

Existimant viri quidam doctissimi nuptias Licinij & Constantiæ celebratas fuisse Mediolani mense Martio, argumento petito ex lege prima Codicis Theodosiani *De bonis vacantibus*, quæ scribitur data à Constantino VI. Idus Martias Mediolani Constantino Aug. III. & Licinio Consulibus. Quamquam mensem Martium in Maium esse mutandum in hac constitutione censet Morinus in libro de Ecclesia per Constantinum liberata pag. 329. quia, ut inquit ille, Constantinus mense Martio illius anni adversus barbaros pugnavit in Germania. Sanè, quod semel heic observasse sufficiat, nihil certi colligi potest ex subscriptionibus legum Codice Theodosiano comprehensarum; adeoque ex eis concludi non potest Constantinum eo tempore in iis locis fuisse in quibus data dicuntur. Nam si id certum esset, certum quoque esset cum intra sex dierum spatium fuisse Heracleæ in Macedonia aut in Thracia & Mediolani in

Italia, cùm lex de qua diximus data legatur Mediolani v. l. Idus Martias, & lex prima *De actoribus* Heracleæ III. Non Mart. sub iisdem Consulibus. Fortiùs urget exemplum quod sumi potest ex l. 2. *De pœnis* & ex l. 1. *Si petitionis socius sine herede defecerit*: quarum prima data dicitur Cabilluno, altera Antiochiæ, utraque x i i. Kal. April. Constantino Aug. I V. & Licinio I V. Consulibus. Vir doctissimus Iacobus Gothofredus vidit difficultatem esse in subscriptione posterioris istius legis, & aut eam pronuntiavit tribuendam esse Licinio, qui orientem, cujus vertex Antiochia, tenebat, aut reponendum esse nomen Antigonie prope Stopis in Macedonia, quæ Constantino cessit quum pax inter eum & Licinium constituta est post pugnam Cibalensem. Sed hæc non solvunt difficultatem. Nam semper difficile erit istam discrepantiam componere, cùm certum sit Constantinum non potuisse uno eodemque die esse in Gallia & in Macedonia. Rursum quomodo fieri potest ut idem, qui Cabilluno & Heracleæ fuerit x i i. Kal. Aprilis, eodem anno v i i i. Idus Martias fuerit Thessalonice, & biduo post, id est, v i. Idus Martias, Romæ? Nam id colligitur ex subscriptionibus l. 1. *De diversis officiis*, & ex l. 2. *Ad l. Iuliam de vi pub. & privata*. Idem deinde Idibus Septembris ejusdem anni censendus esset fuisse Romæ, & sexto post die apud Naissum in Dacia. Quippe lex prima *De jure fisci* data dicitur Idibus Septembris Romæ, & lex prima *De Centonariis* x i v. Kal. Octobris Naissæ. Denique idem Constantinus, si hæc regula certa esset, fuisset anno sequenti x i i. Kal. Maias Sardicæ, Romæ verò ipis Kalendis Maiis, intra spatium dierum duodecim, cùm id colligi possit ex subscriptionibus l. 2. & 3. *De donationibus*. Possent & alia exempla adferri. Sed ista sufficiunt. Vnde colligi debet, id quod antea dicebamus, ex subscriptionibus legum Codicis Theodosiani nihil colligi posse certi ad signanda loca in quibus Constantinus habitavit per varia tempora imperij sui, adeoque infirma esse argumenta quæ viri doctissimi hinc sumpserunt ad confirmandas & constabiliendas conjecturas suas historicas.

AD HVIIVS MODI CASVS] In veteri codice legitur, *ad huiusmodi causa Licinio conlocati*. Nostra emendatio bona est. Et sæpe in antiquis codicibus reperitur scriptum *causa* pro *casus*. ut apud S. Ambrosium epist. x l i i i. *In natura casus est, in electione iudicium*. pro quo in vetustissimo codice MS. Eccesiæ Bellovacensis scriptum est *causa*, quamvis non bene.

PERINTHO] id est, Heraclea. Sic enim vocatur Heraclea Thraciæ ad differentiam aliarum ejusdem nominis urbium, ut rectè notavit Henricus Valesius ad librum XXII. Ammiani Marcellini. Menologium Græcorum ad diem decimam Maij : *Perinthum urbem Thraciæ, quæ nunc Heraclea dicitur.* Apud Canisium to. I I. antiquæ lectionis pag. 768.

MILLIA P. DECEM ET OCTO] Circa Resifon. qui locus primus occurrit in itinerario Antonini euntibus ab Heraclea Hadrianopolim, quamquam ibi dicitur abesse M. P. XXII. ab Heraclea.

KAL. MAIAR.] Hoc enim die factus fuerat Cæsar anno Christi CCCV. ut suprâ vidimus. Ex quo etiam confirmantur quæ à nobis dicta sunt de anno quo Diocletianus deposuit imperium. Nam si Kalendis Maiis anni CCCXIII. complebatur annus octavus nuncupationis Maximini, ut ait Lactantius, necessarium est illum nuncupatum fuisse Cæsarem anno CCCV. Kalendis Maiis. Errant ergo qui putant eum per annos tantum septem imperium tenuisse, & quadriennio quidem Cæsarem, triennio Augustum per orientem fuisse. Imperavit enim per annos octo integros & aliquam partem noni.

CAP. XLVI.

SICUT ILLE] id est, Maxentius, qui victus est ipso die natali suo.

VOCANT SERENVM] Circa Resifon, ut diximus, locum Thraciæ inter Hadrianopolim & Heracleam. Campus sanè hac pugna illustis, quæ pacem afflictæ Ecclesiæ peperit. Fallitur ergo Zosimus, qui pugnam illam in Illyriis pugnatam putat. Hæc sunt ejus verba : *Bellis civilibus inter Licinium & Maximianum accensis, acrique facto prælio in Illyriis, ab initio quidem superari visus est Licinius, sed confusim redintegrata pugna, Maximianum in fugam vertit.*

TENAX] Avarum fuisse Licinium multis exemplis probat Eusebius lib. I. de vita Constantini cap. LV. Fragmentum de Constantio Chloro pag. 474. *Licinius scelere, avaritia, crudelitate, libidine sæviebat.*

DEVS SYMMVS] Martyrium sancti Basilei Episcopi Amaseæ : *Licinius igitur omnipotente Domini nostri Iesu Christi manu adjunctus victoriam de Maximino reportavit.*

CAP. XLVII.

SVMPTA VESTE SERVILI] Confirmat hanc narrationem Eusebius lib. IX. hist. eccles. cap. X. & lib. I. de vita Constantini cap. LVIII.

FRETVM TRAJECIT] Pugnatum est igitur in ea parte imperij quam Licinius tenebat, id est, inter Hera-

cleam & Hadrianopolim, in campo quodam vocato ferentio, ut in capite superiori dixit Lactantius. Aberat autem M. P. CLX. à Nicomedia.

PETIUIT ORIENTEM] Zosimus: *Per orientem in Ægyptum discedens, spe cogendarum copiarum quanta gerendo bello sufficerent.*

VESTEM RESUMPSIT] nimirum purpuram, signum imperatoriae majestatis.

CAP. XLVIII.

NICOMEDIAM INGRESSVS] Meminit adventus Licinij Nicomediam Ioannes Presbyter Nicomedienfis in vita sancti Basilei Episcopi Amaseæ, ex quo discimus Constantiam quoque Licinij uxorem venisse cum eo Nicomediam post victum Maximinum. *Itaque post justam Maximini penam & divinitus invecam iram Licinius, cum totum orientem sub se haberet, magno cum apparatu ad nostra regionis urbem Nicomediam venit unà cum conjugè sua, ut in regia domo habitaret & orientis imperium gubernaret. Iam verò primum summa quedam pax repente per totum nostra regionis orbem, post vehementes illas insanientis idololatriæ commotas fluctuationes ac pugnas, Licinij arbitrio atque opera invecata est. Quamquam sint quibus hæc Basilei acta videntur esse falsa ac supposititia, in hoc tamen loco sincera esse satis manifestum est.*

DIE IDVVM IVNIAR.] Ista non sunt intelligenda de die quo datum est edictum, sed de die quo Licinij iussu propositum est Nicomediæ.

CONSTANTINO ATQ. IPSO TER CONS.] id est, anno Christi CCCXIII.

LITTERAS] Eas descripsit Eusebius lib. x. cap. v. sed è Romanana lingua in Græcum sermonem translata, ut ipse ait. Quòd ergo eas nunc habemus Latine, uti editæ primò sunt, unius Lactantij diligentia debemus. Sed iste omisit præfationem, quam Eusebius habet.

UT POSSIT NO. S. DIV.] Eusebius vertit, *ὅπως ὁ, ἢ πῶς ἂν ἴδωμεν τὴν ἑξῆς ἀποστασίαν.* Ait autem Valerius hanc lectionem non esse sanam. Certè non congruit cum verbis edicti.

CVIVS R. L. M. OBSEQVIMVR] Hæc Eusebius non reddidit Græcè.

DICATIONEM] id est, dignationem. Hæc enim vocabula promiscuè & indifferenter usurpari video. Paulò post in hac epistola legitur: *intelligit dicatio tua.* Eadem vox reperitur in Collatione prima Carthaginensi cap. x. & xix. & in relatione Anulini Proconsulis ad Constantinum Augustum

sum in collatione tertia cap. c c x x. & apud sanctum Augustinum epist. l x v i i i. Plura exempla si quis requiret, consulat Glossarium Dufresnij.

CONDITIONIBVS] Eusebius vertit, ἡσ ἀγέσεων. Quæ vox multum laboris attulit hominibus eruditis, ut patet ex Valesij annotationibus ad hunc locum. Nunc itaque facilis erit loci istius intellectus. Nam juris periti apud Græcos hæreses vocarunt quas nos condiciones appellamus, ut videre est in variis locis Basilicorum, præcipuè verò in libro x l i v. tit. x i x. x x x. & sequenti, in Codice Iuris Græco-Romani, & alibi. Constantinus Harmenopolus lib. v i i. tit. v i i i. αἱ παράνομοι ἢ κατὰ νόμους ἀγέσεις καὶ ἀρροῦται ἢ ἐν τῷ νόμῳ ἢ ἢ ἐν τῷ νόμῳ, ἢ ἐν τῷ νόμῳ καὶ ἀρροῦται. Quem locum sic rectè vertit Ioannes Mercerus. *Conditiones quæ contra leges vel derisorie sunt, in institutionibus & legatis pro non adjectis habentur, atque adeo hæc absque ejusmodi conditione præstantur.* In Codice Theodosiano l. 9. & 10. De prædiis navicularior. hæresis significat functionem sive conditionem navalem. *Navalem hæresim in omnibus volumus custodiri, ut usque ante viginti annos quacunque possessiones subhastaria sorte distracta sunt, & propter contractum publicum navali fuerant hæresis separata, si huic oneri antè eas subjacuisse constiterit, rursus ad debitam functionem teneantur obnoxia.*

QVÆ... HONORI] Hæc corrupta sunt apud Eusebium, ubi sic legitur ex interpretatione Valesij: *Atque id à nobis eò factum est ut ne cui divino cultui atque honori quidquam à nobis detractum esse videretur.* Meliùs sanè quàm Musculus & Christophorsonus.

DATIS LITTERIS] Loquitur de priore Constantini & Licinij constitutione, quæ lata erat paulò post devictum Maxentium. Vide annotationes Valesij.

VICARIUM] Cùm Eusebius Græcè loqui veller, nec verbum haberet quo Vicarij dignitas significaretur, interpretatione & circuitione usus est. Deinde Eusebij interpretes Præfectum verterunt qui in illa provincia seu regione jus dicit.

HORTATUS EST] nempe Licinius.

ANNI DECEM] Hic locus ostendit, ut suprà diximus, persecutionem cœpisse die v i i. Kalendas Martias, quo die everta est Ecclesia Nicomediensis. Nam si numeres à die vigesima tertia Februarij anni c c c i i i. usque ad diem tertiam decimam mensis Iunij anni c c c x i i i. qua propositum est Nicomediæ edictum de restaurandis Ecclesiis,

reperies effluxisse annos decem, menses tres, dies verò novendecim, id est, ut heic ait Lactantius, annos decem, menses plus minùs quatuor.

CAP. XLIX.

T A V R I M O N T I S A N G U S T I A S] five fauces, ut alij loquuntur. Sunt autem inter Cappadociam & Ciliciam. Nam Maximinum fugientem transisse per Cappadociam docet Lactantius cap. XLVII. Et certè venienti è Bithynia in Ciliciam rectum iter est per Cappadociam. Itaque angustias illas eo loci positas reor ubi portæ Ciliciæ notantur in tabulis geographicis.

T A R S U M C O N F U G I T] Lactantius in capite XLVII. testatur campum serenum, ubi Maximinus victus ac fugatus est ab exercitu Licinij, abfuisse à Nicomedia M. P. CLX. In Itinerario autem Burdegalensi notatum est à Nicomedia usque Ancyram Galatiæ numerari M. P. CCLVIII. ab Ancyra Tarsum usque M. P. CCCXLIII. Fiant M. P. DCC LXI. Scio Maximinum fugisse cum summa diligentia donec Nicomediam pervenisset. Sed postea puto conquievissè aliquatenus animum ejus & deferbuisse aliquantisper ardorem fugiendi. Itaque quum ei superfuerint peragranda M. P. DCI. ut Tarsum Ciliciæ urbem perveniret, collectis autem ex fuga & ab oriente militibus in Cappadocia primùm substiterit, dein in Tauri montis angustias, ubi munimenta ac turres fabricavit ad arcendos insequentium Licinianorum impetus, fieri non potuit ut is qui Kalendis Maiis pervenit Nicomediam, Tarsum pervenerit ante mensem Iulium sequentem. Quod ideo heic adnotare visum est quòd videam plerisque placere Maximinum hunc Iunio mense extinctum fuisse, & virum alioqui eruditissimum Henricum Noris in dissertatione de numismate Licinij cap. II. contendere mortem ei evenisse anno CCCXIV. incun- te vere. Sed de anno postea videbimus. Interim observare oportet non statim mortuum esse Maximinum ac Tarsum pervenit, sed aliquando tempore supervixisse ignominia suæ, gravissimosque dolores perdiù sustinuisse, ita ut assermare fas sit non esse mortuum ante mensem Augustum.

I N S A N I A P E R C I T U S] Ita nos emendavimus, cum in codice veteri scriptum sit *insania percutis*. Lactantius lib. I. instituit cap. IX. *Idem furore atque insania percitus uxorem suam cum liberis interemit*. D. Ioannes Chrysostomus in oratione de sancto Babyla loquens de mortibus persecutorum, ait uni ex illis adhuc viventi pupillas ex oculis exiliisse, id est, Maximino, alium furore percitum, alium alio oppressum incommodo mortem oppetiisse. Quod

autem heic de furore dicitur, Henricus Valesius interpretatus est de Diocletiano, quem ex Eusebio & Constantino colligit dementem periisse. Verùm id non dicunt Eusebius & Constantinus, sed tantùm illum de mentis statu vi morbi deturbatum extremo anno imperij sui. Et sanè Lactantius, qui morbum ejus describit, nihil adnotat de dementia ac furore. Quòd si Chrysostomus se non explicasset, facilè crederem ea quæ de Imperatore furore percito ab eo dicuntur, ad Maximinum referenda esse, propter hunc locum Lactantij.

CAPVT PARIETIB. INFLIGERET] Hoc est unum ex detestabilibus, ut in tertia Tusculana Cicero vocat, generibus lugendi. Vide Casauboni Notas in Iulium Capitolinum.

EXILIERVNT OCVLII] Idem scribit Eusebius lib. ix. hist. eccles. cap. x. lib. i. de vita Constantini cap. lxx. item Eutychius, Theophanes, & Anastasius. Meminit etiam D. Chrysostomus oratione in sanctum Babylam, & sanctus Hieronymus in Zachariam; ut videbimus paulò post.

TAM QVAM CREMARETVR] In annalibus Eutychij scriptum est Maximinum in morbum incidisse quo adustum est corpus ipsius, adeo ut carbonis instar esset, & ita tostum fuisse ut rumperentur viscera ejus præ calore quem intus sentiebat, & exidentes ipsius oculos in terram decidisse, adustamque carnem ab ossibus separatam esse. Sed ista melius explicat Anastasius Bibliothecarius in historia ecclesiastica, his verbis: *Divina præueniens ira comprehendit eum. Flamma enim de medio viscerum & medullarum succensa cum dolore intolerabili prouum super terram anhelantem prostravit, ita ut uterque oculus ejus exiliret, & cæcus, ut reuera scelestus, relinqueretur. Porro cum carnes ejus putrescissent præ innumerabili ossium incendio caderent, ipse impugnantem Deum projecit animam.* Sumpsisse autem ista Anastasium ex Theophane manifestum est.

NOCENTEM SPIRITVM EFFLAVIT] In Epitome Victoris scriptum est illum simplici morte periisse, id est, naturali, seu fato suo. Et Eutropius tradit eum vicinum exitium fortuita morte præuenisse. Quod utrumque verum est. Communis doctorum virorum sententia est eam mortem evenisse anno Christi cccxiii. Petavius tamen lib. xi. de doctrina temporum cap. xxxiv. scribit, auctore, ut ipse ait, Eusebio in Chronico, adstipulantibus Victore & Eutropio, Maximinum extinctum fuisse anno altero quàm Galerius Maximianus periit, id est, anno Christi

CCCXII. Verum cum certum sit illum obiisse anno sequenti post caedem Maxentij, jure hoc loco Petavium reprehendit Henricus Noris. Sed ipse tamen in hoc errare convincitur quod, secutus Baronium, contendit mortem Maximini contigisse anno CCCXIV. ineunte vere. Nam cum ex postremis Lactantij capitibus constet illum periisse eo anno quo pax data est Ecclesiae, quo etiam Lactantius finem imposuit huic operi, & persecutionem ostenderit contigisse anno CCCXIII. exeunte Febuario, luce clarius est Maximinum extinctum fuisse anno CCCXIII. qui decimus erat a coepta persecutione. Nititur sane vir doctus probabili in speciem argumento, iis nimirum Maximini verbis ex edicto quod paulo ante mortem dedit in gratiam Christianorum apud Eusebium lib. IX. cap. X. ubi ait se superiore anno datis ad singulos provinciarum Praesides litteris statuisse eadem quae in Constantini & Licinij litteris continebantur. Cum itaque ea Constantini ac Licinij constitutio lata fuerit anno CCCXIII. ineunte, evidentissime lucere istam, quae sequenti anno data est, in annum CCCXIV. rejiciendam esse, adeoque eo anno tyrannum impertum cum vita amisisse. Gravis sane argumentatio, si constaret Maximinum numerasse annos suos a Kalendis Januariis. Sed cum octavus imperij ejus annus impletus fuerit Kalendis Maiis anni CCCXIII. ut docet Lactantius, edictum ab eo post aliquot menses datum ad sequentem id est nonum imperij ejus annum refertur, sed non ad annum Christi CCCXIV. praesertim cum ex narratione Eusebij constet datum esse paulo post quam a Licinio victus erat. Itaque Baronius & victoriam Licinij & exitum Maximini conjungens, ista contigisse scribit anno Christi CCCXIV. unius anni errore. Nam quae de sexto anno Maximini Augusti addit ex nummis vir doctissimus Henricus Noris, ea sane non officiant opinioni eorum qui anno Christi CCCXIII. assignant mortem Maximini, cum is qui titulum Augusti sumpserat exeunte anno CCCVII. aut sub initium sequentis, sextum imperij sui annum numerare potuerit anno CCCXIII. Quo anno mortuum esse illum probari potest etiam auctoritate Aurelij Victoris, qui scribit eum post biennij augustum imperium, id est, biennio post mortem Galerij, fulum fugatumque a Licinio, apud Tarsum periisse. Nam cum Galerius extinctus sit anno CCCXI. mense Maio, Maximinus moriens anno CCCXIII. recte scribitur biennium in oriente regnasse: qui si anno tantum CCCXIV. mortuus fuisset, excessisset biennium quod illi tribuitur ab Aurelio Victore.

PERSECUTORES DEBELLAVIT] Lactantius CAP. LI;
 lib. VII. institut. cap. XXVI. *Illi enim qui ut impias reli-
 giones defenderent, celestis ac singularis Dei cultum tollere
 voluerunt, prostrigati jacent.* Eadem observant Eusebius in
 libro primo de vita Constantini cap. III. & auctor frag-
 menti de Constantio Chloro pag. 475. Hieronymus in ca-
 put XIV. Zachariæ: *Legamus ecclesiasticas historias, quid
 Valerianus, quid Decius, quid Diocletianus, quid Maximia-
 nus, quid savissimus omnium Maximinus, & nuper Iulianus
 passi sint; & tunc rebus probabimus etiam juxta litteram
 prophetia veritatem esse completam, quod computruerint car-
 nes eorum, & oculi contabuerint, & lingua in pedorem & sa-
 niem dissoluta sit.* Scaliger in animadversionibus ad Euse-
 bium pag. 248. sic interpretatur hunc locum ut Hierony-
 mum putet Maximinum inter eos posuisse quorum carnes
 computruerint. Sed ego puto hunc non esse sensum verbo-
 rum Hieronymi. Loquitur primò de miserabili morte Va-
 leriani & Decij, sed mortis genus non explicat. Nam verba
 prophetiæ quæ susceperat interpretanda non poterant trahi
 ad genus mortis quo duo illi Principes perierunt. Deinde pu-
 tredinem carniū refert ad Maximianum, tabem oculorum
 ad Maximinum, linguæ pedorem & saniem ad Diocleria-
 num, si vera sunt quæ de eo narrant Euty chius Alexandri-
 nus & Georgius Cedrenus, nimirum eum morti propin-
 quum ex faucibus multitudinem vermium ipsa cum lingua,
 quæ computruerat, eiecisse.

VALERIUM] Nescio quis fuerit homo ille. Filium
 enim Galerij Maximiani non fuisse hinc liquet quòd La-
 ctantius suprâ cap. XX. quum narrat consilium Galerij de
 substituendo filio suo in locum suum, Candidianum nomi-
 nat, haud dubiè Valerium nominaturus si is Galerij filius
 fuisset. Deinde si Valerius ille fuisset filius Galerij, cum
 ex priore uxore sustulisset, adeoque annos ut minimum qua-
 tuordecim natus fuisset quum Severus & Maximinus Cæsa-
 res facti sunt à Galerio. An verò putamus Cæsarem in aliena
 familia quæsiturum fuisse Galerium, si in sua habuisset?
 Denique, quur non eum Valeria æquè adoptasset ac Candi-
 dianum ex concubina natum, quem adoptavit ob sterilita-
 tem? Itaque nescio quis fuerit hic Valerius.

MATER EORUM] id est, uxor Maximini. Ejus verò
 nomen se nescire fatentur erudiri.

CORRUMPERET VERITATEM] Lactantius lib. CAP. LII;
 III. institut. cap. I. *Deus hanc voluit esse rei naturam ut
 simplex & nuda veritas esset luculentior, quia satis ornata per*

se est, ideoque ornamentis extrinsecus additis fucata corrumpitur.

IOVIOR. ET HERCVLIOR.] Sic vocatæ familia Diocletiani, qui se Iovium dicebat, & Maximiani senioris, qui Hercules dictus est, tamquam si à Iove & Hercule genus ducerent, ut observatum est à viris eruditissimis. Annotat Aurelius Victor hinc militaribus auxiliis in exercitu præstantibus nomen impositum, id est, ut Herculiani vocarentur. Vnde apud Ammianum Marcellinum lib. xx. & xxii. mentio Iovianorum & Herculianorum.

AT QVÆ heic tandem finis esto Notarum nostrarum ad librum Lactantij de mortibus persecutorum. Eiusdem argumenti opus, si vera fides, scripserat Aurelius Victor historiam comprehendens persecutionum Ecclesiæ usque ad Diocletianum, quod in bibliotheca Vaticana extitisse sua ætate testatur Marianus Victorius ad epistolam xx. Hieronymi, quæ inscripta est Paulo monacho Concordiensi, à quo Hieronymus postulabat *commentarios Fortunatiani, & propter notitiam persecutionum, Aurelij Victoris historiam*. Multum tamen ambigo an verè dici possit Aurelium Victorem, hominem minime Christianum, scripsisse historiam istiusmodi, cum locus ille Hieronymi corruptus sit in vulgatis editionibus adeoque intricatus ut virum doctissimum Andream Schottum in horrendas ambages impulerit, dum Aurelium Victorem persecutionum Ecclesiæ scriptorem quarit, huc descendere coactus ut existimaret plures Victores historiæ augustæ scriptores fuisse & unum etiam Christo nomen dedisse. Nam si historia illa extitisset in bibliotheca Vaticana qua tempestate Victorius scholia sua scribebat in Hieronymum, certè non evasisset erudititas ac diligentes Baronij manus neque tot doctissimorum & antiquitatis ecclesiasticæ amantissimorum hominum qui post Pij I V. pontificatum & Mariani Victorij tempora Romæ vitam egerunt & in edendis recensendisque ac emendandis veterum scriptorum, in primis verò ecclesiasticorum, lucubrationibus laudabilem operam posuerunt. Profectò concors illud ac perpetuum tot præstantissimorum virorum silentium de re tanti momenti, qui ne verbo quidem ullam istius Aurelij Victoris historiæ mentionem uspiam faciunt, me vel invitum ac reluctansem suspicari cogit aut memoria lapsum esse Victorium, aut impositum illi fuisse; præsertim cum ex verbis Hieronymi colligi non possit Aurelium Victorem scripsisse historiam persecutionum, sed tantum ejus historiam, in

qua tractatur de vita Imperatorum usque ad Iulianum, utilem esse ei qui velit habere *notitiam persecutorum*, id est, eorum Imperatorum qui persecuti sunt Ecclesiam Dei. *Persecutorum* enim heic legendum esse, non verò *persecutionum*, docent in primis codices 173. & 2789. bibliothecæ regię, tum codex 305. bibliothecæ Colbertinæ, prima editio Romana anni MCCCCLXVIII. Veneta anni MCCCCLXXXVIII. & Lugdunenses duæ annorum MDXIII. & MDXVIII. Primus omnium Erasmus reposuit *persecutionum*, auctoritate haud dubiè vetusti alicujus exemplaris, cum in codice quoque 1110. ejusdem bibliothecæ Colbertinæ ita legatur. Hunc secutus est Victorinus. Sed profectò ex his quæ dicta hæcenus sunt satis constat hanc lectionem non esse bonam, & eam retineri debere quam veteres libri & editiones exhibent, cum nullam habeat difficultatem. Agamus autem gratias immensæ Dei optimi maximi benignitati, qui istum Lactantij librum nobis post tot sæcula redonavit, eoque utamur ad majorem ipsius gloriam & sanctæ Ecclesiæ utilitatem, in cujus gratiam susceptus est hic labor.

AD PASSIONEM SANCTI SAVINI.

Acta ista, quorum fragmentum edidit illustrissimus Cardinalis Baronius in annalibus ecclesiasticis, nos invenimus integra in vetustissimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ. Sunt autem sincerissima & optima, ut monuit idem Baronius, & digna quæ veniant in manus hominum eruditorum. Cujusnam porrò civitatis Episcopus fuerit Savinus, variæ sunt inter scriptores Italos sententiæ, quibusdam eum Assisinatem Episcopum fuisse censentibus, aliis Spoletinum, nonnullis etiam Clusinum & Faventinum. Baronius eum vocavit Episcopum Spoletinum, non aliam, ut opinor, ob causam quàm quòd martyrium consummaverit in civitate Spoletina. Et Baronium quidem propterea reprehendit Philippus Ferrarius in Catalogo sanctorum Italiae pag. 761. quòd contra fidem actorum scripserit eum Spoletinæ Ecclesiæ præfuisse. Sed Ferdinandus Vghellus in catalogo Episcoporum Spoletinorum pag. 170. ait Ferrarium hallucinatum fuisse & frustra Baronium fugillasse, & Savinum contendit sedis illius cathedram verè tenuisse, sed eundem tamen Assisinatibus, Clusinis, Faventinis, aliisque vicinis Ecclesiis vel præfuisse vel evangelium prædicasse. quod etiam repetit in catalogo Episcoporum Assisensium.